

K 134 967
K 3

აღკვეთი იუგლჟუბის 1650—1652 წწ.
იმერეთის სამეფოში უღრობის
სანგარიშთა აღწერილობა

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა

1960

Գ. ԲԱՆՈՒԿՆ
27.6.69

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ
წიგნი XXII

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ О
ГРУЗИИ

საქართველოს
საბუნებისმეტყველო
მეცნიერებათა აკადემია

*Статейный список посольства
в Имеретию 1650—1652 гг.,
составленный Алексеем Иевлевым*

*Русский текст с грузинским переводом, обзорением
рукописей подготовил к изданию*

И. З. Цинцадзе

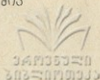
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

Тбилиси

1969

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

საქართველოს უსახეო არსებული უცხოური
წყაროების კომისია

აღექსი იეგლევის 1650 — 1652 წწ.
იმერეთის სამეფოში ელჩობის
საანგარიშო აღწერილობა
(«მუსლობრივი აღწერილობა»)

რუსული ტექსტი, ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული
თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა
იასე ცინცაძემ

საქართველოს
პარლამენტის
მეცნიერული
ბიბლიოთეკა

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1969

წინამდებარე წიგნი, რუსეთის ელჩის, ალექსი იველევის მიერ იმერეთიდან დაბრუნებისას მოსკოვის საგარეო საქმეთა საგანგოში წარდგენილ საანგარიშო მოხსენების თარგმანია. თარგმანს თან ერთვის იველევის მოხსენების, პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ გამოცემული რუსული ტექსტი და მოსკოვის არქივში დაცული ამ ელჩობის მოხსენებათა ხელნაწერების მიმოხილვა.

ალექსი იველევის საანგარიშო მოხსენება მე-17 საუკუნის შუა წლების (1650—1652) იმერეთის სამეფოს აღწერილობას შეიცავს. აქ შესანიშნავი ცნობებია იმერეთის მოსახლეობისა, სოფლებისა, მეურნეობისა, ციხე-ქალაქებისა, ეკლესია-მონასტრებისა და თვით სამეფოს პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ.

აქ მოცემულ ცნობებს საქართველოს მე-17 საუკუნის ისტორიისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე , ვლ. ფუტურია ,

ს. ყაუხჩიშვილი, გ. წერეთელი
(მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია

რუსული წყაროების სერიის რედაქტორი ი. ცინცაძე

მე-17 საუკუნის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში საქართველოს სამეფო-სამთავროებთან ურთიერთობის საკითხი ყოველთვის გართულებულ ვითარებაში აღიძრებოდა. თიქქის მთელი საუკუნის მანძილზე რუსეთის დიპლომატია შებოჭილი მოჩანს ხან გლეხების აჯანყებებით, ხან მეზობელ სახელმწიფოებთან ომებით.

გაერთიანებული ლიტვა-პოლონეთის სახელმწიფო არაერთი ათეული წლების განმავლობაში მოსკოვის ტანტს ედავებოდა რომანოვების დინასტიას და არაერთხელ იარაღით შეეცადა ეს საკითხი თავის სასარგებლოდ გადაეწყვიტა. უკრაინის გამო კი რუსეთი იძულებული გახდა არა მარტო ლიტვა-პოლონეთისათვის გაეწია ანგარიში, არამედ თურქეთისა და ყირიმის პასუხის გასაცემადაც მზად ყოფილიყო. რუსეთის გლეხობის მორჩილებაში მოყვანას მთელი საუკუნე დაჰქირდა და ეს საკითხი მე-17 საუკუნის რუსეთის მესვეურებმა მაინც გადაუწყვეტელი უანდერძეს მე-18 საუკუნის რომანოვების ნაშეირებს.

ამიერკავკასიაში ჰეგემონობისათვის ბრძოლაში რუსეთი დამარცხდა და აღმოსავლეთ საქართველოში ირანი გაბატონდა. რუსეთზე ორიენტირებულმა ქართველმა პოლიტიკოსებმა დასავლეთ საქართველოს შეაფარეს თავი, მაგრამ ხსნას მაინც ჩრდილოეთიდან მოელოდნენ. იმერეთში გადახვეწილი თეიმურაზ I თავის გვირგვინოსან სიძეს რუსეთის მეფის მფარველობაში შესვლას ურჩევდა და ჭვეყნის ხსნას ამ გზით მოელოდა.

მე-17 საუკუნის თურქეთი რუსეთის დიპლომატიის დასავლეთ საქართველოში „ღიასახლისობას“ არ შეიძლებოდა შერიგებოდა. ჩვენ არ ვიცით, როგორ მსჯელობდა რუსეთის დიპლომატია, როცა იმერეთში თავის ელჩებს, „საჩუქრებს“ და „ფიცის წიგნზე“ რიტუალის შესრულებას და ბეჭდის დასმას თავაზობდა იმერეთის მეფე ალექსანდრე III.

დამარცხების შემთხვევაში, ალბათ იმერეთშიც ისე მოქმედება იყო ნავარაუდები, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. მაგრამ არც იმის თქმა შეიძლება, რომ რუსეთის დიპლომატია არავითარ სიფრთხილეს არ იჩენდა და სამხრეთელი აგრესორების გაღიზიანებას არ ერიდებოდა. რუსეთის საგარეო საქმეთა საგანგოს ყოფილი თანამშრომელი, გრიგოლ კატოშიხინი თავის თხზულებაში ერთგან, სადაც რუსეთის მეფეების ტიტულაციის საკითხს ეხება, საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ქრისტიანულ სახელმწიფოებში გაგზავნილ წერილობით დოკუმენტებში რუსეთის მეფე ქართლის და ივერიის ჭვეყნე-

ბის მეფედ და მფლობელად იწერებოდა, მაგრამ ირანსა და თურქეთის სახელმწიფოებში გაგზავნილ საბუთში რუსეთის მეფის ტიტულაციაში საქართველოს ხსენება ამოკვეთილია, რადგანაც ამის გამო რუსეთსა და ამ სახელმწიფოებს შორის ომიც შეიძლება დაიწყო და საქართველოც დაარბიონო: „... А как бы он (საუბარია რუსეთის მეფეზე) писался теми титулами всеми, что пишется в христианские государства, и на него б за то все бусурманские государства подняли б войну“¹. ამ პალიატურ ღონისძიების გარდა, საქართველოში გამოგზავნილ ელჩებს სიბრტხილე ევალებოდა და თურქეთისა და ირანის დიპლომატიის საქმიანობის შესახებ ცნობების შეკრება საგანგებო კოსპირაციით უნდა ეწარმოებინათ. ელჩს ინსტრუქციაში ასე უწერდნენ: „проведывать себе тайно, как ныне грузинской Теймураз царь с турским и с кизылбашским шахом... и о всем, будучи в грузинской земле вестей всяких проведывать...“²

ასეთი სიფრთხილით მოიწევდა რუსეთის დიპლომატია ამიერკავკასიაში და არა ახვეული თვალებით. ქართველი მეფის კარისკაცების მოსასყიდად გათვალისწინებული თანხები თუ ნივთები წინასწარ იგეგმებოდა და ელჩებს თან მოჰქონდათ. იევლევის მოხსენებაში ერთგან აღნიშნულია: „რომ აღექსანდრე მეფე (რუსთ) ხელმწიფეს ფიცს არ აძლევდა, საქმეს აჭიანურებდა, კვირიდან კვირემდე გვირდებოდა და ასე გვიქცევდა. ამის გამო... ვიხმეთ მეფის სულიერი მოძღვარი ზაქარია მიტროპოლიტი, დარბაზის კაცი ფეშანგ მდივანი „ამირევი“, ბიძინა თარჯიმანი და ამათ (საიდუმლოდ) მოველაპარაკეთ, რომ მეფეს ურჩიონ... ის საქმე დააბოლოოს, ჯვარზე მთხვევით დაიფიცოს... ამის გამო იმათ მიეცათ: მიტროპოლიტს 20 სიასამური, 4 არშინი საუკეთესო ხარისხის მაუდი და... აბრეშუმის ქსოვილის ნაჭერი. სულ მას მიეცა 20 მანეთად, 26 ალტინად და 4 დენგად ღირებული საქონელი. ფეშანგ დარბაზის მდივანს 5 ცალი სიასამური, 4 არშინი იგივე მაუდი, აბრეშუმის ქსოვილი ერთი ნაჭერი, სულ 10 მანეთად, 26 ალტინად და 1 დენგად ღირებული საქონელი. თარჯიმანს თარჯიმნობისათვის 2 ცალი სიასამური — სულ 3 მანეთად ღირებული“³.

მარტო აქედანაც დაინახავდა მკითხველი, როგორი ფასდაუდებელი უნდა იყოს რუსეთის ელჩების ჩანაწერები იმერეთის შესახებ და ამ ძეგლის გამოცემა ქართულ ენაზე რაოდენ მართებულია.

¹ Гр. Котошихин, О России в царствование Алексея Михайловича. IV издание, СПб, 1906, стр. 39—40.

² М. Полневков, Материалы..., 1937, стр. 209-210.

³ იხ. აქვე, 33-98.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

**ტოლოჩანოვისა და იევლევის იმერეთში ელჩობის
„მუხლობრივი აღწერილობა“ საკითხისათვის**

ამჟამად საბოლოოდ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რომ XVIII საუკუნის ცნობილი მოღვაწის, ნ. ნოვიკოვის მიერ გამოცემული, იმერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების, „მუხლობრივი აღწერილობა“ ალექსი იევლევის მიერ არის დაწერილი და არა ტოლოჩანოვის მიერ, როგორც ეს ნოვიკოვს ეგონა.

მეორედ იგივე ტექსტი პროფ. მ. პოლიევქტოვმა გამოსცა 1926 წელს. პროფ. მ. პოლიევქტოვის გამოცემაში ნოვიკოვისეული ტექსტი „С“ ხელნაწერის სახელწოდებით არის ცნობილი¹.

1650—51 წლებში გამოგზავნილი რუსი ელჩების, ტოლოჩანოვისა და იევლევის, იმერეთში საქმიანობის „მუხლობრივი აღწერილობა“ (საანგარიშო მოხსენებათა) პოლიევქტოვისეული გამოცემა, რა თქმა უნდა, საგრძნობლად განსხვავდება ნოვიკოვისეული გამოცემებისაგან არა მარტო იმით, რომ მ. პოლიევქტოვი, როგორც კარგი არქეოგრაფი დედნის სრულ სურათს ასახავს თავის გამოცემაში, არამედ მან მოგვცა იმერეთში მყოფი რუსი ელჩების საანგარიშო მოხსენებათა სამი სხვადასხვა რედაქციის მქონე ხელნაწერების ტექსტები.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, XVIII საუკუნის ბოლოს, ნოვიკოვის მიერ გამოცემული „მუხლობრივი აღწერილობა“ ტოლოჩანოვს კი არ ეკუთვნის, არამედ იევლევს. იევლევი ელჩობის სრულუფლებიანი წევრია. ამ ელჩობის ხელმძღვანელი კი ტოლოჩანოვი იყო. იევლევი ელჩობაში ტოლოჩანოვის შემდეგ პირველი პირია, ისე რომ გზაში ტოლოჩანოვის გარდაცვალების შემთხვევაში, ელჩობას იევლევი უხელმძღვანელებდა.

იევლევის მიერ შედგენილი „მუხლობრივი აღწერილობა“ ტოლოჩანოვისეულად ნ. ნოვიკოვმა გაუგებრობის გამო გამოაცხადა. რუსეთში არსებული წესებით, უცხოეთში გაგზავნილი ელჩობის საანგა-

¹ М. Полиевктов. Посольство стольника Толочанова и дьяка Ивлева в Имеретию. 1926, Тифлис, стр. 114—192.

რიშო მოხსენება ამ ელჩობის ხელმძღვანელს უნდა წარედგინა საგარეო საქმეთა საგანგებო (посольский приказ). ნოვიკოვმა, რაკი საანგარიშო მოხსენების ტექსტი იპოვა და ტოლოჩანოვის ხელმძღვანელობითი როლიც გაარკვია, ყოველგვარი გამოძიების გარეშე ძეგლის ავტორად ტოლოჩანოვი გამოაცხადა.

ამ შეცდომას და ამის მსგავს შეცდომებს არსებითი მნიშვნელობა აქვთ იმათთვის, ვინც ამ ძეგლებზე დაყრდნობით ამა თუ იმ საკითხის გარკვევას ცდილობს.

ნოვიკოვის მიერ გამოცემული ძეგლის ავტორად ტოლოჩანოვის გამოცხადება საეჭვოდ მიიჩნია ჯერ კიდევ აკად. ბროსემ და ტექსტის მრავალ ადგილზე მიუთითა, საიდანაც იევლევის ავტორობა გარკვევით ჩანდა.

მ. პოლიევქტოვის მიერ ჩატარებული მუშაობის შედეგად აღმოჩნდა 1650—51 წლებში იმერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების „მუხლობრივ აღწერილობათა“ ორი ახალი, მანამდე უცნობი, ხელნაწერი. განსვენებულმა მეცნიერმა ერთად გამოსცა ახლად აღმოჩენილი ხელნაწერების ტექსტები და ნოვიკოვისეულიც.

გამოირკვა, რომ ტოლოჩანოვს ცალკე თავისი „მუხლობრივი აღწერილობა“ შეუდგენია, იევლევს კი ცალკე თავისი. პოლიევქტოვის გამოცემაში ტოლოჩანოვისეული „აღწერილობა“ „B“ ხელნაწერის სახელწოდებით არის დაბეჭდილი², მეორე ახლად ნაპოვნი ხელნაწერი „A“ სახელწოდებით არის იქვე მოცემული³.

საყურადღებოა, რომ 1926 წელს პროფ. პოლიევქტოვი, მეტისმეტ სიფრთხილეს იჩენს, თუ სხვა რაიმე მიზეზის გამო, ვერ ბედავს საბოლოოდ დადგენილად გამოაცხადოს „B“ ხელნაწერის ავტორად ტოლოჩანოვი, ხოლო „C“ ხელნაწერისა — იევლევი.

საფიქრებელია, რომ განსვენებულ მეცნიერს მეტისმეტად აეჭვებდა ერთ საქმეზე ელჩობის ორი წევრის მიერ, ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად, „მუხლობრივ აღწერილობათა“ შედგენა და მთავრობისათვის წარდგენა.

1940 წელს მ. პოლიევქტოვმა არქივში დამატებითი მასალები იპოვა იმერეთში გამოგზავნილი ელჩების შესახებ და მის შემდეგ მისთვის საესებით ნათელი შეიქნა, რომ „B“ ხელნაწერის ავტორი ტოლოჩანოვაა, ხოლო „C“-სი კი იევლევი⁴.

² М. Полиевктов, стр. 59—114.

³ იქვე, გვ. 25—58.

⁴ იხ. მ. პოლიევქტოვის წერილი «К вопросу об авторе» Статейного списка „С“ посольства Толочанова и Ивлева: სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოლის მოამბე, ტ. 1, № 1, 1940, გვ. 81—86.

მ. პოლიევქტოვის მიერ აღმოჩენილი ტექსტები და მასალები ჩვენ საშუალებას გვაძლევს იმერეთში გამოგზავნილი რუსი ელჩების „მუხლობრივ აღწერილობებში“ დაცული ცნობები შევამოწმოთ. ირკვევა, რომ ტოლოჩანოვი და იევლევი ერთიმეორისაგან სრულიად დამოუკიდებლად წერდნენ თავიანთ „აღწერილობებს“. ჩვენ შეგვიძლია ტოლოჩანოვის აღწერილობაში დაცული ცნობები შევუდაროთ იევლევის აღწერილობაში მოცემულ ცნობებს და რუსული „მუხლობრივი აღწერილობებისადმი“ ხელალებით ნდობის საკითხიც გადავსინჯოთ, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ. ჩვენ ახლა გამოსარკვევი გვაქვს ახალი საკითხი: რას წარმოადგენს „А“ ხელნაწერი (პოლიევქტოვის გამოცემაში გვ. 25—58), ვინ არის „А“ ხელნაწერის ავტორი და რა დანიშნულება აქვს ამ აღწერილობას. მ. პოლიევქტოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი ამ საკითხის გარშემო სინამდვილეს ვერ ასახავენ. პროფ. პოლიევქტოვი მართალია იმაში, რომ მას „А“ ხელნაწერში მოცემული აღწერილობა, დიპლომატიური მისიის სრულ ოფიციალურ ანგარიშად არ მიაჩნდა, მაგრამ მიუღებელია მისი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ეს ხელნაწერი თითქოს წარმოადგენს ამოკრებილ მასალას რომელიდაც უფრო ვრცელი დოკუმენტიდან⁵. მიუღებელია და არ არის დამაჯერებელი განსვენებული პროფესორის მოსაზრება, თითქოს „А“ „აღწერილობა“ და „В“ „აღწერილობა“ (უდავოდ ტოლოჩანოვისეული) ამოღებული იყოს ერთი მთლიანი, დიდი, ჩვენამდე არ მოღწეული, განსხვავებული რედაქციის მქონე, ხელნაწერიდან⁶.

1940 წელს დამატებითი ცნობების აღმოჩენის შემდეგ პროფ. პოლიევქტოვი „А“ აღწერილობას არსებითად არ შეეხო, აღნიშნა მხოლოდ, რომ იგი თეიმურაზ მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების ცნობებს შეიცავსო და მოკლედ შენიშნავს:

«Посольству по возвращении в Москву, очевидно, пришлось давать объяснения по поводу происшедшего инцидента» (чем и объясняется — заметим в скобках — происхождение статейного списка А), объяснения, во время которых на долю Иевлева выпало, «на чужом пиру похмелье».⁷

არც ეს მოსაზრება მიგვაჩნია მისაღებად. „А“ აღწერილობა არ

⁵ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова и Иевлева, 1926, стр. 035—036.

⁶ იქვე.

⁷ აქ ლაპარაკი არის იმ კონფლიქტზე, რომელიც თეიმურაზსა და რუს ელჩს, ტოლოჩანოვს შორის წამოიჭრა ერთ-ერთი მოლაპარაკების დროს. იხ. პოლიევქტოვის გამოცემაში გვ. 56—57.

არის დამოკიდებული „B“ ხელნაწერისაგან, ამით არ აქვთ საერთო წყაროდ რომელიდაც სრული აღწერილობა და, ბოლოს, „A“ აღწერილობა არ არის კონფლიქტის გამო მოსკოვში შედგენილი ცნობარი. კიდევ მეტი: „A“ აღწერილობა არც იველევის კალამს უნდა ეკუთვნოდეს და არც ტოლოჩანოვისას.

რას წარმოადგენს თავის მიზანდასახულობით „A“ ხელნაწერში მოცემული აღწერილობა?

დასმული საკითხის გასარკვევად გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება:

მოსკოვში 1649 წლისათვის ცნობილი შეიქნა, რომ თეიმურაზ I, კახთა მეფე, თავის სამფლობელოდან განდევნილია და იმერეთში არის გახიზნული. 1649 წელს ერთსა და იმავე დროს მოსკოვში ჩავიდნენ თეიმურაზ კახთა მეფის ელჩები და ალექსანდრე იმერთა მეფის ელჩები. მოსკოვისათვისაც კახეთი ცალკე პოლიტიკური ერთეულია და იმერთი ცალკე. მაგრამ, რადგანაც იმერეთის და კახეთის მეფეები გარკვეული სიტუაციის გამო ერთ სახელმწიფოში არიან, კერძოდ, იმერთში და ორივესთან იქ შეიძლება მოლაპარაკება, ამიტომ ერთ ელჩობას დაევალა იმერეთის მეფესთანაც და კახეთის მეფესთან მოლაპარაკება. ამით მოსკოვში მდგომარეობა შეიმსუბუქეს, კახეთში საგანგებო ელჩობის მოწყობაც არ დასპირდათ და ხარჯებიც შეამცირეს.

მოსკოვში ისიც ივარაუდეს, რომ შესაძლებელი იყო, რუსი ელჩების იმერეთში მისვლისას, თეიმურაზი უკვე თავის სამფლობელოში დაბრუნებული აღმოჩენილიყო და ამ შემთხვევისათვის თავიანთ ელჩებს ავალებდნენ იმერეთიდან კახეთში გადასასვლელი გზები გამოეძებნათ და თეიმურაზთან მოლაპარაკება განაწესის მიხედვით სისრულეში მოეყვანათ.

ყოველივე ეს იმის მაჩვენებელია, რომ რუსეთის ელჩებს საანგარიშო მოხსენება კახეთის შესახებ ცალკე უნდა წარედგინათ და იმერეთის შესახებ ცალკე. „მუხლობრივი აღწერილობანი“, ხომ მოგზაურის ჩანაწერები არ არის, იგი ოფიციალური ანგარიშია, ინსტრუქციის პუნქტების მიხედვით შედგენილი და წარდგენილი. თეიმურაზთან წარმოებულ მოლაპარაკების ანგარიში ცალკე — კახეთის სამეფოს საქმეებთან ინახებოდა, იმერეთის საქმეები — ცალკე (იმერეთთან ურთიერთობა ხომ მაშინ იწყებოდა არსებითად).

ის გარემოება, რომ ელჩობა ერთსა და იმავე პირებს (ტოლოჩანოვსა და იველიევს) აქვთ დაკისრებული კახთა მეფესთან და იმერთა მეფესთანაც, სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ერთი საანგარიშო

„მუხლობრივი აღწერილობა“ უნდა ყოფილიყო ორივე სამეფოსთან მოლაპარაკების შესახებ⁸.

„А“ აღწერილობა წარმოადგენს კახთა მეფესთან რუსი ელჩების მოლაპარაკების ანგარიშს და მას საერთო არაფერი აქვს თავისი და ნიშნულებით იმერეთის მეფესთან წარმოებულ მოლაპარაკებასა და თვით იმერეთის აღწერილობასთან. იმერეთის შესახებ, და მის მეფესთან მოლაპარაკების შესახებ, ტოლოჩანოვი და იველვეი ერთიმეორისაგან სრულიად დამოუკიდებლად წერენ „მუხლობრივ აღწერილობებს“ ანუ ანგარიშებს. თუ რამ გამოიწვია იმერეთის შესახებ ორი ანგარიშის შედგენა, ამაზე ჭკვემოთ გვექნება საუბარი.

თეიმურაზთან მოლაპარაკება თვით ელჩებისათვის განკუთვნილი ინსტრუქციის მიხედვით უფრო მარტივია, ვიდრე ალექსანდრე იმერთა მეფესთან. იმერეთის მიმართ სხვა დავალებები აქვთ ელჩებს. იმერეთის შესახებ ვრცელი მოხსენება აქვთ დასაწერი. იმერეთს პირველად ამ წლებში ეცნობა მოსკოვი, იგი პირველად უნდა აღიწეროს როგორც გეოგრაფიულად, ისე დემოგრაფიულად, ციხე-ქალაქებით, ეკლესია-მონასტრებით და მათი მორთულობით, სავაჭრო გზებით, პოლიტიკური ურთიერთობებით და სხვ. აქ ელჩებს დიდი სამუშაო აქვთ.

თეიმურაზის მიმართ საქმე მარტივია. იმერეთში მას ერთი საცხოვრებელი კუთხე აქვს, ისიც დროებით, მისი სამფლობელო აღსაწერი არ არის, ელჩებს ევალებათ თეიმურაზთან მოლაპარაკება და ამ მოლაპარაკების შინაარსისა და პროცესის აღწერა.

ამით უნდა ავხსნათ ის გარემოება, რომ პროფ. პოლიევქტოვს სამართლიანად შეუნიშნავს, მაგრამ ნორმალურ მოვლენად არ მიაჩნია: «Статейный список «А» ограничивается переговорами послов с Теймуразом; ...причем это ограничение проводится строго»⁹.

სხვა სახის აღწერილობა იმერეთში მყოფ თეიმურაზ პირველთან წარმოებულ მოლაპარაკებისა არც იყო მოსალოდნელი, თუკი იმერეთის მეფესთან მოლაპარაკებას და თვით იმერეთის აღწერილობას დავალებისამებრ ასრულებდნენ ელჩები.

არავითარი კონფლიქტის გამო არ არის წარმომოძილი „А“ აღ-

⁸ იველვეი თავის აღწერილობაში ერთ ადგილას შენიშნავს: «А как у Теймураза царя были послы на посольстве, и то писано подлинно в Теймуразове в статейном списке». М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., 1926, стр. 125.

⁹ М. Полиевктов. «К вопросу об авторе»... სსრკ აკად. საქართვ. ფილ. ლის. მოამბე, ტ. 1, № 1, 1940, გვ. 82.

წერილობა. იგი ჩვეულებრივი ანგარიში არის კახეთის მეფესთან წარმობებული მოლაპარაკებისა. არც იველევის აღწერილობაში („C“) და არც ტოლოჩანოვის აღწერილობაში („B“) თეიმურაზ მეფესთან სახელმწიფო საქმეებზე მოლაპარაკების შესახებ საუბარი არ არის, თეიმურაზი იხსენიება მათ აღწერილობებში, მაგრამ იმდენად, რამდენადაც თეიმურაზი ალექსანდრე იმერთა მეფის ხსენებასთან არის დაკავშირებული და ისიც რამდენიმეჯერ¹⁰.

სრულიადაც შემთხვევითი არ არის ის მოვლენა, რომ საგარეო საქმეთა საგანგოს არქივში აღმოჩნდა „A“ და „B“ ხელნაწერები. ორივე ოფიციალური ანგარიშია, ტოლოჩანოვის მიერ წარდგენილი: ერთი შეეხება კახეთის მეფე თეიმურაზთან წარმობებულ მოლაპარაკებას, მეორე ალექსანდრე იმერთა მეფესთან.

დამახასიათებელია, რომ იველევისეული ხელნაწერი პატრიარქის ბიბლიოთეკაშია მხოლოდ, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ „A“ და „B“ აღწერილობები ტოლოჩანოვის მიერ არის საგარეო საქმეთა საგანგოში წარდგენილი, მაგრამ ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ „A“ აღწერილობა ტოლოჩანოვს ეკუთვნის.

ვინ შეადგინა თეიმურაზთან მოლაპარაკების ანგარიში? ჩვენ საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ „A“ აღწერილობა არ ეკუთვნის არც ტოლოჩანოვის კალამს და არც იველევისას. „A“ ხელნაწერის ტექსტის გასინჯვა გვიჩვენებს, რომ მისი ავტორი თეიმურაზთან უშუალო მოლაპარაკების მონაწილე არის, მაგრამ ის არც ტოლოჩანოვია და არც იველევი, ერთგან „A“ აღწერილობაში ვკითხულობთ:

«Того же числа был царь Теймураз в Кутатисе и приходил на лобное место и посланников Микифора Толочанова да дьяка Олексея Ивлева к себе на лобное место для государева дела призывал и с ними говорил, а что говорил и то писано у посланников особными статьями»¹¹.

ამ სტრიქონების ავტორი ტოლოჩანოვი და იველევი არ უნდა იყოს, ეს შესაძლებელია ვიღაც, რომელიც ყველაფერს არ იწერს. ასეთი ადგილი არა ერთია ტექსტში. ერთგან, მაგალითად, მოთხრობილია, რომ ელჩებმა, რომლებიც ქუთაისში იყვნენ, თავიანთი კაცები გაგზავნეს ქ. რაჭაში მყოფ თეიმურაზთან, და იქიდან დაბრუნებულებს ამბავი მოუტანიათ, რომ თეიმურაზი მალე ქუთაისში მოვაო, ხოლო,

¹⁰ იველევი ხომ გარკვევით მიგვიითობს თეიმურაზის მუხლობრივი აღწერილობის ცალკე არსებობას, იხ. გვ. 125.

¹¹ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 45.

ო.უ რა საქმეზე გაგზავნეს თეიმურაზთან კაცი, ამის შესახებ ტექსტში წერია: «А что о каковом деле ...посылан к царю, и то написано у посланников себе статьями»¹². არც ამ სტრიქონის ავტორი შეიძლება იყოს ტოლოჩანოვი და იევლევი. „А“ ხელნაწერში არც ერთი ის „სტატია“ არ არის, რომელზედაც მოტანილი სტრიქონების ავტორი გვამცნობს.

ჩვენი დაკვირვებით „А“ ხელნაწერის ავტორი ბერძნული ენიდან მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი უნდა იყოს. ტექსტიდან აშკარად ჩანს, რომ ელჩები მუდამ ივანე ბოიარჩიკოვს გზავნიან თეიმურაზთან. ბოიარჩიკოვი ახლავს გამუდმებით ელჩებს მეფესთან მოლაპარაკებებს დროს. ერთგან ტექსტში აღნიშნულია, რომ ოქტომბრის პირველს ტოლოჩანოვსა და იევლევს ივანე ბოიარჩიკოვი მხლებლებით გაუგზავნიათ თეიმურაზ მეფესთან. თეიმურაზისაგან ითხოვენ მოსალაპარაკებლად დღის დანიშვნას. თეიმურაზს ბოიარჩიკოვი მიუღია და მობოდიშების შემდეგ განუცხადებია: «Я возьму послов к себе и обо всем переговорю. А чаю, что государево дело все и совершится». ამის შემდეგ წერია: «А мне велел к себе подойти поближе: тепере мне говори на ухо...»¹³.

ამ სტრიქონის ავტორი უფრო ივანე ბოიარჩიკოვი უნდა იყოს. ბოიარჩიკოვის ავტორობა საფიქრებელი ხდება ტექსტის სხვა ადგილებიდანაც: «160-го году сентября в 1 день переводчик Иван Боярчиков сказывал посланником, чте ехал де из Дадьян Теймураза царя старец, что с ним был, греченин, а имя ему Феофан, в Кутатис город, а сказывал мне, что он слышал в Дадьянах»¹⁴.

ერთგან ტექსტის ავტორი საგანგებოდ ხაზს უსვამს მთარგმნელ ბოიარჩიკოვის მიერ თეიმურაზ მეფის ხელზე მთხვევას: «И посланники у руки Теймураза царя были.. да и переводчик, а государевы люди не были»¹⁵.

ივანე ბოიარჩიკოვი საგარეო საქმეთა საგანგიოს თარჯიმანია. იგი ელჩობის შემადგენლობაში შედის, მას «переводчик»-ის თანამდებობა აქვს. როგორც გრ. კოტოშინის ცნობილი თხზულებიდან ჩანს, საგარეო საქმეთა საგანგიოს «переводчик»-ებიც ჰყავდა და «тол-

12 იქვე, გვ. 44, იხილეთ აგრეთვე გვ. 49.

13 М. Полневков, Посольство стольника Толочанова... стр. 51—52.

14 იქვე, გვ. 45—46.

15 იქვე, გვ. 57—59.

მაც»-ებიც, ამ თანამდებობებს შორის განსხვავება იყო. პირველს წერილობითი ძეგლის თარგმნა ევალებოდა წერილობით და მეტი ბატონი და ჯამაგირი ჰქონდა. „ტოლმაჩებს“ საუბრის დროს ნალაპარაკების თარგმნა ევალებოდათ ზეპირად. ამათი პატივი და ჯამაგირი ნაკლები იყო¹⁶.

ბოიარჩიკოვი პირველად არ არის საქართველოში. იგი 1637—1640 წლებშიც ყოფილა, საქართველოში ვოლკონსკისა და ხვატოვის ელჩობის დროს. უკანასკნელნი თეიმურაზ I იყვნენ გამოგზავნილი მეფე მიხეილ რომანოვის მიერ. ბოიარჩიკოვი ამჯერადაც „პერევიდ-ჩიკი“ ყოფილა და ძალიან ხშირად იხსენიება ვოლკონსკისა და ხვატოვის „მუხლობრივ აღწერილობაში“¹⁷. ჩანს, განათლებული ადამიანია. ბერძნული ენა კარგად უნდა იცოდეს «А с ними посланы для тех государевых дел греческой переводчик Иван Боярчиков»¹⁸, ისე რომ ბოიარჩიკოვს „მუხლობრივი აღწერილობის“ წერა უდავოდ შეეძლო და ამ მხრივ მისი ავტორობა საეჭვო არ უნდა იყოს.

„А“ ხელნაწერის განხილვა აშკარად გვიჩვენებს, რომ აქ კახთა მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკება და საქმის ვითარება სრულად აღწერილი არ არის. მის ავტორს (ამიერიდან ეჭვით ბოიარჩიკოვს) ბევრი რამ არ ჩაუწერია განზრახ. რიგი ამბების შესახებ წერს, რომ ელჩებს აქვთ ჩაწერილი სათანადო მუხლების სახითო: «А что о какове деле переводчик Иван Боярчиков послан к Теймуразу царю, и то написано у посланников себе статьями»¹⁹. ანდა მეორე ადგილას ასეთ ცნობას გვაწვდის: «был царь Теймураз в Кутатисе... и посланников Микифора Толочанова да дьяка Олексея Иевлева к себе... призывал и с ними говорил, а что говорил, и то писано у посланников особными статьями»²⁰.

ეს სტრიქონები საფიქრებელს ხდიან, რომ „А“ აღწერილობა საგარეო საქმეთა საგანგოში წარსადგენად გამზადებული „მუხლობრივი აღწერილობა“ არ არის. აქ თეიმურაზთან წარმოებული მოლაპარაკების გარკვეული ნაწილია ჩაწერილი და აშკარად ჩანს, რომ ეს ჩანაწერი ელჩებს — ტოლოჩანოვსა და იევლევს არ ეკუთვნის.

¹⁶ Гр. Котошихин, О России в царствовании Алексея Михайловича, 1906, стр. 86—87.

¹⁷ М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1937, стр. 143, 161, 167, 182, 229, 230, 260, 272 და სხვ.

¹⁸ იქვე, გვ. 161.

¹⁹ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... стр. 44.

²⁰ იქვე, გვ. 45.

ელჩებს ჩანაწერები ცალკე ავით წარმოებული, ელჩების მიერ ჩაწერილი მასალები ეტყობა „А“ ხელნაწერში არ არის.

კითხვა იბადება — თუ ელჩები ცალკე იწერდნენ ცნობებს თეიმურაზთან წარმოებულ მოლაპარაკებიდან, „А“ ხელნაწერის ავტორი რა დავალებას ასრულებდა, როცა „А“ ხელნაწერზე მუშაობდა?

საქმე ის არის, რომ რუსეთის ელჩები „მუხლობრივი აღწერილობების“ მასალებს ადგილობრივ ყველას თვითონ კი არ იწერდნენ, არამედ ელჩების შემადგენლობის სათანადო პირებს აძლევდნენ დავალებებს, შრომას ანაწილებდნენ და ამით საქმეს იმსუბუქებდნენ. რა ჩაეწერათ და რა არ ჩაეწერათ, რა საკითხი მიეცათ იმ პირებისათვის, ვისაც დავალებული ჰქონდა ელჩებისათვის ახსნა-განმარტება მიეცა, ყოველივე ეს ელჩობის ხელმძღვანელზე იყო დამოკიდებული. 1639—40 წლებში სამეგრელოში ელჩად გამოგზავნილი ელჩინის და პავლე ხუცესის მუხლობრივ აღწერილობაში იქ, სადაც სამეგრელოში არსებული მსხვერპლის შეწირვის დროს რიტუალის შესრულებაზე არის საუბარი, პავლე ხუცესი თავის ჩანაწერში აღნიშნავს: «а того я не знаю, что они говорят (ლოცვაზეა ლაპარაკი) и поп Павел хотел у них спрашивать, что оне в те поры говорят и Федот (ელჩი ელჩინია) Павлу у них про то не велел спрашивать»²¹.

„А“ ხელნაწერი თვით ტოლოჩანოვის განკარგულებით შესრულებული ჩანაწერები უნდა იყოს, საფიქრებელია უფრო ბოიარჩიკოვის მიერ შესრულებული. ბოიარჩიკოვი როგორც თარჯიმანი, ტოლოჩანოვის განკარგულებით, ძალიან ხშირად იგზავნებოდა ქართველ მეფეებთან მოსალაპარაკებლად, განსაკუთრებით კი თეიმურაზთან. რა თქმა უნდა, რაკი ბოიარჩიკოვი განსწავლულიც იყო, ყველაზე უკეთ შეაგროვებდა ტოლოჩანოვის საანგარიშო მოხსენებისათვის მასალებს. ერთი ადგილი იველევის მუხლობრივ აღწერილობაში ისეთ შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ ტოლოჩანოვს მასალების ჩაწერაში მისი თანამხლები მღვდელი მიხეილიც უნდა შეელოდეს. იველევი აღნიშნავს, რომ ერთ დღეს მასთან მივიდა ელჩების თარჯიმანი ივანუკა ტუზიჩონოვი და ამბავი მიუტანა, თეიმურაზის აზნაურმა რამაზმა სადალიანოდან წერილი მოიტანაო: «И тот лист переводили, ...Иван переводчик (ბოიარჩიკოვი) да Микифоров (ტოლოჩანოვის სახელია) отец духовной, поп Михайло»²². ტოლოჩანოვი რომ სამხედრო და ადმინის-

²¹ იხ. ჟურნ. Чтения в императорском обществе истории и древн. российск. 1887, кн. II, стр. 347.

²² იქვე, 33. 349.

ტრაციული ხაზით მომუშავე კაც იყო, ხომ არ შველოდა მიქაელ ხუცესი ეკლესიის სამკაულებისა და აგებულებათა აღწერაში მას? და, „B“ ხელნაწერში რომ აღწერილობებია მოცემული, მიქაელ ხუცესის მასალები ხომ არ არის?

მაგრამ დავუბრუნდეთ „A“ ხელნაწერს. როგორც აღვნიშნეთ, „A“ აღწერილობა ტოლოჩანოვისათვის მასალა უნდა ყოფილიყო თეიმურაზ მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების საანგარიშო მოხსენებისათვის; როგორც დავინახეთ, საამისო მასალის ნაწილი თვით ტოლოჩანოვს ჰქონია ჩაწერილი. ამიტომ ბუნებრივია საკითხის დაყენება—დაწერა თუ არა ტოლოჩანოვმა სრული საანგარიშო მოხსენება თეიმურაზთან წარმოებული მოლაპარაკების შესახებ და წარუდგინა თუ არა იგი საგარეო საქმეთა საგანგოს?

რა თქმა უნდა, სანამ ჩვენ უტყუარი ცნობა არ გვექნება საწინააღმდეგოს დასამტკიცებლად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ტოლოჩანოვმა თეიმურაზთან მოლაპარაკების სრული აღწერილობა, ცალკე დაწერილი, წარუდგინა საგარეო საქმეების ხელმძღვანელებს და ასეთი აღწერილობა საძიებელია: იგი შეიძლება აღმოჩნდეს კიდეც, მაგრამ ერთი გარემოება მაინც ეჭვის სახით უნდა აღვნიშნოთ. ჯერჯერობით ჩვენ ხელთ არსებული ტოლოჩანოვის ელჩობის სურათი, ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს თითქოს იმის მეტი, რაც ჩვენ ხელთ არის ტოლოჩანოვს არაფერი არ უნდა შეედგინოს. ტოლოჩანოვის ცხოვრებაში ეს ელჩობა პირველი და უკანასკნელია. იგი არც მანამდე მოღვაწეობდა ამ ხაზით და აღარც შემდეგ უმუშავია²³. როგორც დაცული ცნობებიდან ჩანს, ტოლოჩანოვმა ელჩობა ნორმალურად ვერ ჩაატარა. ჯერ იყო და გზაზე — კავკასიონის ვადმოსავალზე, მასთან ერთად მოსკოვიდან მომავალ თეიმურაზის ელჩთან საქმე ისე გაამწვავა, რომ ქართველმა თავადიშვილმა იარაღს გაიკრა ხელი და ტოლოჩანოვს მოკვლას უქადდა: «И посол князь Иван Григорьев (თეიმურაზ მეფის ელჩის სახელი და გვარია), свался с лошади, вынез стрелу, да разволочся излука, хотел посланника (იგულისხმება ტოლოჩანოვი) и государевых людей стрелять за то, что ево князь Ивана да игумена... в Мундарову кабарду не отпустили»²⁴. ტოლოჩანოვი, რა თქმა უნდა, უტაქტოდ მოიქცა, როცა გუშაგები მიუყენა ქართველ ელჩებს და დაავალა არსად გაუშვათო.

თეიმურაზ მეფესთან მოლაპარაკების დროს, ტოლოჩანოვმა საუბარში მეფისათვის უკადრი ჭკუის დარიგება და შენიშვნები დაიწყო

²³ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 160.

²⁴ იქვე, გვ. 35.

და თეიმურაზი საშინლად აღაშფოთო. „А“ აღწერილობაში აღნიშნულია, რომ გაბრაზებულმა თეიმურაზმა ტოლოჩანოვს სახინკლედ ნაკუწ-ნაკუწად დაკეპვა აღუთქვა: «...ты Микифор, и с перва стал не добро делать. Довелся ты то, чтобы тебе в пирожные части изрублену быть»²⁵.

შემდეგ საქმე ისე მიდის, რომ თეიმურაზი მას სრულ უნდობლობას უცხადებს, ეუბნება: შენ ჩემი ელჩი არა ხარ და არავითარ დავალებას შენ არ გაძლევე. იქვე მყოფ იევლევს თავაზობს ტოლოჩანოვის მაგივრობას.

1940 წელს მ. პოლიევქტოვის მიერ დამატებით მოზოვებული ცნობებიდან ჩანს, რომ თეიმურაზ მეფის ელჩს თეოფანეს რუსეთის საგარეო საქმეთა საგანგოში განუცხადებია, თეიმურაზის დავალებით, რომ 1651 წელს სექტემბერში, როცა ტოლოჩანოვი და მისი ამაღლა სკანდაში ალექსანდრე მეფესთან სუფრაზე ისხდნენ, ტოლოჩანოვის სულიერ მამას, მიხეილ ხუცესს, თეიმურაზის ლანძღვა დაუწყია საჯაროდ. ეს ლანძღვა-გინება მოუსმენია ქართველებს, რომელთაც რუსული ენა სკოდნიათ, ქართველების ლანძღვა ალექსი იევლევს შვილს კლიმენტი იევლევსაც მოუსმენია. კლიმენტის მიხეილ ხუცესის დაჩუმება მოუნდომებია, მღვდელს კი კლიმენტისათვის სუფრაზე დედა შეუფინებია: «и тот поп Климентия бранил матеры». როდესაც ელჩები ბინაზე მისულან, კლიმენტის მიქეილისათვის გაურტყამს ხელი. აქ უკვე ტოლოჩანოვი ჩაერია საქმეში, კლიმენტი მიაყვანინა თავის კაცებს მასთან «и велел... бить его топтунами (ფეხსაცმელებით) и покинул его замертво». ამის შემდეგ ტოლოჩანოვი მისდგა თვით ალექსი იევლევს: «и отца ево Алексея за бороду драл и бил топтунами и ослопами (ჯოხებით)». ერთი ალექსი იევლევს კაცი, რომელიც თავის ბატონს მიეშველა, შემოკვდომია ტოლოჩანოვს²⁶.

ამ ცნობებიდან აშკარა უნდა იყოს, რომ ტოლოჩანოვს იმერეთში ასეთ „მოდვაწიობას“ ვერ მოუწონებდნენ და მისი დიპლომატიური ხაზით გამოყენება მიზანშეუწონლად უნდა მიეჩნიათ საგარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელებს. მით უმეტეს რომ თეიმურაზთან საქმე ვერ მოაგვარეს ელჩებმა, თეიმურაზის შვილიშვილი მოსკოვის მეფეს ვერ მიუყვანეს, რასაც დიდის ინტერესით მოელოდნენ მოსკოვის პოლიტიკოსები და თვით მეფე. ამის შემდეგ გასაგები ხდება ის ფაქტი, რომ ტოლოჩანოვი საგარეო საქმეების ხაზით არ მუშაობს.

²⁵ იქვე, გვ. 56.

²⁶ М. Полиевктов, К вопросу об авторе статейного списка «С»: სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. 1, №1, 1940, გვ. 83.

ახლა ჩვენ ყურადღება იმ გაემოებებასაც უნდა მივაქციოთ, რომ ტოლოჩანოვისეული „В“ მუხლობრივი აღწერილობა სავსებით დამუშავებული არ არის და მას შევსება ესაჭიროება. ხელნაწერს ეტყობა, რომ მას სათანადო დამატებები უნდა ჰქონოდა საბოლოო რედაქციის შემდეგ. ერთგან, მაგალითად, აღნიშნულია, რომ 24 აგვისტოს იმერთა მეფესთან გაგზავნილი კაცი დაბრუნდა და მეფისაგან წერილი მოიტანაო, წერილში კი მეფე წერდაო, — რას წერდა აღარ წერს: «от царя Александра привез лист, а в листе пишет»²⁷, შემდეგ სხვა ამბავი იწყება, თვით წერილის შინაარსი კი გამოტოვებულია. თუ ჩვენ ვიტყვით, რომ აქ სპეციფიკური გამოთქმაა და ტექსტს არ აკლია, შემცდარი ვიქნებით. ამის ზემოთ იგი, იმავე ალექსანდრეს წერილის შესახებ წერს: «Августа в 5 день... из Сканды... Пешенга... привез к послам от царя лист, а в листу царь Александр пишет к послам: писал де ко мне царь Теймураз... და სხვ.»²⁸ 28 აგვისტოს ქვეშ ისევ გამოტოვებული აქვს მეფის წერილის შინაარსი: «от царя Александра привез к посланникам лист, а в листе пишет»²⁹. შემდეგ იწყება სხვა ამბავი.

იევლევის აღწერილობიდან ვგებულობთ, რომ 19 ივლისს ალექსანდრეს წერილები გამოუგზავნია ტოლოჩანოვისათვის ცალკე, იევლევისათვის ცალკე. იევლევის მოჰყავს მის სახელზე გამოგზავნილი წერილის სრული თარგმანი³⁰. ტოლოჩანოვის წერილზე აღნიშნავს, რომ ტოლოჩანოვს აქვს და მე შინაარსი არ ვიციო. ტოლოჩანოვი 19 ივლისის ამბებში სრულიადაც არ წერს წერილის შესახებ რაიმეს — კაცი მოვიდა ალექსანდრე მეფემ თავისთან გაგვიწვიაო³¹. ისე რომ ტოლოჩანოვის საბოლოოდ დამუშავებული, იმერეთის მეფესთან წარმოებული მოლაპარაკების „მუხლობრივი აღწერილობაც“ არ უნდა იცქონდეს ჩვენ.

ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ტოლოჩანოვს დაუმუშავებელი მასალები მიატანინეს საგარეო საქმეთა საგანგებოში და დიპლომატიურ საქმიანობას ჩამოაცილეს სხვა სამუშაოზე განწესებით, გარკვეული შერისხვის შედეგად. ასეთი მოსაზრება ზემოთ აღწერილი ფაქტების შემდეგ, სანამ ტოლოჩანოვის მიერ საბოლოოდ დამუშავებული „მუხლობრივი აღწერილობანი“ არ აღმოჩნდება, თეიმურაზის

27 М. Подиевктов. Посольство стольника Толочанова..., стр. 85.

28 იქვე.

29 იქვე, გვ. 86.

30 იქვე, გვ. 159.

31 იქვე, გვ. 81.

საქმეების გამო ცალკე და ალექსანდრე მეფის ცალკე, უსაფუძვლო არ იქნება.

როგორც ზემოთ არა ერთგან აღნიშნული გვექონდა, „A“ აღწერილობა ტოლოჩანოვისათვის შედგენილი ჩანაწერებია, რომლებითაც მას უნდა ესარგებლა „საანგარიშო მოხსენების საბოლოოდ დამუშავებული ტექსტის შედგენის დროს. ამ მოსაზრებას ნაწილობრივ მისაღებად ხდის ის გარემოებაც, რომ მრავალი ადგილი „A“ აღწერილობიდან სიტყვასიტყვით შეუტანია ტოლოჩანოვს თავის „B“ აღწერილობაში. მთელი გვერდები სიტყვასიტყვით არის გადაწერილი. და რომ „A“ აღწერილობიდან არის ეს ადგილები ამოდებული და არა პირიქით, იქიდან შეიძლება ადამიანმა დაინახოს, რომ შესატყვისი ადგილები მთლიანად ეხება მხოლოდ თეიმურაზთან წარმოებულ საქმეს. როგორც ვიცით „A“ აღწერილობა სპეციალურად თეიმურაზის საქმეს აღწერს. „B“ და „C“ აღწერილობანი — მთლიანად ალექსანდრესას, მხოლოდ აქა-იქ თეიმურაზს ახსენებს „B“ აღწერილობა და ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ალექსანდრეს შესახებ ამბების თხრობა თეიმურაზის მოხსენების გარეშე არ ხერხდება. ეს ამბები კი, როგორც ვთქვით, მზამზარეულად „A“ აღწერილობიდან აქვს ამოკრებილი ტოლოჩანოვს³².

ტოლოჩანოვს, იმერეთში ჩაწერილი, სხვა მასალაც ჩაუბარებია საგარეთ საქმეთა საგანგებოში, საფიქრებელია მისი „მუხლობრივი აღწერილობისათვის“ საგანგებოდ ცალკე ჩანაწერი. არქივის ცნობიდან ჩანს, რომ არქივს გარკვეულ დრომდე ჰქონდა ტოლოჩანოვის საგანგებო რვეული: «тетрадь в полдесть, а в ней писано о строении Мелетийского государства, Микифора Толочанова». პროფ. მ. პოლიევქტოვი მწუხარებით აღნიშნავს, რომ ეს რვეული ამჟამად დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. გარკვეულ დრომდე ამ სტრიქონების ავტორიც იმ მოსაზრებისა იყო, რომ ტოლოჩანოვმა იმერეთის სახელმწიფო წყობილება აღწერა და ეს იშვიათი ძეგლი მოსკოვის არქივს ჰქონდა გარკვეულ დრომდე. ამჟამად ამაში ეჭვი გვეპარება. ეჭვი გვეპარება იმაში, რომ ტოლოჩანოვს საგანგებოდ იმერეთის სახელმწიფო წყობილება არ აღუწერია და, რაც მთავარია, — ის, რაც ტოლოჩანოვის იმ რვეულში იყო მოთავსებული, მეცნიერებისათვის დაკარგული არ უნდა იყოს.

როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, ცნობა, რომელიც ტოლოჩანოვის რვეულის შესახებ იყო მოტანილი, არქივს ეკუთვნის. იმერეთის შესახებ რომ ტოლოჩანოვს ცალკე რვეული უნდა ჰქონოდა და შიგ იმე-

³² М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова... შედარეთ 49 და 50 გვერდები 89—91 გვერდებს.

რეთის შესახებ საგანგებო ცნობა იყო, ამაში ექვის შეტანა არ შეიძლება. ტოლოჩანოვის კოლეგა, ალექსი იევლევი, თავის „მუხლობრივ აღწერილობაში“ ერთგან გვაუწყებს, რომ ალექსანდრე ივერთა მეფემ თავის კარისკაცის, ფეშანგის, ხელით ტოლოჩანოვს იმერეთის ქალაქებისა და მონასტრების სია გამოუგზავნიაო, აგრეთვე აზნაურების, თავადებისა და მეთოფურების ჩამოთვლითი ნუსხაცო. ამის დედანი და რუსული თარგმანი ნიკიფორე ტოლოჩანოვს აქვსო: «Да к послем же прислал Александр... с Пешенгеем Меретийского государства именным городом и монастырем роспись, а бояром своим и азнауром, и тюфячичеем, и торговым и пашенным людям перечневую роспись. И подлинная роспись и с нее перевод у Микифора»³³.

იევლევის ამ ცნობიდან ცხადი ხდება, რომ ნიკიფორე ტოლოჩანოვს ცალკე რვეული უნდა ჰქონოდა, ფეშანგისაგან მიღებული ცნობებით შევსებული. ეს ცნობები ტოლოჩანოვს თავისი საანგარიშო მოხსენების ბოლოს შეუტანია (იხ. „В“ აღწერილობა).

არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ის რვეული, რომელზედაც ცნობას იძლევა არქივის ანაწერი და დღეს დაკარგულია, იმავე ცნობების შემცველი იყო, რომელთაც ტოლოჩანოვი თავისი ნაშრომის ბოლოში ათავსებს. ე. ი. იევლევი რომ მასალაზე მიგვიითხოვს, ის მასალა იყო იმ რვეულში, რომელიც გარკვეულ დრომდე არქივს ჰქონდა და დღეს არ ჩანს.

ამ მოსაზრების ჭეშმარიტების შესაძლებლობას აძლიერებს ზოგიერთი მომენტისაკენ ყურადღების გამახვილება. რვეულის ზომა ყოფილა «полдесть», ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რვეული ფურცლის მეოთხედის ზომისა ყოფილა. «Полдесть» ნახევარ თაბახს კი არ ნიშნავს ამ შემთხვევაში, არამედ — რვეულის სიგრძე-სიგანე ფურცლის მეოთხედის ზომისა აქვს («книга писана в полдесть» ნიშნავს — წიგნი მეოთხედი ფურცლის ზომისა)³⁴.

რვეულის შესახებ არქივის ცნობაში ნათქვამია: «тетрадь, в полдест, а в ней писано о строении Мелетейского государства». «Строение» მართალია წყობილებასაც ნიშნავს იმ დროის რუსულში, მაგრამ არა მარტო წყობილებას, არამედ ციხე-სიმაგრეების და მონასტრების ნაგებობებსაც. შორს რომ არ წავიდე, იმავე ტოლოჩანოვისა და იევლევის მუხლობრივ აღწერილობებში «Строение» ნაგე-

³³ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 184.

³⁴ Словарь церковно-славянского и русского языка, составл. вторым отд. имп. Акад. Н. Том III, изд. II, 1867, стр. 658.

ბობის მნიშვნელობით იხმარება: „А как Микифор и Алексей город Гилат и в нем церкви и всякое строение описали“. ტოლოჩანოვი თავის აღწერილობაში აღნიშნავს: „Июля в 13 день... привели лошадь... ехать в город Гилат, осмотрети святынь и всяково строенья“³⁵.

ისე რომ ტოლოჩანოვის რვეულში ნაგებობებიც უნდა ყოფილიყო აღნუსხული. თუ ამას იმასაც დაუმატებთ, რომ ტოლოჩანოვის მუხლობრივ აღწერილობაში თავადების, მეთოფურებისა და სხვათა რიცხვის შესახებ გვაქვს ცნობები, არ იქნება უსაფუძვლო, თუ ტოლოჩანოვის იმ რვეულის ცნობებს და მუხლობრივი აღწერილობის ბოლოს დართულ ცნობებს ერთ და იმავე წყაროდ ჩავთვლით. ამ აზრს აძლიერებს კიდევ ის გარემოებაც, რომ იველევი ტოლოჩანოვს არაფერში არ ჩამორჩება. როცა იველევა გაიგო, რომ ტოლოჩანოვმა ოფიციალური ცნობა მიიღო ალექსანდრე მეფისაგან იმერეთის ციხე-ქალაქებისა და მონასტრების შესახებ, და როგორც ახლა უკვე ვიცნობ, ტოლოჩანოვმა ეს საბუთი იველევს არ ათხოვა და არ ასარგებლა, მათ შორის მომხდარი უსიამოვნების შედეგად; იველევა საგანგებოდ იპოვა კაცი და დაახლოებით ისეთივე ცნობები შეკრიბა, როგორც ტოლოჩანოვს გადასცეს. იველევის აღწერილობაში რაკი იგივე მასალა არსებითად, რაც ტოლოჩანოვის თხზულებაში, ტოლოჩანოვს ახალი ნაშრომი იმერეთის სახელმწიფოს წყობილების შესახებ შეიძლება მართლაც არ უნდა ჰქონდეს. რა თქმა უნდა, ზემოთ ჩვენ მიერ მოცემული მოსაზრებანი — მხოლოდ მოსაზრებანია და ამ გარემოებამ ინტერესი ტოლოჩანოვის რვეულისადმი არ უნდა მოადუნოს და ძიება უნდა გაგრძელდეს.

იველევის „მუხლობრივი აღწერილობის“ („С“) წარმოშობისა და დანიშნულების შესახებ, სავსებით სამართლიანი უნდა იყოს მ. პოლიევქტოვის მიერ მეცნიერული სიფრთხილით გამოთქმული მოსაზრება, რომ იველევი პატრიარქ ნიკონის დავალებით მოქმედი პირი უნდა იყოს იმერეთში და მისი მუხლობრივი აღწერილობაც ნიკონის საკუთრებას შეადგენდა კიდევ³⁶.

იველევის „აღწერილობა“ არავითარ კავშირში არ არის არც ბოიარჩიკოვის ჩანაწერებთან („А“ ხელნაწერი) და არც ტოლოჩანოვის „აღწერილობასთან“ („В“ ხელნაწერი). იგი სრულიად დამოუკიდებ-

35 М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 152 და 74.

36 სსრკ მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. 1, № 1, 1940, გვ. 84—85.

ლად შესრულებული ნაწარმოებია თვით ტექსტიდან აშკარად მოჩანს, რომ იველევს ჩანაწერებს აკეთებს იმერეთში და დამოუკიდებელი საანგარიშო მოხსენებისათვის მასალებს ამზადებს. იველევს თხზულების ტექსტიდან ნათლად მოჩანს, რომ ტოლოჩანოვს თავისი ჯგუფი ჰყავს ელჩობის შემადგენლობაში და ეს ჯგუფი იველევს ხელს არ უწყობს ცნობების მიღებაში. ბოიარჩიკოვი, მაგალითად, იველევს ცნობას არ აძლევს. მტრულ დამოკიდებულებაშია მასთან აგრეთვე მიხეილ ხუცესიც. იველევს ერთგან აღნიშნული აქვს, რომ თეიმურაზ მეფის კაცი რამაში სადადიანოდან მოსულა, წერილი მოუტანია ტოლოჩანოვთან და ივანე ბოიარჩიკოვს და მიხეილ ხუცესს გადაუთარგმნიათ. იველევსათვის ტოლოჩანოვს ეს თარგმანი არ უჩვენებია.

იველევს თავის მოხსენებაში საყვედურით წერს: „А от кого тот лист прислан, и кто к нему переводчику из Дадьян пишет, и о каком деле, того Алексею (იველევს) ничего не ведомо“³⁷.

ამ ამბიდან აშკარად ჩანს, რომ ბოიარჩიკოვი და მიხეილ ხუცესი მას ცნობას არ აწვდიან. მეორე თარჯიმანი, „ტოლმაჩის“ თანამდებობაზე მყოფი, ივაშკა ტეზიჩონოვი იველევს შველის. მაგალითად, ზემოთ აღწერილი ამბის შესახებ ცნობა ტეზიჩონოვს მიუწოდებია იველევსათვის, ხოლო წერილის შინაარსი ვერა, არ გამიგონიაო, უთქვამს თარჯიმანს. იველევს შველის აგრეთვე მისი შვილი კლიმენტი, რომელიც მამას პრაქტიკანტად წამოუყვანია დიპლომატიაში დახელოვნების მიზნით.

იველევს თხზულებაში რამდენიმე ადგილი არის ისეთი, სადაც აღნიშნულია, რომ იველევმა ტოლოჩანოვისაგან ესა თუ ის ცნობა ვერ მიიღო და ამდენად არაფერი იცის ამა თუ იმ საკითხის შესახებ.

ერთგან, მაგალითად, იველევს იმავე თეიმურაზის აზნაურის — რამაშის შესახებ წერს: «... приехал... азнаур Рамазан и был у Микифора (ტოლოჩანოვთან). А что речей у него с Микифором было и того Алексею не ведомо»³⁸.

ეს მაგალიტები ნათელს ყოფენ, რომ იველევს „აღწერილობა“ სრულიად დამოუკიდებელი თხზულებაა „А“ და „В“ ხელნაწერთან შედარებით და არავითარი საერთო წყარო, ვრცელი მუხლობრივი აღწერილობა, გამოსავალი ამ სამი ძეგლისათვის არ არსებობდა. ამდენად ჩვენ საუკეთესო საშუალება გვეძლევა ტოლოჩანოვის აღწე-

³⁷ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 160—161.

³⁸ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 160, об.

აქვე აგრეთვე ამის მსავალი ცნობა, გვ. 170.

რილობაში მოცემული ცნობები, შეეუდართ იველვეის აღწერილობის ცნობებს და რუსული მუხლობრივი აღწერილობების მიმართ ნდობის საკითხიც გადავსინჯოთ.

ამ შედარებიდან ცხადი გახდება მკვლევრისათვის, რომ რუსი ელჩები საქართველოს მეფეებთან წარმოებულ მოლაპარაკებებს და ნახულ მოვლენებს, სრულიადაც უკლებლად არ იწერდნენ. ამა თუ იმ მოვლენისა და ფაქტის აღწერა, ელჩის მიერ ინსტრუქციის (ნაკაზის) სისრულეში მოყვანასთან და ნახულის და გაგონილის უკლებლად ჩაწერასთან არ ყოფილა ყოველთვის დაკავშირებული. ყველაფერი იმაზე ყოფილა დამოკიდებული, თუ რამდენად კეთილსინდისიერი იყო თვით ელჩი.

XVII საუკუნის ცნობილი მოღვაწე გრ. კოტოშინი, რომელიც თავის შესანიშნავ თხზულებას XVII საუკუნის სამოციან წლებში წერდა, ტოლოჩანოვისა და იველვეის იმერეთში მოგზაურობიდან 15 წლის შემდეგ, აღნიშნავს, რომ რუსეთში ელჩებს ინსტრუქციები (ნაკაზი) წინასწარ დამუშავებული ეძლევათ და ამის მიხედვით უნდა იმოქმედონ და ყველაფერი, რაც ილაპარაკეს და ნახეს, „მუხლობრივ აღწერილობაში“ ჩაწერონ. მაგრამ, — გულის ტკივილით შენიშნავს კოტოშინი: «те все речи, которые говорены и которые не говорены, пишут они в статейных своих списках не против того, как говорено, прекрасно и разумно, выставляючи свой разум на обманство, чрез чтоб доставить у царя себе честь и жалованье большое; и не срамляются того творити, понеже царю о том кто на них может о таком деле объявить»³⁹.

კოტოშინის სიტყვები მეტისმეტად დამაფიქრებელი ხდება. იგი ერთხელ კიდევ გვაფრთხილებს ჩვენ ეჭვით მოვეკიდოთ რუსი ელჩების ჩანაწერებს, სადაც ლაპარაკი არის ქართველი მეფეების მხრით საქმის გაჭიანურებისა და გაძნელების შესახებ: «И Александр князь поминков в запись написать не хотел и стоял за то много»⁴⁰.

ასეთი ცნობები მრავლად აქვთ რუსეთის ელჩებს შეტანილი მუხლობრივ აღწერილობებში XVI საუკუნიდან მოკიდებული მთელი XVII საუკუნის მანძილზე და ვაი თუ რუსეთის ელჩი, საქართველოში წარმოებულ საქმის სიძნელეს უმეტეს შემთხვევაში განზრახ აუწყებს თავის პატრონს, ჭარბი გასამრჯელოს მიღების მიზნით. რუსული

³⁹ Гр. Котошихин, О России в царствование Алексея Михайловича, изд. IV, 1906, стр. 52.

⁴⁰ С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, 1889, стр. 41; იხ. აგრეთვე გვ. 37 და სხვ.

„მუხლობრივი აღწერილობის“ ტიპის ძეგლების გამოყენებისას მხედველობაში ესეც უნდა გვექონდეს მიღებული.

იევლევისა და ტოლოჩანოვის აღწერილობათა შედარება გვჩვენებს, რომ იევლევი უფრო კეთილსინდისიერად გვამცნობს ფაქტებს, ტოლოჩანოვი ამოკლებს, ზერელედ აღნიშნავს იმავე ფაქტებს, არის ცნობები, რომელთაც ტოლოჩანოვის აღწერილობა აშკარად ყალბად გვაწვდის. მაგალითად, გელათში არსებული დარუბანდიდან მოტანილი რკინის კარების შესახებ: «А сказали онѣ про те ворота железные, что взяты они в Дербени, как воевала Динара царица кизылбаскую землю и шаху кизылбаскому сама голову отсекла. И персичкая земля вся была под ея подданством трицать лет»⁴¹.

მთელი ეს ამბავი ამოღებულია რუსული თქმულების „ღინარ ივერთა დედოფლის“ რუსეთში გავრცელებული ვერსიიდან თითქმის სიტყვასიტყვით; საქართველოში თამარ მეფის შესახებ ასეთი ცნობა არასოდეს არ ყოფილა და თავიდან ბოლომდე „В“ ხელნაწერის ავტორის ანდა მისი თანაშემწის მიქაელ ხუცესის მოგონილია.

მოვეუსმინოთ იევლევს იმავე დღის თარიღით, თუ რა უთქვამთ ქართველებს რუსი ელჩებისათვის, იმავე გელათში დაცული რკინის კარების შესახებ: «А сказывал митрополит Захарей, что те ворота привезены из кизылбаской земли, из города из Дербени в те поры, как ходил воевать кизылбаскую землю меретинской царь Давид»⁴². აქ დავით აღმაშენებელზეა საუბარი, რაც ქართულა წყაროებითაც დასტურდება.

იევლევის თხზულების შესახებ როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, პროფ. პოლიევქტოვი წერდა, პატრიარქ ნიკონის დაკვეთით ხომ არ მუშაობდა თავის აღწერაზე იევლევიო. განსვენებული მეცნიერი იმ გარემოებას აქცევდა ყურადღებას, რომ ამ პერიოდში ნიკონი თავისი საეკლესიო რეფორმისათვის ემზადებოდა და აღმოსავლეთის ეკლესიების ვითარება საგანგებოდ თუ სჭირდებოდაო, მით უმეტეს რომ საეკლესიო საქმეებს იევლევი უფრო მეტ ადგილს უთმობს თავის აღწერილობაში, ვიდრე ტოლოჩანოვიო.

პატრიარქ ნიკონის ინტერესი იმერეთის აღწერილობისადმი შესაძლებელია ნაწილობრივ საეკლესიო რეფორმებისადმი სამზადისის აღეძრა, მაგრამ ის მომენტიც მხედველობაში მისაღებია, რომ 1658

⁴¹ М. Полиевктов, Посольство стольника Толочанова..., стр. 80.

⁴² იქვე, გვ. 144—145.

წლამდე ნიკონი სახელმწიფო საქმეებშიაც აქტიურად ერეოდა, ცე-
ზარობაპისტურ იდეებს ქადაგებდა და თავის თავს სიველებში „рочу-
дари“-ს ეძახდა. ამიტომ მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ იგი რუ-
სეთის დიპლომატიურ ურთიერთობაშიაც ჩარეულიყო და თავისთვის
მუხლობრივი აღწერილობა შეეკვეთა. როგორც ცნობილია, ამის გამო
ნიკონი სასტიკად დაისაჯა.

ერთი გარემოებაცაა აღსანიშნავი. ამ ელჩობაზე გაცილებით ადრე,
საქართველოში, კერძოდ კახეთში, რუსეთთან ხშირი ურთიერთობის
შედეგად გაგებული ჰქონიათ, რომ რუსეთში დიდ პატივში არის წმიდა
დინარ დედოფალი, ქართველთა მეფის ასული. თეიმურაზ მეფე, თა-
ვის სამფლობელოდან გარდახვეწილი, რუსეთის ხელისუფლებას ჯერ
კიდეც 1619 წელს აუწყებდა: «А живет де ныне в башачикской
земле, а по их, по грузински, в имерельской земле, где лежит
Динара царица»⁴³. შემდეგ წერილებშიაც არა ერთხელ არის მითითე-
ბა იმერეთში არსებულ „დინარას“ ანუ თამარ მეფის საფლავზე⁴⁴.

რადგანაც მეტისმეტად პატივცემული და საყოველთაოდ ცნო-
ბილი წმიდანი იყო „დინარა“ რუსეთში, გამორიცხული არ უნდა იყოს
შესაძლებლობა, იმერეთისადმი პატრიარქ ნიკონის ინტერესის გაც-
ხოველება „დინარ დედოფლის“ საფლავსაც გამოეწვია. აქვე ისიც უნ-
და დავუმატოთ, რომ საპატრიარქო ბიბლიოთეკის არქივში საეკლე-
სიო-საქმეებს შორის ინახება XV საუკუნის ალექსანდრე კახთა მეფის
იოანე III გაგზავნილი წერილის რუსული თარგმანი. რუსული თქმუ-
ლებით დინარ დედოფლის მამა ივერიის მეფე ალექსანდრე იყო. რად-
განაც დინარ დედოფლის ცხოვრების საუკუნე თქმულებით გაურკვე-
ველია, არის შესაძლებლობა კახთა მეფე ალექსანდრე (XV) შემდეგში
დინარის მამად მიეჩნიათ და პატრიარქს წერილის პირი საგანგებოდ
თავის აქტ-საცავში დაეცვა. ნაწილობრივ „დინარ დედოფლისადმი“
ინტერესით უნდა აიხსნას XVIII საუკუნის ბოლოს ნ. ნოვიკოვი
სიერ იველეთისეული აღწერილობის გამოცემაც, სანამ სხვა უტყუარი
საბუთი არ აღმოჩნდება იმის გასარკვევად, თუ რით ხელმძღვანელობ-
და ცნობილი რუსი მოღვაწე ნოვიკოვი, როცა იმერეთის აღწერილობას
ბეჭდავდა. რუსეთს მაშინ დასაბეჭდი სხვაც ბევრი ჰქონდა და სტამ-
ბების რიცხვი არც იმდენი იყო, რომ უსაქმოდ დარჩენისა შეშინებოდა.

⁴³ М. Полиевктов, Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений, 1937, стр. 40, 45, 194, 305 და სხვ.

⁴⁴ „დინარ დედოფლის“ თქმულების შესახებ იხ. ჩემი წერილი „თბილისის
უნივერსიტეტის შრომებში“, ტ. X, 1939, გვ. 59—94.

ტოლოჩანოვისა და იევლევის „მუხლობრივ აღწერილობათა“ ტექსტების ამ მოკლე მიმოხილვის შემდეგ, ბუნებრივი იქნებოდა პროფ. მ. პოლიევქტოვის მიერ 1926 წელს გამოცემული ყველა ტექსტი, ქართულ ენაზე თარგმნილიყო, ერთად დაბეჭდილიყო და ქართველ დაინტერესებულ მკითხველისათვის ხელმისაწვდომი გამხდარიყო.

დღეისათვის ყველა ტექსტი თარგმნილია, მაგრამ ამჟამად ამ მასალის ერთად გამოცემა არ მოხერხდა და მიზანშეწონილად მივიჩინეთ ალექსი იევლევის მიერ შედგენილი „მუხლობრივი აღწერილობის“ ქართული თარგმანი და დედნის ტექსტის ცალკე გამოცემა. იევლევის ეს „აღწერილობა“ დასრულებული ნაშრომია, ტოლოჩანოვისეულად მიჩნეული მასალა ნაკლოვანია და შედარებით მეტი მოცულობისაა.

სანამ ჩვენი თარგმანის შესახებ განმარტებებზე გადავიდოდეთ, ერთი გარემოება გვინდოდა მკითხველისათვის გვეუწყებინა: ჩვენ პირველი არ ვართ ქართველ მკითხველს იევლევის „აღწერილობის“ თარგმანს რომ ვთავაზობდეთ. მე-19 საუკუნის ქართველ მოღვაწეებს სამშობლოს ისტორიის უცხო ენებზე არსებულ წყაროებისათვის ყურადღება მცუქცევიათ და შესაძლებლობის პირობებში იევლევის ნაშრომის თარგმანიც დაუბეჭდიათ. მართალია, მე-19 საუკუნეში მძიმე პირობები ჰქონდათ ქართველ მოღვაწეებს, მათ მიერ შესრულებულ თარგმანებში არაერთი შეცდომა შეიძლება იპოვოს ადამიანმა, ეს თარგმანი დღევანდელ მკვლევარს სრულიადაც ვერ დააკმაყოფილებს, მაგრამ მათ იმ დროის პირობებში დიდი საქმე გააკეთეს. დეკანოზმა დავით ლამბაშიძემ, მაშინ ნიკიფორე ტოლოჩანოვისეულად მიჩნეული, იევლევის აღწერილობის შემოკლებული თარგმანი, მისი რედაქტორობით გამოცემულ ჟურნალ „მწყემსში“ დაბეჭდა. მართალია, დავით ლამბაშიძე ამ თარგმანს ხელს არ აწერს, მაგრამ საფიქრებელი ხდება, რომ ხელმოუწერელი მასალა რედაქტორის კალამს უნდა ეკუთვნოდეს.

დაახლოებით 45 ნაბეჭდ გვერდზეა მოთავსებული იევლევის „აღწერილობის“ თარგმანი. იგი იბეჭდებოდა ჟურნალ „მწყემსში“ 1889, 1890 წლებში იხ. 10, 11, 12, 17, 18, 19, 20, და 1890 წლის 2, 3—4. დავით ლამბაშიძეს შერჩევით უთარგმნია ეს ძეგლი, უმთავრესი ფაქტიური მასალა სიტყვასიტყვით თუ არა შინაარსით მაინც აქვს გადმოცემული, ისე რომ იმ დროის მოწინავე საზოგადოებას, ამ თარგმნილ მასალის თხრობა ალბათ დააკმაყოფილებდა, მაგრამ დღეს ქართველ მკვლევარ ისტორიკოსებს ეს თარგმანი არ გამოადგებათ. იქ არა ერთი შეცდომა არის დაშვებული, რომლის თავიდან აცილენა მაშინდელ პირობებში ჩვენ შეუძლებლადაც გვესახება. მაგრამ არ ვიქნებით სამართლიანი თუ ვიტყვით, რომ დავით ლამბაშიძის შრომას ჩვენთვის არა-

ვითარი სარგებლობა არ მოუტანია. პირველ რიგში უნდა აღნიშნოთ. რომ ჩვენ მართებულად მივიჩნიეთ მასალის თხრობა პირველ პირზე გაგვემართა, დედნის თხრობის მესამე პირის ნაცვლად. ამ გზით წინადადების გამართვაც უფრო გაგვიადვილდა და, რაც მთავარია, ჩვეულებრივი მკითხველისათვისაც საინტერესო საკითხავად და მთელი „აღწერილობა“. ამ ცვლილების შეტანა ტექსტის თხრობის ქართულ თარგმანში, დავით დამბაშიძის ინიციატივითა და ჩვენ მას მივბაძეთ კიდევ.

ამას გარდა, ზოგიერთი სიტყვა, რომელიც ქრისტიანული ეკლესიის სამღვდელმსახურო ცნებას შეიცავდა და ლექსიკონებში ასახული არ იყო, განსვენებულ დავით დამბაშიძემ, ვითარცა მაღალი სასულიერო განათლების მქონე დეკანოზმა, კარგად იცოდა და ჩვენ, ახლანდელ საქართველოს პატრიარქ ეფრემ II კონსულტაციის შემდეგ გამოვიყენეთ ჩვენს თარგმანში. მაღლიერების გრძნობა გვიკარნახებდა ყოველივე ეს აქ აღნიშნულიყო.

მე-17 საუკუნის რუსული ტექსტის თარგმანის პროცესში დაბრკოლებებს წაეწყდით: არა ერთი სიტყვა ლექსიკონებში ასახული არ აღმოჩნდა. განსაკუთრებით გაძნელდა ხატების შემკულობის აღწერილობის თარგმნა. სამწუხაროდ ქართული იკონოგრაფიული ლექსიკონი დღეს ჩვენ არ მოგვეპოვება. პროფ. შ. ამირანაშვილს თავის დროზე უცდია ასეთი ლექსიკონის შედგენა, მაგრამ იძულებული ყოფილა ეს მნიშვნელოვანი წამოწყება შეეჩერებინა. ჩვენ არა ერთხელ შევაწუხეთ პატივცემული მეცნიერი და დიდი დახმარებაც აღმოგვიჩინა, მაგრამ თარგმანი დედნის ამ ნაწილში მაინც ნაკლოვანია. ასევე ძნელი შეიქმნა მეფის ტანსაცმელისა და კარვების მორთულობის აღწერილობის გადმოცემა. კიდევ უფრო ძნელი შეიქნა, რუსი ელჩების მიერ დამახინჯებულად ჩაწერილი ციხე-ქალაქების სახელების დადგენა. 1965 წელს ჩვენ საგანგებოდ ამ მიზნით მოგვიხდა რაჭაში მოგზაურობა. ამბროლაურის რაიონული კომიტეტის პირველი მდივნის მელქისედეკ ბიბილაშვილის ხელის შეწყობით ჩვენ საშუალება მოგვეცა იმ გზას ჩვეოლოდით, რომლითაც 1650 წელს ტოლოჩანოვი და იევლევი იმერეთში მობრძანდნენ. ამ გზაზე თან გვახლდა ამბროლაურის რაიონული კომიტეტის ახალგაზრდა თანამშრომელი ამხ. გურამ მ-ძე ვაჩაძე, რომელმაც იევლევის მიერ დამახინჯებულად ჩაწერილი რაჭის ზოგიერთი „ციხე-ქალაქის“ სახელწოდება ამოგვახსნევინა და დაგვადგენინა. მაგრამ იევლევის მიერ დამახინჯებულად ჩაწერილი ყველა „ციხე-ქალაქის“ სახელების აღდგენა, ჯერჯერობით მაინც, ვერ მოვა-

ხერხეთ. ამიტომაც თარგმანში ეს სახელწოდებანი კითხვითი ნიშნით აღინიშნა.

ჩვენი განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია, რუსი ელჩების „მუხლობრივ აღწერილობაში“ ჩამოთვლილ „ციხე-ქალაქებს“ შორის, „ქალაქ რაქის“ დასახელებამ. ქართველი მკითხველისათვის: ახალმა სამბავი არ არის, რომ დღეს რაჭა მთელ მხარეს ეწოდება და იგი სავსებით ჩამოყალიბებული საქართველოს ეთნოგრაფიული ერთეულია. „რაჭა“-ს სახელწოდებით დღეს არც ციხე და არც სოფელი არ არის, არც ონის და არც ამბროლაურის რაიონში. არც ვახუშტ ბაგრატიონის ცნობილ ნაშრომში „რაჭა“ არც სოფლად და არც ციხე-ქალაქად არ იხსენიება. მაშასადამე მე-18 საუკუნეშიაც „რაჭა“ მთელ მხარეს ერქვა.

ტოლოჩანოვი და იველევი თავიანთ საანგარიშო აღწერილობაში აღნიშნავენ, რომ, როდესაც ისინი კავკასიონზე გადმოვიდნენ და საქართველოს საზღვრებში შემოიყვანეს მხლებლებმა, 16 ივნისს ალექსანდრე იმერთა მეფის ძველ სადგომ (საცხოვრებელ) „ციხე-ქალაქ“ „რაჭაში“ მივედითო, რომელიც იმერეთში გადმოხვეწილ თეიმურაზ მეფეს მიეცა სარჩოდ (და საცხოვრებლადო), წყაროებში ვკითხულობთ: «Июня в 16 день поехали посланники с старова царева Александра двора в город в Рачю, что дано царю Теймуразу в кормление. А в Рачах устроен двор царя Александра, поставлены на площади чердаки дошатые поземные, и в том же дворе живет царь Теймураз со всем. А как посланники Микифор и дьяк Алексей приехали в город в Рачи и поставили их на дворах от царева двора с полверсты...»⁴⁵.

ამ ამონაწერიდან ჩანს, რომ იმერთა მეფეს ხის სასახლე ჰქონდა ერთ დასახლებულ ადგილზე, რომელშიაც 1650 წელს სამშობლოდან გადმოხვეწილი თეიმურაზ I ცხოვრობდა თავის ოჯახით და ამალით და ამ ადგილს ანუ ამ „ციხე-ქალაქს“ „რაჭა“ ეწოდებოდა თითქოს. რუსი ელჩების „მუხლობრივი აღწერილობიდან“ მართლაც ვგებულობთ ჩვენ, რომ იმერთა მეფეს, ქუთაისს გარდა, თავის სამფლობელოში სხვადასხვა ციხე-გალავნებში, ხის თუ ქვის საცხოვრებელი შენობა ჰქონდა. ახლა გამოსარკვევია, მე-17 საუკუნეში მართლა არსებობდა იმერეთის სამეფოში „რაჭა“-ს სახელწოდებით „ციხე-ქალაქი“ თუ არა?

ერთი შეხედვით ასე შეიძლებოდა ევარაუდნა ადამიანს, რომ რუსეთის ელჩებმა ცუდად გაიგეს ქართველი თარგმანის სიტყვები და

⁴⁵ იხ. მ. პოლივექტოვის დასახელებული გამოცემა, გვ. 37.

მთელი მხარის სახელწოდება „რაჭა“ თეიმურაზ მეფის ადგილსამყოფელს მიაკუთვნეს. მაგრამ ეს, იმ დროს სავსებით შესაძლებელი ვაუგებრობა და ამ საფუძველზე აგებული ზემომოტანილი მოსაზრება, რომ ასე გვიადვილებს „რაჭის“ ქალაქად მოხსენიებას, ერთსერიან ზულ დაბრკოლებას აწყდება.

ალექსი იევლევეს აღნიშნული აქვს, რომ ალექსანდრე მეფემ, რუსეთის ელჩებს, სამეფო დარბაზის მდივნის, ფეშანგის ხელით იმერეთის სამეფოს ციხეების და მონასტრების სია გამოგვიგზავნა ქართულ ენაზე შედგენილი, მაგრამ ეს სია და მისი რუსული თარგმანი ორივე ნიკიფორე ტოლოჩანოვს აქვსო. შემდეგ ირკვევა, რომ ნიკიფორეს ეს სია იევლევესათვის არ უთხოვებია გადასაწერად, მათ შორის ჩამოვარდნილი კონფლიქტის გამო. ამიტომ იევლევეს სეხნია გარსევანიშვილისათვის და ბიძინა თარჯიმანისათვის მიუმართავს თხოვნით, იმერეთის ციხე-ქალაქებისა და მონასტრების სია ჩამაწერინეთო. ეს თხოვნა დაუკმაყოფილებიათ და დღეს ჩვენს ხელთ არის სხვადასხვა წყაროზე აღმოცენებული, ერთი მეორესაგან სრულიად დამოუკიდებლად შედგენილი იმერეთის „ციხე-ქალაქებისა“ და მონასტრების სია.

ერთი სია ალექსანდრე მეფის განკარგულებით შედგენილი, ტოლოჩანოვის „აღწერილობაში“, მეორე სეხნია გარსევანიშვილის კარნახით ჩაწერილი იევლევეს „აღწერილობაში“. და აი, ამ ორ სიაში, ერთშიაც და მეორეშიაც, „რაჭა“ ციხე-ქალაქად არის მოხსენებული იმერეთის სამეფოს „ციხე-ქალაქებს“ შორის. აი სწორედ ეს გარემოება გვაძილებს ჩვენ „რაჭი“-ს საკითხი ისე მარტივად არ გადაწყვიტოთ, როგორც ეს ზემოთ ვარაუდით აღვნიშნეთ.

ახლა უნდა დავადგინოთ, სად უნდა ყოფილიყო ეს „ციხე-ქალაქი „რაჭა“, სადაც თავის სამფლობელოდან გადმოხვეწილი თეიმურაზ მეფე ცხოვრობდა, (ალექსანდრე მეფის ხის სასახლეში) ცოლშვილით და ამალით.

დასმულ კითხვაზე პასუხის გასაცემად ცნობები არის. ალექსი იევლევეს აღნიშნული აქვს, რომ 16 ივნისს ალექსანდრე მეფის „ციხე-ქალაქ რაჭაში“ მივედით. თეიმურაზ მეფეს რომ ბოძებული აქვს სარჩოდო. ამ ადგილის შესახებ თბრობას იევლევე იქ არსებული საყდრის აღწერით იწყებს. ის წერს: „აქ წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელობის ქვის დიდი საყდარია, საოცარი ნახელავი. ვარედან საყდარი მოჩუქურთმებულია და ქვაზე საუფლო დღესასწაულებია ამოჭრილი... შიგნით კედლები მოხატულია. ადგილობრივი, ქართული ხელობის ხატები ოქროთ არის მოჭედილი... ეს საყდარი და ვით მიტროპოლიტის მფლობელობაშია“. ამ ძეგლის დაწვრილე-

ბითი აღწერილობიდან ცხადი ხდება, რომ ეს ტაძარი სახელგანთი
ნიკორწმიდაა, ნიკორწმიდელი დავით მიტროპოლიტი ხელს აწერს იმ
ფიცის წიგნს, რომელიც ალექსანდრე იმერთა მეფემ მისცა 1650
წელს რუსეთის მეფეს ალექსი რომანოვს (იხ. აქვე).

ნიკორწმიდის სოფელზე რომ არის საუბარი იევლევინა და ტაძარ
ლოჩანოვის აღწერილობაში ეს იქედანაც ჩანს, რომ „რაქა-ქალაქი-
დან“ შემდეგ, 20 ივნისს ქუთაისისაკენ მიმავალი რუსი ელჩები ცი-
ცაბო კლოვან მთების გზით დიდის გაჭირებით ტყიბულში მისულან
და იქ ღამე გაუთევიათ. ნიკორწმიდიდან მართლაც პირდაპირ ტყი-
ბულისაკენ არის მთაზე გადასავალი, ქუთაისში მიმავალი მგზავრისა-
რვის.

ამ მასალის საფუძველზე შეიძლება ვარაუდი — ერთი პუნქ-
ტის სახელი მთელი მხარის აღმნიშვნელ სახელწოდებათ გადაქცეუ-
ლიყო დროთა ვითარებაში, მაგრამ აქამდე ცნობილი ქართული წყა-
როები ასეთ ვარაუდს არ ადასტურებენ.

წინამდებარე გამოცემაში ვერ იხევება ელჩებისადმი განკუთვ-
ნილი განაწესის ე. წ. „ნაკაზის“ და ქართველი მეფეების წერილების
თარგმანები. ეს მნიშვნელოვანი დოკუმენტები ნიკ. ტოლოჩანოვის
მუხლობრივ აღწერილობის თარგმანთან ერთად დაიხევება, როგორც
1969 წლის საგამომცემლო გეგმით არის გათვალისწინებული.

СТАТЕЙНЫЙ СПИСОК А. И. НЕВЛЕВА О ПРЕБЫВАНИИ
ПОСОЛЬСТВА В ИМЕРЕТИИ

1650 г. 22 мая — 1651 г. 20 июля

Лета 7158 мая в 22 день г. ц. и в. к. А. М. в Р. [л. 1] велел Микифору Матвеевичу Толочанову да дьяку Алексею Иванову сыну Иевлеву иттить в меретийскую землю к Олександру царю с своим государевым жалованьем с соболиною казною и для иных своих государевых великих дел посольством.

И Микифор Матвеевич Толочанов и дьяк Алексей Иевлев в посольском приказе у дьяков у думного Михаила Волошенинова да у Алмаза Иванова государев наказ, и государеву грамоту к меретийскому к Олександру царю, и роспись [л. 1об] соболиной казне, и на казенном дворе государеву казну соболи к Олександру царю по росписи приняли. А по наказу велено Микифору и Алексею иттить с Москвы с меретийскими послы вместе, в судах, на Коломну, на Переславль-Резанской, на Касимов, на Муром, на Нижней Новгород, и в Казан, и в Астрахань. А для береженья послов и государева казны посланы проводить с Москвы до Переславля-Резанского московские стрельцы; а от Переславля-Резанского велино имать провожатых в городех, от города до города, и до Казани. А от Казани до Астархани, где будет [л. 2] по вестем надобно людей больши, и им имати у бояр и воевод людей с прибавкою, сколько человек пригоже, смотря по тамошнему делу и по вестем. А и с Астархани ехать на Терек, а с Терека в меретийскую землю к Олександру царю. И от г. ц. и в. к. А. М. в Р. с. правити поклон, и подать Олександру царю ц-ого в-ва грамоту, и против наказу говорить речь, всякие государевы посольские слова справить, и объявить государеву жалованье соболи. А что против посольских речей Александра царя ответы будут [л. 2 об] и ближних ево людей речи, и послом велено те Александровы ответы и

ближних ево людей речи писати в статейный список подлинно.

И июня в 9 день Микифор и Алексей на отпуске у р. ц. и в. к. А. М. в. Р. были у руки за переградою. А с ними были у государя у руки: дьячей Алексеев сын жилец Клим Иевлев, да переводчик Иван Боярчиков, да толмач Лаврентей Пирогов¹. И быв у руки, Микифор и Алексей отпустилися с Москвы, с государеву [л. 3] соболиною казною и с меретийскими послы в стругах июня 10 числе, а с Коломны в Переславль-Рязанской, в Касимов, в Муром Нижней, в Казань. А из Казани отпустилися июля в 23 день.

7159 сентября в 6 день Микифор и Алексей с государевою казною и с меретийскими послы пришли в Астарахань. И с государевою грамотою были у боярина у князь Ивана Ондреевича Голицына сентября в 7 день. И боярин князь Иван Ондреевич велел отвести послом струги того ж числа и приказал починить [л. 3 об] и совсем изготовить. И стояли в Астрахани за судовою поделкою девять дней.

А из Астарахани Микифор и Алексей с государевою казною и с меретейскими послы отпустилися сентября в 15 числе. И пригребли к волоскому устью, на учюг, к Урслобе сентября в 21 день. И стояли пять дней за погодую.

Сентября в 27 день отпустилися на море и прибежали морем к Брянцове Косе сентября в 28 день. И стояли послы и меретинские послы [л. 4] врозни: разнесло погодую.

Октября в 1 день Микифор и государева казна, и меретинские послы, поднев по погоде парусы побежали к городу Терку и прибежали того же числа.

А дьяка Алексея Иевлева отнесло погодую в море, и носило по морю, и погодую било сентября с 28 числа до октября по 11 число. И от морские большие погоды многие запасы пометал в море для легости. И того же 11 числа на море приправила погода по пути И дьяк Алексей, подняв парус, прибежал к Терскому устью [л. 4 об] того же числа. И стоял на устье семь дней за мелью.

И октября в 18 день дьяк Алексей Иевлев с Терского устья пригреб под Терской город и перевезся в город, на двор.

И октября в 24 день Микифор и Алексей послали в мере-

¹ Пирогов (?).

тинскую землю толмача астраханского Ивашку Тезиченка, а от Александровых послов отпущен поп Симон, да Мундаровы Кабарды черкашенин Загар, да три человека стрельцов, да два человека окочен с вестью, что ц-ого в-ва послы и их [л. 5] Александра царя послы с Москвы на Терек пришли, чтоб прислал Александр царь навстречу подводы.

И генваря в 21 день приехали из Меретии в Терской город астараканской толмач Ивашка Тезиченок, что посылан был от послов, а с ним приехал от Александра царя азнаур Костентин Каншов с листом. И приехав, толмачь Ивашко от Александра царя послом правил челобитье, а сказывал: Ехал де он Ивашко с Терского города Мундаровы Кабарды с черкашенином с Загаром, и с меретинским попом, и с терскими стрельцы на Кабарду [л. 5 об.] Казыя мурзы Мундарова. И стояли в Кабарде пять дней за тем, что ездил черкашенин Загар в Хапсу проведывать дороги, куда бы итить лутче и бесстрашно. И тот де черкашенин сказал ему толмачю Ивану, что на Хапсу ехать нельзя, дорога не чиста, живут государевы непослушники. И из Мундаровы де Кабарды поехали на Онзорову Кабарду, к Зазаруке мурзе. А Зазаруке де велел их проводить до Балхар и велел их отдать болхарским мурзам Алибеку, да Чеполу да Канбулатову [л. 6] дядьке Черкасского Андабалу мурзе. И те де балхарские мурзы проводили их до меретийских деревен на Бугу, а из Буги проводили царя Александра к азнауру к Костянтину Каншову. И жили де у него шесть дней. А в те де поры посылали они к царю Александру с вестью. И взяли его к Александру царю в город в Кутатись. И был он толмач у царя Александра и от послов Александру царю правил челобитье. А царь де Александр спрашивал про здоровье про послов и сказал ему толмачю, что посылает он Александр царь [л. 6 об.] к послом навстречу азнаура своего с листом, Костянтина Каншова.

Генваря в 22 день Александра царя азнаур приехал в Терской город.

А генваря в 23 день Александра царя азнаур Костянтин Каншов был у Микифора и у Алексея на съездем дворе, и подал от царя Александра лист, и речью говорил: Прислан де был от вас послов Александру царю Иван Тезиченок и сказывал Александру царю про ваш посольской [л. 7] приезд. И царь

де Александр, услыша ц-ого в-ва про вас послов, обрадовался, и послал де к вам послом на встречу азнаура, ево Костянтина Каншова, и велел вам ц-ого в-ва послом челом ударить. И прислал к вам царь Александр лист. А приказал де царь Александр ц-ого в-ва вам послом итить к себе с Терского города после Святые недели, в апреле месяце.

И после Святые недели пошли послы с Терека в Меретию апреля в [л. 7 об.] 15 день. И терские воеводы князь Михайло Щетинин с товарищи отпустили с Терека с послы и за государевою казною в провожатых сотника стрелецкого Михаила Молчанова, а с ним терских конных стрельцов пятьдесят человек, да новокрещенов тридцать человек, да окончен шестьдесят человек. А Канбулат мурза Мшимахович Черкасской отпустил от себя дву узней добрых, Чепана да Залегашта, провожать. И вели дорогою вверх по Тереку реке и до Анзо [л. 8 ровы] Кабарды безстрашно.

И апреля в 25 день послы и александровы послы пришли к Келмаметевым кабакам Ибакова и переход Терек, стояли на лугу под Келмаметевыми кабаки. И Келмаметь Ибаков государевых послов сам не встретил и встретить никою не высылал.

И апреля в 26 день послов Микифора и Алексея, и государеву казну, и меретинских послов Канбулатовы узденя проводили до Анзоровы Кабарды [л. 8 об.] к Зазаруке мурзе, дал Бог, здорово и безстрашно.

И встретили Анзоровские мурзы владелец Зазорука мурза да брат его Келмаметь с братьями и с племянники, выехав за своими кабаками, и поставили послов Микифора и Алексея и меретийских послов у себя в кабаках, по-русски в селех. Да сказывал послом Зазорука мурза Анзоров: Только де впредь государь укажет послом своим ходить в меретийскую землю к Але [л. 9] ксандру царю и в Грузии, и на ево де Анзорову Кабарду дорога прямая. А с его Кабарды к Александру царю на горских людей, на дигоры да на стигорцы, близко; поспевают со выюшными лошадьми в Меретию, в первую деревню Александра царя, к азнауру к Юрью Каншову в два дни. Только де ныне тою дорогою ходить нельзя, потому что близко живет шахов посаженик, Аристок сонской владелец, и с Александром царем не в миру. А только де того Аристопа

государь изволит с царем Алексан [л. 9 об.] дром змирить, и та де дорога будет близка и хороша. И можно сделать и тележной ход. А те де горские люди, дигоры и стигорцы, государю противны не будут; во всем слушают, и мочь большую имеет над горскими и над черкасскими людьми он Зазарука мурза Анзоров.

Апреля в 29 день послы Микифор и Алексей отпустили из Анзоровы Кабарды перед собою с вестью к меретийскому царю Александру московского [л. 10] толмача Лаврентья Пирогова, а с ним терского стрельца; да с ними поехал Александра царя азнаур Константин Каншов. А провожать их поехали балхарские мурзы Хабитин да Бута до Болхар и в Меретию.

Маия в 5 день приходили из гор в Анзорову Кабарду, к Зазаруке в кабаки, два человека дигорцов смотреть государевых послов, а имена их Смаил да Чибирка. И были у Микифора, а от Микифора приходили к дьяку к Олексею. И Алексей их спрашивал, [л. 10 об.] отколе пришли, какова владенья люди, и для чево пришли. И они сказались дигорцы. Жилище их в горах, вверх по реке по Урухе, а владелец у них Алкас мурза Карабгоев; а владенья его четыре кабака. И за ними же де, позади дигор, другое владенье, стургорцы, двадцать кабаков. А в кабаке, сказали, жильцов дворов по двести и больше. А для де оберегания ясак дают Алегуке да Ходождуке мурзам Черкасским и Зазаруке мурзе Анзорову, с ка[л. 11]бака по десяти коров или быков, да по ясырю, да по лошади по доброй, да с двора по овце по суюгной, да по четверику пшеницы, до по четверику проса. А до первого де их владенья, до дигор, от Зазарукина кабака половина дни ходу, а от их владенья, до стиргорцев день ходу. А от стиргорцев до грузинские до первые деревни до Гези половина дни ходу. А ныне де та деревня за Александром царем. А до Александра де царя от той деревни от Гези два дни ходу. [л. 11 об] А переход де от их владенья до Александра царя через горы не нужной, можно итить на лошадех и со вьюки. А только де порасширить дороги, и то де можно сделать и телегами ходить. Только де ныне тем путем государевым людям ходить страшно от сонских людей и от их владельца Аристопа. Да они же дигорцы говорили: только де государь изволит близко гор поставить свой государев город и воинских людей устроить, и они де дигорцы и все горские люди будут ево государевы холопи. И что [л. 12] дают черкас-

ским мурзам ясак, и тот ясак учнут давать московскому государю.

Мая в 13 день государевы послы Микифор и Алексей и грузинские и меретинские послы пошли от Зазаруки в Болхары, а с ними в провожатых терские служилые люди, стрельцы, и новокрещены, и окоченя. И ночевали под горами, на реке Суенсу. И наутрея с того места послы, государеву казну подняв на вьюки, пошли той же речкою Суенсою меж гор, узкою и нужною дорогою и шли половина [л. 12 об] дни. И вышед из гор, ночевали под теми же горами, на той же речке Суенсу, две ночи. А едуци, перебродили тое речку во многих местах с большою нужею, и лошади со вьюки попадали многие.

Маия в 17 день с того места пошли послы Микифор и Алексей с государевою казною в Болхары. И везли казну послы на своих лошадех, а сами шли пеши. И пришли в Болхары того же дни. И приняли государевых и меретийских послов болхарские мурзы с честью. [л. 13.] А те мурзы не под государевою рукою, живут сами о себе.

Маия в 29 день пришли в Болхары от царя Александра к послом навстречю два азнаура, Мамука Джебариц да Юрья Каншов, и подали от Александра царя лист. Да с ними ж пришло пеших людей и под государеву казну, и под посольскую рухлядь двести семьдесят три человека.

Маия в 31 день государевы и меретийские послы пошли из Болхар поз горы [л. 13 об.] пеши, а государеву соболиную казну и свою посольскую рухлядь роздали по ноше нести пишем людем, которые присланы навстречю, и своим. И начевали послы с государевою казною, перешед Креху реку, под горами, под камнем.

Июня в 1 день пошли с того стану под другие горы и начевали близко снежных гор, под горами же. А провожали до тех мест болхарские владельцы, Алибек да Чеполов с братьями и с детьми [л. 14]; и из под-гор воротились к себе в Болхары.

Июня в 2 день государевы и меретийские послы, встав изутра до солнечного восходу, пошли. И государеву казну и посольскую рухлядь понесли через снежную гору меретийские пешие люди. И перешли тое снежную гору на вечер с великою нужею и с большою страстью. И сошед снежные горы, начевали на реке на Реони, под горами. А та река течет из-под снеж-

ные горы под стольной по Александров царя город [л. 14 об] под Кутатис.

Июня в 3 день встретили послов от Александра царя с лошадьми. И с того места, из-подгор, пошли подле той же реки Реони на лошадех нужными же пути и страшными косогоринами. И много подавило лошадей и людей, и побивалися до полусмерти.

И того же дни на вечер встретили от царя Александра Микифора и Алексея два человека азнауров. И объявил их послам грузинской посол князь Иван Григорьев: Прислал де [л. 15] встретить ц-ого в-ва вас послов Александр царь своих ближних людей, азнауров добрых, Ломкаца Джебарицу да Георгия Арисуца, и велел вас послов о здоровье спросить. И те Александра царя встрешники, приняв послов, поехали во владенье Георгия Каншова, в город Тевриж. И приехав, поставили послов на посаде и учинили у посольских дворов сторожу, и прислали корм. А город Тервиж стоит за рекою за Реонью, в полугоре а под городом [л. 15 об] посады. А по другую сторону, на той же на реке Реони, посад же. А в посадах церковей каменных до пятнадцати и полаты многие, сделаны с бойницами. А место крепко, въезд и выезд один, и высоко.

Июня в 5 день послы Микифор и Алексей из того Юрьева владенья Каншова пошли изутра и приехали во владенья Ламкаца Джебарица, в село Спасское. А дорогою [л. 16] проехали сел и деревень с тридцать. А во всех селах и деревнях по горам башни каменные и полаты, деланы с бойницами.

Июня в 7 день из того села поехали послы и начевали в селе Богородицком, у азнаура Баклы Зырнеева. И проехали сел и деревень азнаурских с пятьдесят. А в них башни и полаты каменные с бойницами же. А в селах церкви каменные и деревянные, низменные; а колоколов нет, била железные. [л. 16 об].

Июня в 9 день из того села поехали Микифор и Алексей во владенье митрополита Захарья. А сам митрополит живет в городе в Кутатисе, у царя Александра. А в селе церковь каменная во имя пречистые Богородицы Адегитрия. А около того села ево митрополитово владения, по сказке тутошних людей, сел и деревень с сорок. А в селех церкви каменные и де-

ревянные, и полаты и башни каменные, деланы с бойницами же, для [л. 17] осадного времени.

Июня в 10 день из митрополичья села послы поехали и приехали в цареву Александрово село и стояли на дворе Александра царя. А на дворе построены для его приезда поземные чердаки дощатые. Да у двора же, на площади, церковь каменная во имя Ивана Предтечи. А супротив того царева двора, за рекою за Крихулом, на горе церковь каменная, добре причюдна, во имя архангила Михаила. А в церквах образы [л. 17 об] окладные; лица, и ризы, и по поле чеканены святые на серебре, и позолочены. А венцы у местных образов золотые, навожены мусиею. А царев двор стоит промеж двух рек, промеж Реони да Крехулы.

Да за тою же рекою за Крехулою, под горами, на реке на Реони двор архиепископа Симона. А на дворе церковь деревянная во имя Михаила архангила. И архиепископ Симон прислал к послом, чтобы притти к церкви помолитца. А в те поры [л. 18] пели обедню.

И послы Микифор и Алексей ходили к церкви, и архиепископ встретил послов перед церковью. А в церкви, по правую сторону царских дверей, стоит жезл, обложен серебром в чекан, о трех яблоках. Наверху жезла ковчег серебрян, позолочен; на нем вычеканено по сторонам, спасов образ, и Богородица, и Предтеча, и стратотерпцы Димитрей и Георгий. А поверх ковчег крест золот; на нем распятие господне, и украшен камением и жемчугом [л. 18 об]. А в ковчеге, сказывал архиепископ Симон, мощи апостола Андрея, часть от руки, да мученика Еустафия, от главы, да праведного Евдокима. А куда архиепископ поедет, и тот жезл с ковчегом возят перед ним. Да в той же церкви, на левой стороне, образ пречисты Богородицы Умиление; обложен золотом и украшен камением, яхонты червчатыми и лазоревыми. Да у того же образа, сказал архиепископ, часть гроба господня вделана в стороне. И после [л. 19] обедни послов архиепископ Симон унял обедать.

И Микифор и Алексей у архиепископа обедали. И в столе за кушаньем архиепископ встал и говорил над чашею за государское многолетное здоровье молитву, и проговорив молитву, говорил послом: Царь де Александр меретийски услышал про в. г. ц. и в. к. А. М. в Р. что он великий государь хрис-

тиянский царь. И Александр де царь посылал к государю е. [л. 19 об] ц-ому в-ву посла своего чтобы он великий государь Александра царя пожаловал и принял бы ево под свою государскую высокую руку, к к соединению православные христианские веры. А ныне то видим с. ц-ого в-ва послов, и тому мы много обрадовались. И за его государево многолетное здоровье молили в троицы славимого Бога, чтоб он великий государь был здоров и многолетен, а к царю Александру и к нам богомольцам был милостив. И [л. 20] пил за государское многолетное здоровье чашу и подносил послам и всем государевым людем. А после того Микифор и Алексей пили за здоровье царя Александра и за него архиепископа. И после обеда послы Микифор и Алексей пошли к себе.

А во владенье его архиепископове, в селах церкви каменные и деревянные, и башни и полаты и поделаны с бойницами ж [л. 20 об].

Июня в 16 день Микифор и Алексей из того царя Александрова села поехали в царев же Александров город в Рачи, что дано в кормленье Теймуразу, царю грузинскому. А в городе церковь каменная, большая, делом пречюдна, во имя Николы чудотворца. Снаружи у церкви резаны по камению на обрез-праздники господские, и пророки, и апостолы, и мученики. А в церкви стенное писмо. А местные образы обложены венцы и ризы золотом, и кiotы обложены [л. 21] серебром; и чеканены по местам празники и святые, а венцы украшены по золоту мусиею, камением, и жемчюги. А церковные сосуды, потир и блюдечка, и крест воздвизальной золотые. И евангилье обложены доски, и поля закрыты золотом. А около церкви ограда каменная, сделаны двое ворот. Да в той же церкви погребены ближние царские сродичи, и гробы прикрты бархаты и отласы золотными и завешаны запонами. А гробницы [л. 21 об] их устроены в стенах в церковных. А владеет тою церковью митрополит Давыд. Да за ним же Давыдом два монастыря, и села и деревни. А в селех церкви каменные и полаты, и башни каменные для осадного времени. А двор царя Александра за оградю, с перестрел; поставлены на площади чердаки дощатые, поземные. А в том цареве дворе живет царь Теймураз, и с царицею и с царевичи, своими внучаты.

А как послы приехали в город в Рачи, и поставили их на дворех, [л. 22] от царева двора с полуверсты. И Теймураз царь прислал к послом к Микифору и к Алексею со здоровьем. А как у Теймураза царя были послы на посольстве, и то писано подлинно в Теймуразове в статейном списке.

Июня в 20 день послы Микифор и Алексей от Теймураза царя из Рачь поехали к Олександру царю в столной его город в Кутатис. А провожал послов митрополит Давыд до Кутатиса. А как [л. 22 об] приехали в Кутатис, и поставили Микифора и Алексея против города на горе, на реке на Реони, в царевых шатрах. И стояли на том месте два дни. И от Александра царя корм и питье приносили с большою честью.

Июня в 23 день прислал Александр царь к послом говорить, чтоб с того места переехать в посад. И поставили на дворех. Июня в 21 день послы Микифор и Алексей приказали к Олександру [л. 23] царю, чтоб велел послам бити на посольстве у себя и прислал к ним людей, кому нести государево жалованье соболи, и под послов лошади. И того ж дни Александр царь прислал под послов лошади, а на них седла оправлены серебром, а узды оправлены золотом, и людей под соболиную казну.

И Микифор и Алексей, государеву казну соболи пересмотря и переправя, отдавали по статьям приставом Мамуке Джемарице да Юрию Каншову, а они раздавали людем своим, тю — [л. 23 об] феенчеем, а по-русски стрельцом. И велели им послы итить с соболями вперед, а государеву грамоту дали подъячому и велели ее везти перед собою высоко. А сами послы Микифор и Алексей, седчи на лошади, поехали за ними. И как выехали из посаду на площадь, и, не доходя царева шатровова двора, прислал царь азнаура и велел с соболями стать, а послом говорил, чтобы поостановитца. А в те поры царица ево сидела с боярыни [л. 24] своими у себя в иных шатрах и открыв шатровые полы, на государеву казну, и на послов, и на государевых людей смотрела. И погода немного, велел Александр царь послом ехать к себе к шатром. И как поехали к царю, и в те поры учили с города, с башен стрелять из пушек, а тюфянчен из турок. И не доехав царевых шатров сажен за десять, велели государевым послом говорить, чтобы ссесть с лошадей. И Микифор и Алексей и все государевы люди с лошадей ссели и пошли к шатром [л. 24 об]. И встретили, вышед из шатров, пос-

лов митрополит Захарей да глгофские горы из Ерусалима игумен Никифор.

И послов Микифора и Алексея от царя спрашивали о здоровье, и выговоря речь, пошли перед послами по обе стороны и шли до царя. И пришед перед царя Александра, Микифор и Алексей поклонились по обычею. И правил от г. ц. и в. к. А. М. в. Р. Микифор Александру царю поклон, а молил: [л. 25].

Бога в троице славимого милостию в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с., владимирский, московский, новгородский, царь казанский, царь астраханский, царь сибирский, государь псковский и великий князь тверский, югорский, пермский, вятский, болгарский и иных государь, и великий князь Новгорода низовские земли, резанский, ростовский, ярославский, бело [л. 25 об.] зерский, удорский, обдорский, кандинский и вся северные страны повелитель, и иверские земли, черкасских и горских князей и иных многих государств и обладатель тебе Александру царю велел поклониться. А как Микифор говорил речь, и в те поры царь стоял.

И Александр царь спросил про государево цареву и в. к. А. М. в. Р. здоровье.

И Микифор говорил: как есмя поехали от в. г. своего [л. 26] от е. ц-его в-ва, и б. м. в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. на своих великих и преславных государствах в добром здоровье. И подал государеву грамоту, а молил:

В г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и обла [л. 26 об] датель прислал к тебе Александру царю свою ц-ого в-ва грамоту.

И Александр царь государеву грамоту у Микифора принял, и поцеловал в печать, и подержал на голове, отдал ближнему своему человеку, а про государское здоровье услышав, воздев руки, обрадовался.

И после того Микифор говорил речь, а молил:

Б. м. в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. [л. 27] и м. г. г. и о. тебе Александру царю велел говорити: В прошлом во 157 году присылал еси к ц-ому в-ву послов своих игумена Василья да белца Давыда с грамотою. И великий государь наш послов твоих пожаловал, велел им быти у себя государя на посольстве, видеть ево государские очи, и грамоту твою велел у них принять и выслушал ее милостивно. А в грамоте своей ты Александр царь к великому государю нашему писал, что ты пребы [л.

27 об] ваешь царем от дедов и от прадедов ваших от благочестивых и православных христианских царей, и монастыри и церкви соружены от древних царей, и митрополиты и епископы многие, и вера ваша непоколебима истина есть и до ныне. И пожаловать бы тебя великому государю нашему, не отставить и не отринуть от своих царских рук. А вы иного царя христианские веры не имеете, опричь е. ц-ого в-ва. Да в той же своей грамоте писал ты Александр цар. [л. 28] к великому государю нашему, как ты на государстве своем пребываешь и от недругов своих тесноту и гонение терпишь, и чтоб великому государю нашему пожаловати, помочь тебе учинити, чтоб неверные не одолели, и истинная б христианская вера, и церкви, и святые монастыри не разорились. И прислали б великому государю нашему к тебе посла своего те ваши места досмотрети.

Дьяк Алексей речь говорил:

В. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. [л. 28 об] с., слыша твое Александра царя пребывание и от недругов твоих тебе и государству твоему утеснение, о том поскорбел не помалу, и тебя Александра царя и всю меретинскую землю хочет оберегати всякими мерами. И для христианские веры от своего ц-ого в-ва высокие руки отриновена тебе Александра царя не учинит и учнет держати в своем милостивом призренье, чтоб православная христианская вера от неверных в поругании не была. [л. 92] И послов твоих пожаловал своим царским жалованьем, отпустил к тебе. А с ними послал великий государь, по твоему прошению, послов своих, дворянина Микифора Матвеевича Толочанова да дияка Алексея Иевлева. А на какове мере и правде вам быти в его царском милостивом призрении и в повелении, и он великий государь с нами послы своими о том, тебе, говорить наказал, и государства твоего, и земель, и мест ваших велел осмотреть. И тебе бы нам верить. Да с ними же [л. 29 об.] послы послал к тебе своево государева жалованья семьдесят девять сороков соболей добрых. И тебе бы Александру царю его государево жалованье у нас послов принять с радостью, и видя к себе е. ц-ого в-ва милость и жалованье, по своей правде, на чем вы и ваши ближние люди перед нами послы правду дадите, на том бы и стояли крепко и неподвижно до кончины живота своего. И были б под е. ц-ого в-ва и ево государских детей, которых ему великому государю [л. 30] впредь Бог даст, высокою рукою

со всею меретийскою землею на веки неотступну, и ему великому государю нашему и ево государским детем служили, и радели, и добра хотели во всем в правду, безо всякне хитрости, по своему крестному целованью, а к иным ни к которым государем не приставали. И его ц-ого в-ва нас послов отпустили к нему великому государю, не задержав.

И изговоря речь, Микифор и Алексей ц-ого в-ва жалованья [л. 30 об.] соболи Александру царю боъявили. И царь Александр государское жалованье соболи принял с великою радостию и на его государском жалованье был челом и поклонился низко, а Микифору и Алексею велел сесть. А к руке не позвал.

И Микифор и Алексей не сели, а велели переводчику говорить Александру царю речь: Прислал в г. г. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и о. нас послов к тебе [л. 31] Александру царю с своим государским жалованьем и велел нам быть у тебя Александра царя у руки. А не быв нам е. ц-ого в-ва послом у тебя у руки, сесть нельзе. И Александр царь сам сел и позвал к руке. И Микифор и Алексей и все государевы люди у руки были, и где послом место устроено, велел сесть. И Микифор и Алексей сели и немного посидев, встали.

И Александр царь говорил, чтоб ц-ого в-ва послы у него Александра царя обедали и подождали немного, вышед за шатры; и приказал [л. 31 об.] ближним своим людям и приставом проводить за шатры, в холодильник, по московскому что лобное место, сделано каменое и покрыто. И которые провожали, говорили послом, чтобы не покручинились и подождали немногое время, покамест Александр царь пришлет позвать ц-ого в-ва вас послов к себе к столу. И Микифор и Алексей на том месте были с час с битой. А с Микифором и с Олексеем сидели игумен Микифор голговские горы, а с ним игуменом были царевы ближние [л. 32] люди. А покаместа послы сидели в холоднике, и в те поры приезжали к холоднику царевы азнауры на добрых аргамаках, ц-ого в-ва послов смотрели и поздравляли. И поизгодя, прислал царь Александр азнауров своих, и говорили: прислал Александр царь к вам послом и велел бити челом ц-ого в-ва вам послом к столу. И Микифор и Алексей, переменя платье, пошли за стол к царю со всеми государевы людьми. И Александр [л. 32 об.] царь велел послом Микифору и Алексею и сыну ево Клементью

сесть от себя с левую руку недалеко; а в заседаниях у послов сидел голговской горы игумен Никифор. А по правую сторону царя сидел недалеко ж каталикос, по-русски вместо патриарха, да митрополиты Захарей да Давыд, и иные власти, архиепископы и архимариты. А бояре ево и азнауры, по-русски дворяне, сидели по обе стороны. А перед кушаньем принесли пред царя скатерть, [л. 33] камка золотная, полосатая, и послали перед ним по ковру. Потом скатерти принесли, перед каталикоса и перед послов поласатые отласные скатерти, а перед властей и перед бояр скатерти кутняные, а перед азнауров и перед государевых людей вместо скатертей сшиваны кожи яловишные, красные. А царь Александр, и власти, и бояре сидели все покызылбаски, согнув ноги, на коврах. А перед послов поставили стол, а под них скамью. А под государевых людей скамью ж, и сидели в середках, промеж [л. 33 об] азнауров. А в стол кушанье подали до вечера часа за два. И как кушанье перед царя, и перед властей, и перед послов подали, и в те поры столники почали наливать чаши винограду и подносить царю, и влаstem, и послом, и всем людем.

И немного помешкав, Александр царь встал, и власти и бояре встали же, и принесли к царю, налив, чашу винограду. И царь, приняв, подал католикосу и велел говорить за здоровье ц-ого в-ва молитву, И проговоря католикос [л. 34] над чашею молитву, поднес чашу Александру царю, и Александр царь, приняв чашу, говорил Микифору и Алексею речь: Изыскал де яз г-ря ц. и в. к. А. М. в. Р. с. собинного государя себе, а яз де Александр царь вечный ево государев холоп, и за его многолетное здоровье пью чашу, чтоб ему великому государю быть зловору и многолетну. И выпив, поднес чашу выше головы своей и после себя подал чашу католикосу, а потом подавал [л. 34 об.] Микифору и Алексею и сыну ево алексееву. И подав чаши, говорил Александр царь речь:

Как де я Александр царь уведал от тестя своего, от Теймураза царя грузинского, про московское государство, и про истинную христианскую веру, и про в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с., того желал беспрестани, чтоб видети православную христианскую веру и московских людей самому и слышать [л. 35] е. ц-ого в-ва здоровье. И для того посылал к е. ц-ому в-ву послов своих. И покаместа послы к Москве к е. ц-ому в-ву ходили, и

его де царя Александрова мысль и сердце приклонились к его государской воле. А потом ныне увидел е. ц-ого в-ва вас послов, и слышал от своих послов ево государскую непремеиную милость и великое жалованье, обрадовался. И впредь е. ц-ого в-ва со всем своим государством неотступно раб [л. 35 об] и рад за него государя своево со всеми своими людьми против его государевых неприятелей стоять, и битца, и головы свои складывать. И выговоря речь, и сам сел, и католикосу и послом велел сесть.

А митрополитом, и архиепископом, и иным властем, и бояром своим, и государевым людем, и азнауром велел за государское многолетное здоровье столником своим подносить чаши. И пили все стоя.

И после того, поизгода немного, [л. 36] Микифор и Алексей, вышед из-за стола, пили за здоровье царя Александра. И католикос и власти про Александра царя пили же стоя. А бояре его и азнауры пили про Александрово здоровье, приходя против его станицами по семи человек, и выпив, поклоняся на одно колено, сажидися по местам. А кушанье ставили перед царя и перед католикоса на золотых блюдах, а питье наливали из золотых сулей в золотые чаши. И послом подавал царь исперед [л. 36 об] себя кушанье и питье на тех же золотых блюдах и в чашах. А перед властей, и перед бояр, и азнауров есты носили и питье во все столы наливали в серебряные сосуды. А как стол почал поздать, и принесли два шандана серебряные, болшие, с болшими крашеными свечами и поставили против царя, по обе стороны, по свече. А перед католикоса и перед послов поставили свечи крашенные ж болшие, [л. 37] в серебряных же шанданах. А перед властей, и перед бояр, и перед азнауров ставили свечи в серебряных же шанданах, а в задние столы в медных. А стол был часу до третьево ночи. И за столом царь сидел добре велел и безпрестани ц-ого в-ва имя возвышал, а на послови на всех государевых людей смотрел. А из шатровых пол женского полу на государевых послов смотрели много испотиха. И после стола Александр царь послов Микифора и Алексея отпустил на двory. И провожали до лошадей многие азнауры, и до двора. [л. 37 об].

А как послы Микифор и Алексей у Александра царя на посольстве были, и в те поры устроен был двор на площади в

кызылбаских в шатровых полах, в длину и в ширину сажен по пятнадцати, и покрыт весь шатровыми и полатошными верхами, и услан по всем сторонам коврами цветными. А где было царево место, с ту сторону завешено от шатровых пол полами же золотными персицкого бархату. И услаено место коврами шелковыми, а поверх ковров, под царевым местом послана полсть бурматная большая, сажен в шесть и больше, поверх полсти кобер золотной, поверх золотного ковра положена подушка [л. 38] большая, шита по красному атласу золотом и серебром и прикрыта полазцом, выстеганы узоры по белому отласу. А позади царева места за спиною подушка ж большая, покрыта отласом золотным. А над местом царевым, где сидел царь, и где сидели католикос и послы, учинена под шатровым верхом другая кровля палатошная, и вышиваны отласные и камчатые резные травы розными цветы. А под тем верхом учинен над царем солнышник, шит золотом и серебром и розными цветными шелки по белому отласу, птицы и травы, а кругом окищен золотными кистями, [л. 38 об] в длину и поперег солнышника сажени по полторы.

А как Микифор и Алексей к Олександру царю пословать пришли, и царь сидел на своем месте по козылбаски, согнуз ноги. А платье на нем было кафтан долгой, камка золотная с круживом, нашивка низана, пуговицы золотые с искры алмазными; у кафтана ж ожерельицо низенко, обнизано верхи жемчюгом мурминским большим. У сорочки ожерелье пристежное, низано мурминским жемчюгом большим на дву нитях. По кафтану подпоясан тесмою, по ней запоны золоты с камением, искры яхонтовые и изумруд [л. 39] ные. Да по кафтану ж остегнута сабля, оправлена золотом, а в золоте яхонты червчетые, и изумруды, и искорки алмазные. Да у сабельного же пояса конец опущен по земли, оправлен, по нем запоны золоты с искры яхонтовыми и изумрудными, и с алмазными. Поверх кафтана шуба, камка золотная на соболях, на крыло застегнута на одну завяску. Да на Александре же царе на персех крест золот большой с мощами на золотой цепи. На главе венец с городы, без опушки, о семи верхах, низан жемчюгом мурминским, и вставляваны каменя яхонты червчетые и лазоревые, [л. 39 об] и изумруды, и алмазные искорки; на верхах у венца устроены кресты на золотых спнях мурминским жемчюгом, по четыре,

зерна в кресте. А в руках у царя жезл, обложен золотом, и вставляны искры яхонтовые, и изумрудные, и алмазные, по верх жезла яблоко, а в нем искры алмазные, по верх яхонт червчет велик, гранен. А как сидел Александр царь в столе за кушаньем, на нем была шапка, бархат черн с собольим околлом, низано по шапке перекрестье жемчюгом мурминским. А венец в те поры стоял против царя на стоя [л. 40] не, и жезл поставлен у стояна же. А стоян устроен четвероугольной, покрыт бархатом черным; наугольники у стояна и около стояна подзор обито золотом, и вставлены искорки яхонтовые и изумрудные.

Да против царева же места у шатровой сохи стоял жезл, обложен серебром, позолочен; по верх жезла ковчег четвероуголен золот; у ковчег по сторонам вычеканены Спасов образ, и причестые Богородицы, и Предчети, и страсотерпцы Георгия и Димитрия, а в венцах искры яхонтовые и изумрудные. А в ковчаге [л. 40 об] называли, мощи Георгия и Димитрия. А на ковчаге крест с распятием, золот же, вылит. Да на той же шатровой сохе стоял образ пречистые Богородицы Умиление; венец поля обложены золотом, и украшен комением; а киот серебряной. Да подле царя, по правую и по левую сторону, стояли по ковчегу же на жезлах; а жезлы и ковчегу сделаны и украшены также, как и первой ковчег. Да над царем стояли образы складные на трех цках. А на них воображены Спасов образ на престоле, сторону пречистая Богородица, а с другуюю Иоани [л. 41] Предчета; на сторонних цках архангел Михаил и Гаврил. И украшены золотом, а в венцах камения яхонты и изумруды.

А по правую сторону от царя сидел католикос, по их вместе патриарха. А под ним постлан ковер шелковой, на ковре подушка болшая, позади его подушка же, обе шиты по вишнево-му атласу золотом и серебром. А на самом католикосе манатья, тавта вишнева; источники шиты золотом и серебром; наугольники у мантии на персях вышиты господские праздники воскресение да вознесение [л. 41 об] господне, и обнизаны ризы у спаса и у святых апостол жемчюгом; на подоле наугольники шиты херувимы золотом же и серебром по красному отласу. На голове у католикоса шляпа, поволочена бархатом черным; перекрестье и около шляпы венец обложен золотом с искры яхонтовы-

ми, изумрудными и с алмазными. В руках у католикоса посох двоерожной, с греческого образца, обложен весь золотом, на нем три яблока, украшены искры яхонтовые и изумрудные. Против католикоса стояли [л. 42] кресла, покрыты бархатом черным; на у кресла стояли на коврике башмаки его, кривые, бархатные, черные; носки, и каблуки, и ободы у башмаков обиты золотом с искорки. А в обед шляпу с него снимали, и положена была в креслах. И посох стоял у кресел.

А за обедом было у Александра царя властей: он католикос, да два митрополита, да четыре архиепископа, да девять архимаритов и игуменов, да семдесят четыре человека бояр его, и ближних людей, и азнауров. А сидели в столах подле стены в один человек. А супротив [л. 42 об] никто не сидел, потому что царь смотрит на всех людей, и никому укритца не lze. А где стояло питье и всякие сосуды, и где кушанье отдавали, и то место устлано коврами, а поверх ковров фаты. А царевы сосуды, сулеи, и блюда, и чаши золотые стояли против царева места, неподалеку, на коврах, посланы фаты золотные.

Июня в 28 день прислал Александр царь к послом приставов Мамуку да Георгия, чтобы были к нему Александру царю к ответу, и с ними прислал под Микифора [л. 43] и под Алексея лошади. И того же часу послы к Александру царю поехали. И не доезжая шатрового двора, отвели послов в прежней холодник.

И поизгода с полчаса, прислал Александр царь по Микифора и Алексея и велел быти к себе, в то же шатровой двор, к ответу. И Микифор и Алексей к Александру царю в шатры пришли и поклонились на его царево жалованье за обед и на подачах в землю. И Александр царь спрашивал послов Микифора и Алексея о здоровье и велел сесть от себя близко, с левую сторону. А по [л. 43 об] правую сторону сидел католикос и власти. А бояре и азнауры сидели по обе стороны. И места построены, и ковры посланы все по-прежнему.

И посидя немного, Александр царь спросил Микифора и Алексея: Присланы вы от в. г. своего ц. и в. к. А. М. в. Р. с. ко мне Александру царю с его государским жалованьем с соболями, и яз Александр е. ц-ого в-ва жалованье соболи у вас послов принял с радостию и на его государственной [л. 44] милости

и великом жалованье много челом быю. А иной е. ц-ого в-ва приказ с вами послы ко мне есть ли?

И микифор и Алексей Александру царю говорили против наказу

Речь Микифорова

Присылал ты, Александр царь, к ц-ому в-ву г. нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и. о. послов своих игумена Василья да бельца Давыда, поздравляючи его великого государя нашего на его великих и преславных государствах российского цар [л. 44 об] ствия. А в грамоте своей ты Александр царь к ц-ому в-ву писал, и послы твои были челом, чтобы в. г. нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. с. тебя Александра царя и всю твою меретийскую землю пожаловал, держать, под своею царскою высокою рукою во оберегании и в защищении от всех твоих недругов.

И в. г. наш ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и м. г. г. и. о. грамоту [л. 45] твою Александра царя и челобитье послов выслушав милостивно и слыша, что ты Александр царь живешь отсупостат своих в утеснение и о том поскорбел. И хочет е. ц-е в-во тебя Александра царя со всею твоею землею держати под своею высокою фукою от недругов твоих во оборони и в защищении. И послов твоих игумена Василья и Давыда со всеми людьми, которые были с ними, пожаловал своим царским жалованьем, отпустил к тебе Александру царю. [л. 45 об.]

Речь дьяка Алексея

И ты б, Александр царь, по своему писму и прошенью, правду свою совершил перед нами е. ц-ого в-ва послы, крест ему в. г. нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. с. сам поцеловал и сыну своему и ближним людям целовати крест велел по той записе, которая ныне с нами от е. ц-ого в-ва прислана, на том, что тебе Александру царю и твоим детем и внучатам, которые впредь будут, быть под его государевою [л. 46] высокою рукою на веки неотступными, и ни к которым к иным не приставати, и к крестоцеловальной записе ты Александр царь и дети твои, которые ныне у тебя есть, руки свои и печати приложили, И то ц-ому в-ву от тебя Александра царя будет верно и приятно.

И как Микифор и Алексей Александру царю речь говорили, и в те поры Александр царь стоял, сняв с себя шапку. И выслушав у послов речи и взозя на образ пречистые Богородицы [л. 46 об] перекрестился.

И учал Александр царь послом говорить: Покаместа яз Александр царь про московское государство, и про веру крестьянскую, и про ц-е в-во ни от кого не слыхал, и яз Александр царь было о себе, и ни к которым царем, к турецкому и к кызылбашскому² не приклонился. А как я услышал от тестя своего, от Теймураза царя грузинского, про московское государство, и про веру христианскую, и про е. ц-е в-во, что он в. г. ц. и в. [л. 47] к. А. М.-в. Р. с. пребывает на своих православных и великих государствах самодержавен, и православная христианская вера истинная, и яз Александр царь к нему великому государю к е. ц-ому в-ву послал послов своих с покорением, чтоб мне Александру быти в той истинной христианской вере во исправление и в соединение и под его царскою рукою в его государском повелении. [л. 47 об]. И с тех мест и до сей поры стоял в мысли своей непоколебимо, и всею мыслию своею и сердцем, взирая на превышнего Бога, молил чтоб е. ц-е в-во воля совершилася. И ныне яз Александр от своих послов услышал его государскую милость, и великое жалование и к себе увидел, и тому много обрадовался, и голову свою со всеми своими людьми преклонил в его царскую полу. И правду свою перед ним государем совершу, и крест ему государю поцелую, и буду под его государскою высокою рукою не отступен на веки. А ц-е б в-во жалование было [л. 48] от меня Александра царя не отриновенно. Да и услышит Бог творец небу и земли мою убогою молитву, и вложит ему великому государю Бог желанное в сердце, и поможет мне. И заступит меня он великий государь от неприятеля моего, от бывшего моего холопа, и обругателя веры христовы, и отступника от света во тьму басурманские веры, дидьянского Левонтья князя. И за такое великое дело подаст господь Бог милость великому государю моему и государству его вся благая.

И выговоря Александр царь речь, [л. 48 об] призвав к себе Микифора и Алексея, и говорил им тихим обычаем речь,

² Переправлено из «крымскому».

утая от всех людей своих; От того в-ва наказано вам, чтобы мне Александру царю, а е. ц-ого в-ва перед вами государевыми послы, дело его государево совершить и по записи крест целовать со всею своею землею, какова с вами запись прислана. И я Александр царь в воле ныне е, ц-ого в-ва с братом своим государевым, и с сыном, и со всем своим государством, и повеление его царское совершено будет вскоре. А вы государевы послы, по приказу великого государя своего [л. 49] изготовьте запись; как ц-ому в-ву годно, так и совершу. И выговоря речь, отпустил послов от себя по подворьем и прислал к Микифору и Алексею на подворье с столом и с питьем.

Июня в 29 день Александр царь присылал к послом приставов их, азнауров Мамуку Джипарица да Георгия Каншова, а говорили царевым словом, чтоб Микифору и Алексею быть в соборную церковь в город в Кутатис и слушать в соборной церкви обедни. И прислал лошади против прежнего в конском наряде [л. 49 об.].

И по присылке Александра царя, послы Микифор и Алексей в город к соборной церкви, к обедни приехали. И как приехали и в соборную церковь вошли, и приставы Микифора и Алексея водили к образом молитца; и помоляся образом, велели пришед челом ударить царю. И Микифор и Алексей помоляся образом, пришед, царю поклонилися, потом католикосу. И как послы пришли в церковь, и Александр царь стоял на своем царском месте; а место сделано каменое, у столпа, писано в нем и около его святые и цари. А у царя в [л. 50] руках жезл. А католикос Максим сидел середь церкви против царских дверей вкреслах, в манатье, и говорил в книгу передобедною службою. А перед ним католикосом послан ковер большой, шелковой; поверх того ковра послан другой ковер, поменши, золотной, и на верхнем золотном ковре положено евангелие, да крест, да стихарь, да сак, и поручи, и амофор. А на большом ковре, по конец, стоял стоян прежней, что перед царем на посольстве стоял. А на стояне стоял, вместо святительские шапки, венец золот, без опушки [л. 50 об] по нем чеканены праздники господские мелко, без камня; другой венец, без опушки ж, обложен по бархату черному золотом, и вставляваны искры яхонтовые и изумрудные и жемчюг. Да на том же стояне лежала шляпа его католикосова, которая на нем была в посольстве. А пред обла-

ченьем, как его католикоса облачать в сак, вышли из алтаря архидьякон да дьякон белой, в стихаре, с кадилы, и стали против католикоса с обе стороны ковра, и его католикоса покадили, и покадя, пошли в олтарь. И после того [л. 51] вышли четыре дьякона и подошед к католикосу, поклонилися. И архидьякон да дьякон приняли его под руки, и из кресел его подняли, и манатью с него сняли, и воздели на него стихарь, объерь золотная, без оплечья, и подпоясали по поеснице тесною, а по тесме набиваны часто запаны золоты, по вершку, а в них искры яхонтовые и изумрудные. А поверх стихаря положили на него патрахиль, шита по вишневому отласу золотом и серебром господские праздники, и обнизовано жемчугом, и в венцах искорки. И воздели [л. 51 об] поручи, шиты волоченным золотом, а у поручи по шти пуговиц золоты, велики, сделаны гладью. Да положили на него сак, бархат червчат, около всего сака и по бокам шито вместо кружева волоченным золотом травы болшие; а сак без оплечья; а по бокам у сака по шти пуговиц с яхонты и изумруды велики. И его застегали. И принесли венец чеканой и положил ему на голову. А как его нарежали, и он католикос руки свои держал на дьяконах на обе стороны крестообразно. И нарядя [л. 52] посадили его в кресла и поднесли посох. И отшед архидьякон и дьякон, и прокликал архидьякон по своему исполати деспотта; и отшед, стали по обе стороны царских дверей. И подшел к царским дверем от престола поп в ризах и стал говорить перед обеднею отпущ. И после отпуща поднесли католикосу крест, которой лежал на ковре. А крест золот, весь сделан гладью, а в нем вставлено в длину по кресту сем изумрудов, а по ручкам четыре изумруда, все гранены на мелкие грани, четверо [л. 52 об] угольны, а вставляваны в крест на обе стороны сквозные, величиною в золотой; а воображения на кресте никакого нет, потому что меж камней места простово немного. И вынесли из алтаря свечу тройную, как бывает в преосвещенную обедни, и поднесли католикосу. И принял католикос крест в правую руку, а свечю принял левою рукою и подняв крест и свечю вместе, учал осенять крестообразно на алтарь к царским дверем, потом осенил царя и всю правую сторону, [л. 53] а после осенил левую сторону; а осеня, крест и свечю отдал дьяконом, и отнесли в олтарь и крест положили на престоле. И после осенения архидьякон начал обедню по своему, а священник в олтаре начал,

воздев руки вверх. А сказывал старец греченин Феофан, что был на Москве, обеденый начин тож: благослови владыко и благословенно царство.. А как священник начинал обедню, и католикос руки свои кверху поднял же. И потом дьякон стал говорить актенью. А на крылосе [л. 53 об.] господи помилуй не пели; говорил поддьяк против статей говорком, по-своему, у царских дверей керие елейсон. А после актиньи учал каталикос, а с ним митрополиты, и архиепископы, и архимариты, петь антифоны. После антифонов вышли в сиверские двери с евангелием и поднесли к каталикосу, и каталикос евангелие поцеловал. И взяли его каталикоса митрополит да архиепископом под руки и повели в олтарь, а на крылосе пели архиепискуп, и архимариты и игумены [л. 54] тропари и кандаки на роспев и святой Боже по-своему. Апостол чел дьякон, вышед из олтаря в северские двери, против царских дверей; а евангелье чел архидьякон. И прочетши евангилье, поднес к царским дверем, и принял у него поп и понес к каталикосу и ко всем служащим. И говорил дьякон ектенью, а господи помилуй пели по-своему поддьяки, стоя у царских дверей. А херувимскую песню, и достойно есть, и кенаники пели власти на одном крылосе. А милость мир жертва, и свят, [л. 54 об.] и поем тя, и после достойна ничего не пели; говорили в алтаре дьяконы говорком, тихим глазом. А выход с евангильем и с переносом против русского, только перед переносом несет дьякон крестъ, за крестом несут перенос, а напередидет дьякон с кадиллом и кадит на обе стороны людей и святыню. А как шли с переносом, и царь, сняв с себя венец, и главу преклонив в пояс. И вышед каталикос из царских дверей ступен, и принял перенос, и поднял потир выше головы, и обращая [л. 55] ся на все три стороны, говоря по-своему да помянет господь Бог. И как вошли в олтарь, и царских дверей не завесили*: толко завесили двери запоною предъизрядною. А затворных царских дверей ни в которой церкви у них не живет. А после кенаников страшил с потиром архидьякон, после архидьякона с тем же потиром каталикос, подняв в царских дверях, и отдал потир попу отнести на жертвенник. Заомбонную молитву говорил, вышед из царских дверей, поп. А просвир не выносили. А после [л. 55 об.] обедни стпуск гово-

* Застворили (?)

рил каталикос, стоя в царских дверях. И вынесли на золотом блюде просвиру, изломана в мелкие части, и подходил Александр царь к царским дверем, и вышел каталикос из царских дверей, и подавал тое просвиры царю трожды на руку, и царь стребил и приложился к образу. А царица стояла позад царева места сокровенна. А как пели обедню, и про обеденное пение рассказывал старец греченин Феофан по-русски. И пенне все против руского сходитца. А в олтаре [л. 56] горнее место за престолом высоко, шесть ступеней. А где садятца власти, от горяго места устроено во весь олтарь что лавка, высоко, до ней две ступени. А после отпуску каталикос вышел из олтаря и сел серед церкви попрежнему в креслах, и пришед дьякони, стали его разболакать. А царь пошел из церкви. А Микифору и Алексею царь велел быти к себе к столу. И Микифор и Алексей после обедни заезжали на дворы к себе и переменя платье, поехали к царю Александру [л. 56 об.] за стол. А за столом сидели царь, и каталикос и послы, и власти, и бояре, и азнауры по-прежнему, а полотняном дворе, в шатрах. И в столе Александр и каталикос про г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. про е. ц-ого в-ва здоровье пили чашу все против прежнего. И во весь стол царь был весел и ц-ого в-ва имя возвышал беспрестани с великим повышением. И после стола про государское здоровье Александр царь [л. 57] пил в другорядь, и каталикосу и послам подавал, и всем своим людям пить велел. А после стола послов отпустил к себе, а за ними прислал к Микифору и Олексею с кушаньем, что в стол подавал исперед себя.

Июля в 2 день приезжал к Микифору на двор голговской горы игумен Микифор да с ним Теймураза царя азнаур Рамазан. А сказывали Микифору и Алексею, что посылает их Александр царь к дидьянскому к Левонтью князю, чтоб он Левонтий князь с царем Александром [л. 57 об.] помирился, а помирясь, послал бы и он Левонтий князь к ц-ому в-ву послов своих и ему великому государю бил челом, чтоб е. ц-е в-во ево Левонтья князя пожаловал также, что и Александра царя, принял под свою государскую руку. И о том де вам послам Александр царь велел сказать, чтоб и вы послы с ним игуменом от себя приказали Левонтью князю говорить.

И Микифор и Алексей игумену Никифору и Рамазану говорили, что при [л. 58.] казал с ним игуменом Александр царь

которые слова к дидьянскому к Левонтью князю, и то дело самое доброе, только нам послом ц-ого в-ва о том дидьянском князе приказу не было, и приказывать нам с тобою о том деле не умет. А говорили Микифор и Алексей ему игумену: будет по приказу царя Александра он игумен такое дело, сделает, и дидьянского Леонтья князя с царем Александром помирят, и под государскую высокую руку ево Левонтья князя призовет, и за то тебе игумену будет от [л. 58 об.] г. нашего ц. и в. к. А. М. в Р. большое жалованье, чего у тебя и на разуме нет.

Июля в 5 день духовник Александра митрополит Захарей звал Александра царя к себе обедать. И царь Александр прислал к Микифору и Олексею с лошадьми, а велел быти за собою к митрополиту Захарью обедать. И Микифор и Алексей, по приказу Александра царя, к митрополиту приехали и у стола были. И царь Александр сидел против прежнего [л. 59] своего царского чину а послы сидели по правую сторону от царя не далеко, а власти и азнауры сидели по левую сторону, и за столом было все против прежнего чину. И ц-ого в-ва за многолетное здоровье Александр царь, встав, или чашу с великим повышением и с похвалою, применяя е. ц-е в-во к вышнему Богу: Бог наш на небесах, а он великий государь наш на земли. И после себя подавал чашу послам, потом митрополитом, и архи [л. 59 об.] епископам, и властем; и азнаурам велел пить, заходя против себя станицами. А в столах было перед царем, и перед послом, и перед бояры, и перед всеми людьми кушанье мясное, а перед властями постная ества.

Июля в 6 день царь Александр и с царицею своею поехал из города Кутатиса в город в Сканду, а на поезде присылал к послом игумена Василья, которой на Москве был, да с ним думного своего дьяка Пешенгея Андреева сына Хата [л. 60] рова, арменина. И говорили послам царевым словом, чтоб де вам послом не покручинитца. Царь Александр поехал в город в Сканду для своих покоев, а по вас послов пришлет в третий день. И пошлет от себя по Теймураза царя, чтоб при нем совершить ц-ого в-ва ево государево и свое дело. Да приказал вам послам Александр царь и велел переехать на свой царев двор, в меньшей город в Кутатис.

Июля в 8 день. И Микифор и Алексей, по приказу Александра царя, [л. 60 об.] переехали на посад, на ево царев двор, в

нижней город Кутатис. Город каменной, стоит на реке на Реони на берегу под горами на ровном месте. А в городе церковь каменная во имя страстотерпца Георгия. Под городской стеной две башни: одна на воротах, на ней пушечка волконейка; другая башня, в высоту сажен с пятнадцать, на ней три пушечки волконейки же. В городе ж палата на столбах, выведена на реку Реон, а в палате стенное письмо, писаны бои прежних [л. 61] царей; в длину восемь сажен, поперек пяти сажен. И в той палате стоял Микифор Толочанов. Подле той полаты поставлен каменной поземной чердак, окна большие, частые; в длину двадцать сажен, поперек осми сажен. Позад его погреб каменной. На другой стороне, подле городской стены, к реке Реони, полата большая на жилых подклетах, в длину осмнадцать сажен, поперек семь, в высоту осми сажен. Верхние житья сделаны по-светлишному. [л. 61 об]. И в той полате стоял Алексей Иевлев. Позад той полаты, за городской стеною, сад Александра царя, а в саду всякие овощные деревья.

Июля в 10 день приезжал к послам от царя Александра думной его дьяк Пешенга и говорил Микифору и Алексею царевым словом, что вам послом не покручинитца, что Александр царь вас послов долго к себе не возьмет. А пришлет по вас вскоре.

Июля в 13 день прислал митро [л. 62] полит Захарей к послом к Микифору и Олексею, по приказу Александра царя, чтобы ехать в верхней город Галат, где лежат цари, и осмотрить бы город, и церкви, и божия милосердия, и святых.

И по приказу царя Александра, Микифор и Алексей в галатской город ездили и досматривали. Город Галат, каменной, стоит в полугоре, а под ним течет река, имя ей красная, от города с пол версты. У города двои ворота, на них башни. У одних ворот затворы железные болшие, [л. 62 об] на них чеканено письмо. А сказывал митрополит Захарей, что те ворота привезены из кизилбаской земли, из города Дербени в те поры как ходил воевать кизылбаскую землю меретийской царь Давыд.

Да в городе же церковь соборная каменная, покрыта медью, во имя пречистые Богородицы галатские; а в церкви стенное писмо, господские праздники и святые. Да в церкви же божия милосердия, по правую сторону, образ месной, спасов, поясной.

обложен [л. 63] серебром в чекан, позолочен; по полям вычеканены святые. А подле образа стоит крест большой, в вышину в сажень, поперечные ручки, в полсажени; обложен серебром в чекан, позолочен, украшен камнем яхонты червчатыми и лазоревыми и жемчюги мурминскими. И сказывал митрополит Захарей, в том кресте, за затвором, зуб пречистые Богородицы семилетного ее возраста, и власы, как терзала у себя при распятии господнем, и млеко пресвятые Богородицы. А сделан среди креста ковчежец [л. 63 об] золот, и учинен у того ковчега затвор золот же, в длину и поперег в четверть аршина, и вычеканены по сторонам херувими; а среди затвора яхонт червчат, в большой грецкой орех, и около того затвора по сторонам яхонты червчатые и жемчюги мурминские. А сказывал митрополит Захарей, тот ковчег и затвор у ковчега сделаны в золоте в том, что прислали на Рождество Христово к Богородице персицкие волсви в дарех.

Подле того креста образ пречистые [л. 64] Богородицы, месной, со превечным младенцом, стоящей, против человеческого росту. Средина и поля обложены в чекан серебром, позолочен. Венцы у Богородицы и у спаса золоты, и по полям двадцать две дробницы золотых же, писаны на них пророки и апостолы и венцы мусиею; по венцам яхонты и жемчюги.

По левую сторону образ пречистые Богородицы стоящей, месной же, со превечным младенцом, в то же меру обложен и украшен також, что и первой богородицын образ. А на тех обейх [л. 64 об] образах написано при ногах цари молящиеся; а подписи над ними нет, кто именем которой царь. А сказывал митрополит Захарей, которые цари строили тот город и церкви, и те цари на образах написаны, а имен их не ведает. А подле того образа образ осьмилстовой пречистые Богородицы на престоле со превечным младенцом; пречюден. Лица у пречистые Богородицы и у Спаса, и ризы, и престол чеканены по золоту, а средина, и поля, и киот меньшей обложены золотом, и чеканены архангелы и апо [л. 65] столы. И украшен камнем яхонты червчатыми и лазоревыми и жемчюги, и писано по золоту мусиею. А большой киот, в чем тот образ поставлен, и тот киот и затворы обложен весь серебром в чекан позолочен и вычеканены по киоту и по затвором господские праздники и святые.

Да у того ж богородицна образа позади, во тцке ее, сделаны пятьдесят семь ковчезцов, а в них мощи пророческие, и мученические, и преподобных многих святых в мелочи; укреплены в ладону. [л. 65 об].

Подле того образа образ осьмилстовой же пречистые Богородицы Умиление, стоящей, со превечным же младенцем, Строение, и оклад, и средней киот, и святые, и дробницы, большой киот, и затворы устроены також, что и выше сего образ Богородицы слово в слово. А позади того образа мощи в тридцати восьми местех; устроены ковчезцы також смощьми. А которых святых мощи, того сказать не упомнит же.

К олтарным северным дверем, против митрополитова места и ле [л. 66] ваго крылоса, образ пречистые Богородицы, поясной, молящей, как пишетьца на Деисусе, воздев руце ко господу, осьмилстовой; зело пречюден и украшен. А сказал митрополит, что тот образ пречистые Богородицы письмо святого вселенского апостола евангелиста Луки. Лице и руце у богородицы образа цело, и письмо чюдно написано было, а риза выпала. Обложен венец и поля золотом; в венце и по полям двадцать четыре яхонта червчатых, в большой и средней [л. 66 об] грецкой орех; а лазоревых и желтых яхонтов и изумрудов сорок два камени, в русской большой и в средней орех; около венца и около камня и пол обнизани жемчюгом мурминским большим. Да над челом у Богородицы, на золотом. сине, жемчуг мурминской, с русской большой орех; в персех у Богородицы алмаз дымчат, гранен на мелкие грани, болше русского ореха. иКот средней у образа обложен золотом и украшен яхонты и изумруды, средними и меншими каменьми, и жемчюгом многим, а празни [л. 67] ки, и святые и дробницы писаны муснею. А большой киот у того образа, и затворы, и над киотом сень обложены серебром и вызолочены; а по киоту и по затворам чеканены празники и святые. Поверх киота покрыто до помосту церковнаго покров, бархат золотной, петелчатой.

Да у того ж образа, перед киотом стоит сундучек, обит серебром, в длину четверти в три аршина, поперег вершков в шесть, за царевою печатью. А сказывал митро [л. 67 об] полиг, в том сундучке мощи многих святых, апостольские и мученические, а которых имяны святых мощи, того, сказал, не упом-

Да на том же сундучке лежит согнута плащаница, поло-

жение во гроб господа нашего Иисуса Христа. Шито тело и богородицын образ, и апостолы, и ангелы, и херувими против московские площади слово в слово, толко поменши немного; а шита по бархату по черному. [л. 68].

Асказывал митрополит Захарей, образ пречистыя, что писмо Луки евангелиста, и два образа богородицыных с мощми, и крест принесла с собой из Царяграда благочестиваго царя Константина дочь Ирина, которую он выдал замуж за миритийского царя Давыда.

В той же церкви у олтара царских дверей нет; устроена запона, бархат золотный, петелчат, а на запоне вынизан крест жемчугом крупным, в аршин. Над царскими дверьми Деисус поясной, [л. 68 об] большой спасов образ и пречистые Богородицы, и Ивана Предтечи. Лица писаны, обложены серебром; ризы, и венцы, и поля чеканены, позолочены.

А поверх Деисуса крест, в полсажени, обложен серебром в чекан; распятие господне вычеканено и позолочено.

Да на правой же стороне образ Георгия страстотерпца. осьмилстовой обложен серебром, не золочен; сам мученик Георгий, и конь под ним, а змей в ногах вычеканен на окат. [л. 69]. И сказывал митрополит, тот Георгиев образ вычеканен на том серебре, как господа нашего Иисуса Христа предал жидом Иуда Искарюдкий. И та икона чудна делом. Да иные иконы многие, обложены поля и венцы золотом, и писаны по полям святые и дробницы муснею: а лица и ризы выпали все, не звать ничего; и стоят просто по церковному помосту.

В олтаре престол четвероуголен, покрыт срачицею, отлас золотной. Крест на срачице низан жемчугом, [л. 69 об.] с дробницами, величиною в аршин, а под крестом адамия глава, вынизана жемчугом же.

На престоле два евангилья, в полдсть. Цки, и поля, и стороны обложены золотом; и вычеканено на одной стороне распятие, на другой стороне спасов образ, и пречистые Богородицы, и Иоанна Предчети, стоящие. А евангилье писано в лицах твореным золотом и пречюдными краски, аки муснею.

Другое евангилье, цки обложены золотом же. На одной цке спасов [л. 70] образ, стоящей, писан муснею; по углом вместо евангелистов дробницы, писаны муснею. И то евангилье повседневное.

Сосуды церковные, потир, и блюда, и звезда золоты. Другой потир хрустальной, подон золот. Лжица хрустальная, стебелек у ней королковой, красной. А на сосудах воображения никакова нет. За престолом же четыре ряпиды серебряные, вычеканено на них страсти господни.

Крест воздвизательной золот весь, а в зо [л. 70 об.] лото вставляваны насквозь хрустали гранены: а в середках алмаз, гранен на мелкие грани, величиной в золотой. А воображения никакова нет. Два кадила серебряных: одно с кровлею, поверх крест: другое без кровли, о четырех чепях, на чепях по кресту.

В той же церкви учинено на левой стороне место митрополичье каменое, у столпа; писаны по нем святые и прежние митрополиты. Под ногами послан ковер [л. 71] золотной, а на ковре поставлены кресла, столбцы обиты серебром. В церкви ж, против Деисуса и против местных образов, вместо паникадил поцеплены из церковной главы двадцать два сосуда сребренных, как братинки, с деревянным маслом; зажигают на Светлое Воскресение.

Да в той же церкви сделан на правой стороне алтаря казнохранительной ковчег, в вышину, и в длину, и в ширину по сажени; [л. 71 об.] а в том ковчеге древняго сокровища прежних царей: царевы венцы золоты, сокресты и украшены камнем яхонты червчатými и искры алмазными; у одного венца рясы жемчужные в три ряда, в процизи, в трех местах каменье яхонты червчетые и изумруды гранены. И теми де венцы венчаютца меретийские цари, как которой женитца. И иных образных золотых окладов, и сосудов золотых и серебряных и каменья, и жемчюгу [л. 72] бесчислено много.

Да в той же церкви, в олтаре на правой стороне царских дверей, такой же ковчег книгохранительной, полон книг наладен. И сказывал митрополит, книги в нем бытейские, от создания мира и церковнаго круга, и жития святых отец, и страсти и мучения страсторпцев, и победы благочестивых греческих и меретийских царей.

Да у той же большой церкви, на левой стороне, предел во имя [л. 72 об] пречистые Богородицы Одегитрие. Образ Богородицы обложен золотом, кнот и затворы обложено серебром, ризы у Богородицы и по полям святые вычеканены; и украшен камнем и жемчюги.

По другую сторону, на левой стороне, крест большой, в сажени, поперег в полсажени, обложен кругом серебром, гладью. Средина у креста, сверху и до подножия, шириною на ладонь, и поперег, украшено золотом. Вычеканено распятие, и писана вся средина [л. 73] по золоту страсти, и архангелы, и херувими мусиею разными цветы; пречюдно.

На престоле евангилье, в четверть. Обложены цки и стороны золотом; на цке вычеканено распятие. Евангилье писано в лицах твореным золотом и пречюдными краски, аки мусиею.

Крест хрустальной; по концам, и средина у креста, и руковедь

Сосуды церковные все золоты, потир, и блюда, и лжища. Крест хрустальной; по концам, и средина у креста, и руковедь обложено [л. 73 об] золотом, на средине распятие, по концем херувими.

Да в том же пределе в церкви лежит царь Георгий, Александра царя отец, завешен завесою, отлас золотной; и над ним положена цка нарoven, с церковным помостом вровен.

А церковь большая; около ее и с пределы пятьдесят две сажени больших; и делом причюдна. А камень кладен большой, песаный, в длину и в ширину сажени в полторы [л. 74] и в две.

Да позади той большой церкви церковь каменная, во имя страстотерпца Георгия. В церкви стенное писмо. На правой стороне в церкви образ пречистые Богородицы Одегитрия, стоящей, штилистовой; лице и ризы вычеканено по золоту, и украшен камением и жемчюгом; киот и затворы обложены серебром в чекан, празники и святые, лица и ризы вычеканены. Сосуды церковные [л. 74 об] золоты все. Крест на престоле обложен золотом, на нем распятие. А иные образы обложены серебром в чекан, оклады золочены.

Да в той же церкви лежит против царских дверей каталикос Артемон, а по левую сторону, к северным дверем, положен Теймураза царя грузинского внук меньшей, царевич Георгий, Давыдов сын: А погребены каталикос и царевич с церковным помостом вровен, и положены на них цки вровен же с землею. А на царевичеве на дие стоит [л. 75] шандан серебрян свечею; положена в головах шапка, саадак, сабля, посторон седло, в ногах башмаки хозовые, все его детцкое.

У городских ворот, где затворы железные, и в тех воротех предел во имя страстотерпца Дмитрея. И перед тем пределом в

воротах положен царь Давыд, которой ходил на кизылбаскую землю и те ворота из Дербени привез. И тот город и церкви строил он, Давыд царь. [л. 75 об]. А по городской стене стоит одиннадцать палат больших и середних.

И в том числе одна палата сделана велика и высока, в длину двадцать сажен, поперег осми сажен, в высоту тож. И в той палате сделано место, где царь садитца кушать, и устроено к палатной стене, посередь палаты, против дверей: на точеных на каменных столбиках положена плита мраморная, в длину дву сажен, поперег по [л. 76] болши сажени, гладка, и бела, и крепка, как белой королек, и покрыта ковром. А по сторон того места в полате сделаны каменные широкие лавки, в сажен, по обе стороны и до дверей. Да в той же полате вкопана корчага болшая. И сказывал митрополит, та карчага налита винограду на царев обиход на целой год, триста шестьдесят пять мер, на всякой день по мере, а мера на пятьдесят человек. А около городской [л. 76 об.] стены, по мере, четыреста тридцать шесть сажен больших саженей.

А от того города Галата вверх, на горе, две церкви каменные, одна пречистые Богородицы, другая Николы чудотворца; стоят порознь в каменных оградах. Промеж церквей с версту.

А ведает тот город Галат и все церкви около того города митрополит Захарей. А от Кутатиса города до Галатцкого города верст с семь. [л. 77].

Да близко города выкладен столб камен, в ширину сажени в две, и приведена вода, и поверх столба учинены шурупы. И как шурупы отвернут, и вода побежит из столба вверх в сажен, а на сторону бьет сажени на две. И от того столба вода проведена по подземелью под город, и бежит трубою всквозь город, и приведена в полаты и во все обиходные службы.

А как Микифор и Алексей город [л. 77 об.] Галат, и в нем церкви, и всякое строение описали, и митрополит Захарей прислал к послам звать к себе за стол хлеба есть. А Микифор и Алексей у митрополита у стола были и сидели подле митрополита по левую сторону; а место послам изготовлено, услано коврами в той болшой полате, против царева места. А в столе ествы подавали мясные, а митрополит кушал еству посную. А в кушанье митрополит вставал и ц-ого в- [л. 78] ва г. ц. и в. к. А. М. в. Р. за многолетное здоровье пил чашу, и послам подавал,

и всем государевым, и александровым, и своим людям подавал. И после стола послы поехали к себе на стан, в Кутатис город.

Июля в 15 день присылал Александр царь азнаура своего Пату к Микифору и Олексею, и говорил царевым словом, чтоб стольной его город Кутатиси большой, и в нем соборную церковь и кремль город, его царев [л. 78 об.] двор досмотрить и описать.

И Микифор и Алексей ездили и смотрели. Город Кутатиси, каменной; стены в вышину сажени в три, толстина городу в большую сажень. А на городе, по стене, против соборной церкви, четыре полаты болших; а сказывали, что в тех полатах жили каталикосы.

Да по городу же пятнадцать башен болших и малых. И городовые стены и башен не в одном месте порозрушены; а сказывали, в прежние де лета приходили турские люди и в при [л. 79] ступное время тех стен и башен из пушек порозрушали. А ныне те порушенные стены и башни подельвают. А около болшого города, мерою, тысяча двесте тридцать сажен болших. А стоит город на горе, над рекою Реонью, высоко.

Да в том же болшом городе в Кутатисе соборная церковь, каменная, об одной главе, соружена пречюдным образцом. Покрыта глава медью на шестнадцать граней, а церковь кладена болшим тесаным каменьем, в сажень и болши. А около той соборной церкви, [л. 79 об] по мере, восемьдесят шесть сажен болших сажений.

Да около соборной же церкви ограда каменная, в вышину сажени в две, в толстину в полсажени. По ограде стоят у святых ворот три полаты болших, сажен по осьми. Да в ограде ж колокольня каменная, круглa, а на ней один колокол, пудов в восемь, в нем два языка. А около ограды сто двадцать семь сажен болших.

А соборная церковь во имя Успения пресвятыя Богородицы; а в не бывало [л. 80] степное писмо. А в церкви всемь столпов круглых; и сделано в церкви на тех столпех, по сторонам, под сводами камары пречюдные, и на те камары из церкви всход. И сказывали, как в празники бывает царь и с царицею у всеношного и у обедни, и царица де с боярыни своими на тех камарах, а пенне слышит и на всех людей видит, а людем ее не видеть. Да в церкви, на правой стороне у столпа, место царевое каменное, и писаны цари; а как царь приходит в тое [л. 80 об.]

соборную церковь, и на том месте ставитца. А против того места, у стены алтарные, образ месной, пречистые Богородицы Одегитрия. поясной; венцы золоты, по венцам репы писаны мусиею: а ризы у Богородицы и у Спаса, и киот, и затворы обложены серебром и золочено; и ризы, и господские праздни-и святые чеканены. А место устроено, образи с киотом, выкладено киотом же, камено. И в вышину до образа как мочно рукою достать; и сделаны до киота три ступени каменные всходить ко образу, [л. 81] как мочно приложитца.

А от того образа к царским дверем стоят две образа, спасов да пречистые Богородицы, поясные; венцы, и срединны, и поля обложены серебром, золочено; по полям чеканены святые. Промеж образов стоит крест серебрян, литой, в длину в аршин, поперег в три чети, украшен каменьями бирюзами и винисами, а на середине вылито распятие господне. Поверх распятия сделан ковчежец золот, а в ковчежце, сказали, животворящего древа [л. 81 об.] креста господня; а у ковчега затвор золот, украшен яхонты червчатыми да жемчюги. А в подножие у распятия ковчежец же серебряной, а в ковчежце крест не велик, сказали, животворящего ж древа, в длину вершка в два, а поперег полтора вершка, сделан обл, и по середине креста обогнуто золотом; затвор у ковчежца серебряной, украшен камышками. И сказывал митрополит, от того креста и проща бывает.

Да на левой сторону царских две [л. 82] рей образ пречистые Богородицы со превечным младенцем, Лахерские, месной. Обложены венцы и середина золотом: по венцем писано репы мусиею, в венце ж у Богородицы яхонты лазоревые болшие: да по сторонам прибиты два ковчежца золоты, а в них, сказали, мощи святого апостола Фомы. Поля у образа, и киот, и затворы обложены серебром, чеканены; по затворам праздни-и господские, а по киоту праздни-и же и святые; оклад позолочен. А сказывали, что тот [л. 82 об] образ пречистые Богородицы из Цареграда, что стоял в Лахерной церкви. И тем де образом царь Константин благословил дочь свою, как выдавал замуж за меретийского царя Давыда; и принесла с собою в Кутатиси. И от той де иконы бывает чудотворение большое. А было у того образа прикладу, гривен золотых, и дробниц, и всякие утвари золотой с каменьями и с жемчюгом много. И тот де приклад от того образа весь отнел прежней каталикос Артемон и поделал

в себе в том золоте [л. 83] венец и посох, и шляпу обложил, и к саку и поручем пуговицы. И сделав, поехал, из Кутатиса в Дидьяны и то все повез с собою. И на дороге де напали на него разбойники, и он каталикос от разбойников побежал и упал с лошади, ушибся до смерти; и с тою казною дякон и иные с ним ушли на горы. А каталикоса привезли мертва в Кутатиси и похоронили того каталикоса в городе в Галате. А сак, и венец, и посох поставили в Кутатисе в соборной церкви; и ныне в том саку и в венце [л. 83 об.] служат каталикосы.

Да на левой же стороне образ месной, страсные Богородицы со превечным младенцем. Венцы у Богородицы и у Спаса золоты, по них писано мусиею; да по сторонам две дробницы золоты, в честь аршина, а на них писаны архангелы Михаил и Гаврил мусиею; а середина у образа, и поля, и киот, и затворы обложены серебром; а по киоту и по затворам чеканены господские праздники и святые; оклад золочен. [л. 84].

Да про тое ж икону сказывали тое соборные церкви попы, черной поп Гаврил да дети ево Захней да Симон; Наперед де сего та богородицына икона была в Гурелех и стояла в соборной церкви в городе Полестоне. И от того образа было явление тое ж церкви протопопу Селиверсту, а их сродичю, прапрашуру или и доле. И во сне де ему говорила, чтоб шел в соборную церковь и взял ее пречистый образ; и велела вынести из того [л. 84 об.] града Полестона вон; а граду де будет погибель, потопление. И протопоп тому сну не поверил. И посе того явилася Богородица ему ж протопопу дважды, а говорила то же, что граду будет потопление, и он был взял ее образ. И протопоп и тому не поверил и никому в те поры не сказал. А сам де протопоп жил за городом, у иной церкви. И как изволение божие на тот город пришло, и весь город с людьми потоп. А та икона пречистые Богородицы, [л. 85] повелением божим, от того потопы сохранилась и сама о себе невидимо божиею силою из града носима на воздухе. И тот же их сродич протопоп, увидя такое предивное и неизреченное чудо, прибег к ней и пал пред чудным ее образом, со слезами учел милости и прощения о гресе своем просити и пришед, коснулся пречистого образа ее. И образ пречистые Богородицы с воздухом двинулся к нему на руки. И во сне ему протопопу еще явилась [л. 85 об.] и велела свой пресвятой образ нести в город Кутатис. И тот де их сродич

дич протопоп принес ее богородицын образ в Кутатис и поставил в соборной церкви. И стех де мест и по ся места у того пречистого образа род их живет беспеременно. А принесен де тот образ пречистые Богородицы в Кутатис город при царе Георгие, при внуке или правнуке царя Давыда; а сколько лет, того не упомянут. И покрыт образ поверх кнота бархат красной, рытой; [л. 86] да пред тем же образом паникадило серебряное. И дяк Алексей спрашивал митрополита Захарья про тое богородицыну икону, так ли истинно те попы сказывают, что она такое чудо свое показала, из Гурелей от потопления града Палестона на воздухе вышла и сохранила свой пресвятой образ. И митрополит Захарей Алексею сказал, в писме у них в чудотворении против их речей [л. 86 об] истинно. В той же соборной церкви, в олтаре, на престоле срачица, бархат золотной; крест низан жемчугом крупным, с дробницами, На престоле же евангилье, в четь Обложены цки золотом; на другой цке образ спасов и пречистыя Богородицы и Ивана Предтечи, стоящие, написаны по золоту муснею. Сосуды церковные все золоты. Два кадила серебряны: посеред че [л. 87] пей кресты; без кровель. А иное строение тое соборные церкви писано выше сего в обеденной службе.

Да в том же в большом городе Кутатисе кремль-город, позад соборные церкви, в углу; четвероуголен, стены в вышину десяти сажень, в толстину поменши сажени. Около его, по стенам, семь башен, в вышину сажень по двенадцати. Около города двести две сажени болших. [л. 87 об.] Ворота у города одни, а затворы железные.

В кремле-городе церков каменная во имя страстотерпца Георгия; в ней стенное письмо. А в церкви посланники не были, потому запечатана царевою печатью.

Царевы полаты устроены по городской стене; в полатах бывало стенное письмо. Перед полатами в сенех, стоят три пушки полковые.

Да у того ж кремля-города, в наугольно, башне, погреб за царевою [л. 88] печатью Александровою. А сказывал городской приказной человек Наскида, под тою башнею садится собою селитра. Из года в год вынимают котолов по сту и болши, и ее выбирают при царе. И выбрав тот погреб, царь запечатает сам своею печатью в год, до такова ж числа.

Да около города каменого большого Кутатиса и меншего нижнего города Кутатиса ж, по обе стороны [л. 88 об] реки Реони, обведен ров, и сделана осып каменная, и по осипи поставлены башни деревянные для приходу и бою ратных людей. А кругом около той осыпи, по смете версты с четыре. А позадь осыпи, версты по две, по три, и болши около осыпи, пашут хлеб всякой, пшеницу, и поблу, и ячмень, и просо, и горохй и боб.

Да около Кутатиса ж города, верстах в пяти, и в осми, и в десяти, и болше, азнаурские села [л. 89] и деревни многие. А в селах церкви каменные и деревянные. И вместо городков ставлены у них башни каменные с бойницами. А селитьба их промеж гор, и посредь гор³, и на горах, и по нижним ровным местам. А город Кутатиси стоит от дидьянского, до порубежных мест, в полуднище летнем. И до Черного моря от Кутатиса рекою Реонью ходу два дни, а сухим путем день ездю. И из Черного моря приходят и Дидьяны рекою Реонью донские казаки и у дидьянского по вся годы [л. 89 об] емлют дань, а иное села и деревни громят.

Июля в 18 день приходили в Кутатиси город из Полестины Афонские горы из монастыря два старца, одному имя Аве-солом, другому, черному дьякону, имя Иасаф, и были у послов у Микифора и у Алексея. И сказывали: Вотчины де их того афонского монастыря во Цареграде, и в Грузех, и в Меретии, и в Дидьянех, и в Гурелах. А даны те вотчины в монастырь преждние благочестивые царе [л. 90] градские и меретийские цари. А они де присланы в Меретию, и в Грузи, и в Дидьяны ото властей своих сбирати со крестьян оброки монастырские. А посылают их старцов из монастыря человека по два и по три; а белых у них слуг в монастырех не живет. А собираючи оброки и хлеб и испровад, возят то собрание во Афонскую гору, в монастырь, и во всем том оброке по книгам отчет дают. Да они же сказывали Микифору [л. 90 об] и Алексею: Во 159 году были они в Дидьянех в монастыре в Хотейском, и в том де монастыре церковь во имя Успения Богородицы, каменная, поставление царя Ираклия греческого, и та де церковь сделана в камни мраморе.

Да в той же церкви сохранена пречистые Богородицы срачица из древних лет. А принесена де та богородицина срачица из Царяграда книгохранителем в те поры, как было [л. 91]

³ Гор (?).

гонение на святые иконы при Феофиле даре. А сказал де им тое богородицину срачицу католикос Максим да голгофской игумен Микифор в те поры, как он, черной дьякон Иасаф, служил с католикосом обедню. А та де срачица миткалинная или кисейная, того гораздо не рассмотрели, потому что по ней кабы было писано; а срачица как сахарной цвет. И сохранена та богородицина срачица в серебряном ковчеге и стоит в той церкви в олтаре, за печатями дидьянского Левонтья князя и за католикосовою. А как им старцам давал [л. 91 об] каталикос смотреть, и они старцы с тое богородицины срачицы сняли меру в длину и в ширину. И приносили те меры к Микифору и к Алексею, честно завертев пищую бумагу; а сами они старцы тое меру носят на головах своих под комилаткою. И Микифор и Алексей у старцев с тое срачицыны меры сняли себе меры ж, для ведома впред.

И Алексей спрашивал про тое богородицину срачицу митрополита [л. 92] Захарья, он ее видел ли, и прямая ль богородицина срачица. И митрополит сказал: он ее видел многжды, а принесена де она из Царяграда книгохранителем в те поры, как было гонение на святые иконы. И та де истинная пресвятые Богородицины срачица, и проща отнее бывала, только ныне все иссякло, потому что дидьянской отпал от веры в басурманскую веру.

Да в той же церкви мощи святого мученика Кирика, рука [л. 92 об] правая по запястье, во плоти как есть живаго человека.

Да тут же часть древа животворящего креста господня и иных святых мощи, и стоят де все в забвение, без свечи и без пения. А проща от тое святые бывает ли, того они не ведают; при них никакова явления и прощи не бывало. А от Кутатиса до того монастыря Хотейского ездю два дни. И Алексей митрополиту Захарю [л. 93] говорил, только изволит ц-е в-во отписать о том Александру царю и к католикосу, и царь Александр и католикос повеление е. ц-ого в-ва совершат ли, и из Дидьян ее возьмут ли, и к Москве к г. ц. и в. к. А. М. в. Р. пришлют ли. И митрополит сказал: есть будет ц-е в-во к Александру царю и к католикосу отпишет, и то е. ц-ого в-ва повеление исполнят [л. 93 об.].

Июля в 19 день приезжали в Кутатиси от Александра царя

азнауры Косня да Пата и привезли к послам к Микифору и к Алексею по листу. И микифоров лист у Микифора, а что к Алексею лист прислан, и в листу пишет:

Царь Александр Георгиевич превыше нас ниопаче превыше нас великого московского вся Руси и всем крестияном глава нашего г. ц. и в. к. [л. 94] А. М. в. Р. государеву послу диаку Алексею Ивановичю много множество челом бую. Стыдно мне вашего жалованья и о том много поскорбел, что с вами долгое время не видался. И то было подобало, что было вам с нами быть, а нам было с вами також. Видит Бог, о том я зело поскорбел, что вы живете себе, а я себе. Потому что у наших ближних людей дело было много, и для того с вами у нас [л. 94 об] долгое расстояние было. И ныне государевым жалованьем все дело совершитца. Потом ныне дву азнауров послал к вам и лошади с ними послал к тебе. И к нам приедете, что есть дело. Милостию божиею все здесь свидимся. Потом, что есть вашей рухледи, оставьте там, а тутникакой истери не будет. А вы к нам други приедете.

Того же числа приехал из Дидьян в Кутатис Теймураза царя [л. 95] азнаур Рамазан и был у Микифора. А что речей у него с Микифором было, и того Алексею не ведомо. А сказал, пришед к Алексею, толмач астраханской, Ивашка Тезиченок; Приехал де из Дидьян Теймураза царя азнаур Ромазан, а едет де к Олександру царю, и сказывал де Микифору, что хочет де дидьянской Александрова сына Баграта царевича женить на дочери своей; и будет де Левонтей князь на договор к Олександру царю сам. [л. 95 об].

Да он же Рамазан сказывал: Ходили де донские казаки к Царюграду, и многих де турчан побили, и в полон взяли больши тысячи человек. А живота де взяли бесчислено много. И тот де турецкий полон у казаков турецкие люди выкупали, молодых ребят и девок золотых по двести и больши, а старых мужиков и жонок золотых по сту. И богатейством де обогатились болшим. И как де про то слышал дидьянской Левонтей [л. 96] князь, и почал быть от них в большой боязни. И чают де того, что будет и он под государьскою высокою рукою, только изволит ц-ое в-во на него Левонтя князя послать с Дону казаков, а царь Александр от себя своих ратных людей.

Да тот же толмач Ивашко Тезиченок сказывал Алексею:

Привез де из Дидьян он же Рамазан к переводчику к Ивану лист, переводили, сидя у Микифора, Иван переводчик [л. 96 об] да Микифоров отец духовной, поп Михаил. А что в листу писано, и того он толмач не слышал. И подлинной де лист взял переводчик к себе, а перевод с того листа попову руку взял Микифор. А как тот лист переводили, и по Алексея Микифор не присылал и перевод с листа к Олексею смотреть не прислал. А от кого тот лист прислан, и кто к нему переводчику из Дидьян пишет, и о каком деле, того Алексею ничего не ведомо. И быв тот [л. 97] азнаур Рамазан у Микифора и у переводчика Ивана, поехал к Александру царю в Сканду а к Олексею не приходил.

Июля в 20 день царя Александра азнаур Касей и Пата привели к послам от царя Александра лошади и говорили: прислал Александр царь по вас государевых послов, чтобы вам приехать к Александру царю в город Сканду для государевых дел. И Микифор и Алексей того ж дни к Александру [л. 97 об] царю поехали. И стояли близко города Сканды, Микифор в шатре а Олексей от Микифора недалеко стоял на дворе; а от Александра царя стояли с версту.

Июля в 22 день царь Александр прислал к послам к Микифору и к Олексею звать за стол. И послы к Александру царю к столу поехали. И как послы приехали близко царевых шатров, и приставы Микифора и Алексея остановили на площади: а в те поры [л. 98] прошел к Александру царю Теймураз царь грузинской из шатров своих со внучатами своими, с царевичем с Луварсафом да с меньшим царевичем с Николаем. И Александр царь, вышед из шатров своих, встретил Теймураза царя за шатрами сажени с две, и пошли в шатры вместе; и потом позвали послов. И Микифор и Алексей пришли в шатры и поклонилися наперед Александру царю, потом поклонился Теймуразу царю да и царевичам. А Теймураз царь сидел [л. 98 об] на месте своем посред, заскатертью; а Александр царь сидел за той ж скатертью по конец, по правую сторону, с полсажени от Теймураза царю; а по левую сторону сидели царевичи двое их вместе. А сидели все по кизилбаски, на подушках, и позади их подушки же, А послы сидели подле царевичев близко, с левую сторону, на скамье: И вместо стола поставлена перед послами скамья же и настлана скатертью. А

власти сидели по правую сторону, а боя [л. 99] ре и азнауры сидели по-прежнему, по обе стороны, как было в прежних ~~ста-~~дах. А цари кушали порознь, и стольники и кравчие были у церей и у царевичев особные. И как в столе издали кушанье впо-лы, и Теймураз царь, и Александр царь, и царевичи, и власти встали, и налив чаши, прислали и послом думного дьяка Пешенгу, и говорил Микифору и Алексею: прислали де к вам послам Теймураз царь и Александр царь, велели вам объявить, хсят пити про многолетнее здо [л. 99 об.] ровье в. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. е. ц-ого в-ва. и Микифор и Алексей, вышед из-за стола, стали против царей, и царь Теймураз и царь Александр стали речь говорить про ц-ое в-во с большим повышением и с похвалою: Такого благочестивого и боголюбивого г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. дал нам Бог неви [л. 100] димо. А мы раби его государевы, и наши головы в его государеве воле, и рады за него государя головы свои складывать и против его государевых недругов стоять и битца. И всякая б его государева скорбь и кручина была на их головах, а он бы великий государь был здоров и долголетен на своем царском престоле. И выпив про государское здоровье, поклонился в пояс и после себя подали из своих рук послам стоя. Потом велели подносить влаstem, а после властей [л. 100 об.] велели пить бояром своим и азнауром перед собою станицами. А как власти и бояре их пили, и цари, и царевичи, и послы в те поры сидели. А поизгода после того, вышед, Микифор и Алексей пили про здоровье царя Теймураза, и про царя Александра, и про царевичев. И говорил Микифор речь, а мо-льыл: Чтoб вы, цари и царевичи, были ц-ого в-ва г. ц. и з. к. А. М. в. Р. с. и. м. [л. 101] г. г. и о. под его государьскою рукою в милостивом жалованье и в презрении неотступны. И цари, воздев руки, говорили, что они и со всеми своими людьми е. ц-ого в-ва вечные рабы. И после стола Микифора и Алексея отпустили к себе по подворьем. И провожали послов до подворей азнауры. А что за столом цари подавали изперед себя послам кушанье, и те ествы прислали цари за послами к Ми [л. 101 об] кифору и Олексею на стан. А стоял Александр цар. под городом под Скандою, от города с полверсты; двор его учинен на площади, на ровном месте поставлены поземные дощатые чердаки.

А город Сканда стоит на горе; каменной, четвероуголен, высок, сажен в десять. По стенам четыре башни а на башнях три пушечки волконейки, небольшие.

Да в городе ж церковь камена, без креста, во имя страстотерпца [л. 102] Георгия; в церкви стенное писмо. Да в церкви ж три образа: всемилостивого Спаса, да пречистые Богородицы, да Георгия страстотерпца; обложены серебром в чекан, позолочены; у спасова образа венец золот, писан мусиею. Да на городской стене сделана полата большая на трех житьях; а в верхнем житье лежит царева казна, и что прислано к нему Александру царю от ц-ого в-ва жалованье соболи, и те соболи положены в той же полате. [л. 102 об]. И стерегут того города и казны тюфенчеи. Да в городе ж энбар большой, деревянной насыпан полон хлеба; да вместо погребца вкопана в землю корчага большая и налита виноградом на целой год, для осадного времени. А мерою того города около сто двадцать сажен больших.

Да около ж того города обрублено тарасы и насыпано хрящем. А всход к городу один и тот круг; взять приступом некоторыми мерами нельзя, гора каменная. [л. 103].

Да около обрубу, на той же горе, жилых дворов с тридцать. А иные дворы стоят под горами в стрелбище, и в два, и в полуверсте, и в версте, и боши, врозни, по крепким местом, для приходу воинских людей.

А от столного города Кутатиса до того города до Сканды верст с тридцать. А место пришло низ, ровнедь с долинами, верст на шестьдесят; а поперег от Сканды города до реки до Курлы верст с двадцать и болши. А места жилые, городки, и села, и деревни, и стоят по [л. 103 об] крепким местом, по речкам. И на том ровном месте многие царевы дворы устроены. А по другую сторону того ровного места, под гурелскими горами, течет река Курла. А течет из гурельские земли промеж гор, и вышла из гор в Олександрову землю, и впаала в Реонь реку, от Кутатиса вест с шесть или с сем.

А на той реке Курле, под горами, стоит Александра ж царя город Суер. А в нем церковь каменная во имя пречистые Богородицы Одегитрия. Образ местной; обложен венец золотом и украшен камением; [л. 104] риза у Богородицы вычеканена; середина, и поля, и киот, и затворы обложены серебром в чекан; по киоту и по затвором чеканены празники и святые; оклады золочены.

А сказывал игумен Василей, которой был на Москве, тот образ пречистые Богородицы чудотворной, без веры и не в истоте никого к своему образу Богородица не припустит никакими мерами; да и в спорных делах расправа бывает людям перед тем образом. А город Суер стоит на высоком холму, на камени [л. 104 об.] а всход к нему пешему человеку. И в том городе лежит казна царя Александра ж. А от города Суера рекою Курлюю на низ до реки Реони верст с двадцать. А Реонь впала в Черное море; а из моря рекою Реонью ходят гребные струги до реки Курлы.

Июля в 27 день приезжал к послам от Александра царя думной его дьяк Пешенгей и говорил Микифору и Алексею царевым Александровым словом: Приезжали де к Александру царю от турецкого царя послы и на по [л. 105] сольстве говорили речью: наступили де на турецкого салтана винницейские, и барабанские, и французские, и иных многих земель немцы, и у турецкого да салтана с ними бой беспрестани; и чтоб де царю Александру без его салтанова ведома ни к кому не откладыватца, и с иными землями не дружитца, и с ратным людьми не сбиратца, и на его турецкие люди и под города не приходить и не воевать, и ни к кому не приставать.

И царь де Александр турецким по [л. 105 об] слом сказал, что он Александр царь собранием своим на него турецкого солтана и на его людей войною не пойдет, и ни к которому бусурманскому царю не приложитца, а воли и повеление турецкого солтана творить и слушать не хочет.

А сказал им турецким послом Александр царь, что посетил его Бог милостию своею, и изыскал себе государя благочестиваго, и правоверного, и милостивого, московского в. г. ц. и в. к. А. М. в. [л. 106] Р. с., и бил ему государю своему челом е. ц. ому в-ву со всем своим государством в вечное подданство и быть под его государскою высокою рукою во веки неотступну. И хочет ему великому государю служить и против его государевых недругов стоять и битца. И то слово турецкие послы выслушав, говорили: Ты де, Александр царь, соединился с московским государем в одну крестьянскую веру, а от турецкого салтана отстал. И царь Александр отослал их от [л. 106 об.] себя, не пожаловал их ничем, и у стола им у себя быть не велел, и корму им давать не указал, и велел их отпустить того ж дни.

Да он же Пешенга сказывал послом Микифору и Алексею; Посылал де Александр царь под шаховы города своих воинских людей отведать ц-его в-ва его государские части⁴. И милостию де божию и великого государя царя, царя е. ц-ого в-ва счастьем царя Александровы люди под Тифлис ходили, и шаховых [л. 107] людей побили, и живых многих кизылбаских людей поймали, и привели в порубежные в Александровы города. И которые люди христианские веры, и тех людей Александр царь розослал по азнаурским селам и велел их кормить и беречь, чтобы ничем скудны не был. А которые бусурманские веры люди, и тех людей велел Александр царь розослать по городам и велел посажати в тюрьмы до своего указа. И про тсе де посылку велел Александр царь вам государевым послом объявить. Да и [л. 107 об] впредь де Александр царь, надеясь на милость божию и на его государское счастье, учнет против недругов государевых и своих сам ходить и ратных своих людей посылати, уповая на Бога и на ево государское счастье.

Да он же Пешенгей говорил: Есть де бы был сын его Александра царя царевич Баграт или брат его царевич Мамука, и Александр бы де царь отпустил бы к ц-ому в-ву брата или сына челом ударить. И толко де изволит Бог, отпустя к ц-ому [л. 108] в-ву вас послов и от себя своих послов, пойдет Александр царь на дидьянского на Левонтья князя, прося у Бога милости и уповая на государское счастье, собрав большое войско, и учнет выручать брата своего и сына. А как Бог помощи подаст, и государское счастье поспешит, и брата и сына у дидьянского выручит, и Александр царь к ц-ому в-ву брата или сына отдаст и отпустит тотчас к государю.

Да Пешенга же говорил Мики [л. 108 об] фору и Алексею: Царь Александр разослал во все свои города и митрополитом, и к архиепископом, и по монастырем, и по всем церквам, чтобы молили Бога за г. ц. и в. к. А. М. в. Р., о его государском многолетнем здоровье, и в октеньях во всех велел е. ц-ого в-ва о здравии и о спасении имя поминать в первых.

Июля в 29 день присылал Александр царь к послам азнауров [л. 109] своих Мамуку да Касея. И приехав, говорили Микифору и Алексею: Прислал де к вам Александр царь, чтоб

⁴ Государское счастье.

вам послом приехать к Олександру царю в посолском платье и быть у него Александра ныне вам послом у стола. И хощет с вами посидеть и о всем переговорить. И Микифор и Алексей, дадев на себя охобни нарядные и шапки горлотные и совсем изготовясь, к Александру царю поехали. И как приехали блиско шатров, с лошадей ссели, и послов встретили азнауры и велели итить [л. 109 об] в шатры. И Микифор и Алексей, пришед к царю Александру, поклонилися. А царь сидит на своем месте попрежнему. И велел послам сесть от себя по правую сторону недалеко. Власти сидели по левую руку, а азнауров было у стола немного. И в столе кушанье было все против прежнего. И в кушанье царь Александр встал и ц-ого в-ва за его государьское многолетное здоровье пил чашу и подавал послам сам стоя, а ко властем велел подносить [л. 110.]

И погода немного, встали из-за стола митрополит Захарей и пришед к царю Александру, говорил: Пили де ц-ого в-ва про его государево здоровье, а чтоб де выпить чашу про здоровье государева богомолца святейшего Иосифа, патриарха московского и вся Руси. И царь Александр встал и велел пити наперед митрополиту Захарю. И после поднес митрополит царю Александру, и Александр царь у митрополита чашу принял и пил за патриархово здоровье [л. 110 об.] стоя. И потом подносил митрополит Микифору и Алексею. И поднесши послом, сел митрополит на свое место и велел ко властем стольником подносить. И за столом, в кушанье, Александр царь был добре весел.

А как Александр царь про государьское здоровье пил чашу, и говорил про ц-е в-во про г. ц. и в. к. А. М. в. Р. хвальные слова и применял к вышнему Богу; Бог де [л. 111] наш на небеси, а он великий государь на земли един крестьянский и правоверный государь, из иных государей не приложитца верою и правдою никто. Он государь велик и силен над всеми окресными бусурманскими государствы. А яз Александр царь не имею в заступление себе никого опроче вышнего Бога, а потом ныне его государьского величества. И приложился яз с братом своим, и с сыном, и со всем своим меретийским государством думами своими и головами к нему [л. 111 об] государю на веки. И ни которым царем не приставал, опроче его в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. Он государь мне ныне заступник и помошник.

А прислал де ко мне Александру турецкой салтан и кизылбаской шах, чтоб мне Александру царю быть в их воле. И яз того не похотел, и посольства их не принял, и во всем том им отказал, и под их бусурманскою рукою быть не хочю, потому что от прародите [л. 112] лей свсих великих греческих царей из давних лет именуемся крестиянские цари. А ныне изыскал себе государя крестиянского ж, благочестиваго и милостиваго и хочю ему великому государю со всем своим государством служить во веки.

Да он же Александр царь сказал послом: Посылал де яз ратных своих людей под шаховы города отведать его государьские части⁵. И милостию божиею и ево государским счастьем кизилбаских людей побили и многих поймали. [л. 112 об]. И о том яз ныне радуюся и хвалю вышнего Бога, что мне дал Бог такого великого государя счастливаго. Да и впредь, надеясь на милость божиею и на его государское счастье, стану ходить против ево государевых и своих недругов за его государьским именем. И во всем на его государево счастье надежден.

И как Александр царь сидел за кушаньем, и в те поры был добре весел и прохладен. И после стола Микифора и Алексея отпустил [л. 113] на стан. И провожали до стану азнауры.

Августа 1 день Александр царь послам велел ехать из сканды в город Кутатиси и дожидатца в Кутатиси; а будет в скоре. И Микифор и Алексей из сканды поехали того ж числа. А провожали послов приставы Захарей да Захней. И заезжали послы в егорьевской монастырь. А тот монастырь стоит на дороге, от города Сканды верст с пять. А на монастыре церковь каменная во имя страсто [л. 113 об]. терпца Георгия. А в церкви образ местной преподобного отца Савы освященного, в киоте; образ, и киот, и затворы обложены серебром; риза на святом, и по полям святые, и по киоту, и по затворам празники господские чеканены; оклад весь золочен. На левой стороне, меж царских и сиверских дверей, крест большой, в вышину в сажени, поперег побольше полусажени; обложен серебром, а по серебру чеканено житие и страдание страсотерпца Георгия; позолочен [л. 114] и украшен камнем бирюзами, и винисами, и хрустали.

⁵ Государское счастье (?).

Да во главе у креста, в гнезде, камень кругол и чист, величиною с орех грецкой; и в тое церкви поп Сава с товарищи про тот камень сказали, называют его алмазом: а узнать было того камени нельзе, потому что высоко. Да по верх креста сделан ковчег сребрян велик, позолочен, на шаломное дело; по верх его крест золот, на нем вылито распятие господне. А сказывал тот же поп с товарищи, [л. 114 об] в том ковчеге глава страстотерпца Георгия. А посред креста устроен ковчег же, а затвор золот, в четверть аршина; на нем вычеканены образ спасов и пречистые Богородицы, Иоанна Предчети, стоящие; венцы обнизаны жемчюгом большими и украшены искры яхонтовыми. А сказали, в том ковчеге рука его же страстотерпца Георгия. А главы и руки Георгиевы послом не показали, а сказали, за царвою печатью.

Да тот же поп Савва сказывал про тот крест: Принесли де из грузин [л. 115] ской земли, из Стифлиса города, тому лет с сорок. А наперед де был тот крест в Грузех же, в городе Алкасе. И тот де город взял турской, а тот крест унесли в Тифлис. И как учал шах Абас старой грузинскую землю теснить, и тот крест перенесли в Меретию и устроили в сем месте монастырь. И сказывали от того креста прощу большую, и исцеление подает многим. А как послы были у Александра царя в городе Сканде, и в те поры приезжал в тот георгиевской монастырь молитца Теймураз царь [л. 115 об] болен. а от креста поехал здоров. И послы Микифор и Алексей осмотра церков, поехал в Кутатис и приехали того же дни.

Августа в 5 день приезжал от Александра царя думной его дьяк Пешенга, и привез к послам от Александра царя лист, и речью говорил, чтоб вам послам кручинным не быть, и очей ваших Александр царь долго не видел, и дело государево замешкалось. А как тому время будет, и Александр царь сам в Кутатис приедет совсем, и государево дело [л. 116] совершит, и вас послов отпустит, не задержав.

Августа в 26 день приехал от царя Александра в Кутатис казначей его Ломкац Джебариц, а говорил послом: Прислал де его Александр царь вам послом подъявитца и велел сказать, что посылает его Ламкаца Александр царь к ц-ому в-ву в послех, а с ним будет товарищ архимарит Ардемон. Да с ним же де Ламкацем приказывал Александр царь к вам пос-

лам, чтоб де вы послы приказали к нему к Александру царю [л. 116 об.] что к ц-ому в-ву достойно прислать в дарех. И Микифор и Алексей Ламкацу говорили: Александр царь посылает к ц-ому в-ву с тобою дары, а что даров посылает, того не ведомо. А буде Александр царь к ц-ому в-ву посылку даром объявит и тому даст роспись, и против того послы ему Александр царю ведомо учинят и к нему прикажут. И после того Александр царь роспись даром к Микифору прислал ли, того Алексею не ведомо. А слышал Алексей [л. 117] от Микифора, которые дары Александр царь к ц-ому в-ву посылает, и те он дары все пересматривал, и роспись тому всему у него есть. А как он Микифор царевы дары смотрел, того Алексею не ведомо.

Того ж дни азнаур Захней Алексею сказывал: Посылает де Александр царь к ц-ому в-ву в дарех с послом своим Ламкацом лошадей, и те 6 де лошади отпустить наперед за горы, на черкасскую сторону, в Балхары, а государевым послом и его александровым [л. 117 об.] послом ехать после. А те государевы лошади отпустить бы для того, чтоб горы снегом не закинуло.

И Микифор и Алексей приказывали к Александру царю: Посылает к ц-ому в-ву лошади наперед, а дело государево не совершено. И толко будет Александр царь свою правду ц-ому в-ву покажет и дело совершит все против своего письма и присылки, и по его цареву приказу послы то учинят, как ему царю Александру годно. [л. 118].

160 году

Сентября в 1 день Микифор и Алексей послали из Кутатиса к Александру царю переводчика Ивана и велели говорить, чтоб Александр царь перед ц-им в-ом против писма своего и присылки правду свою показал и дело совершил, а их послов отпустил, не задержав.

Сентября в 3-день приехал из Сканды от Александра царя переводчик Иван Боярчиков и сказы [л. 118 об.] вал послам: Александр де царь в Кутатис будет вскоре. А при нем де Иване велел Александр царь написать роспись имянную боярам своим и азнауром и послал по ним; а велел им быти к себе на съезд в Кутатис. А государевых де послов ни за чем держать

не станет: дело де государево совершу, и их послов отпущу вскоре, и с ними и своих послов отпущу ж.

Сентября в 8 день Александр царь приехал и с царицею своею в Кутатис и прислал к послом [л. 119] к Микифору и к Алексею думного своего дьяка Пешенгу со здоровьем. И говорил послом царевым словом, чтоб вам послом не покручинитца; а Олександр царь приехал в Кутатис с вами повидатца и государево дело совершить. И прислал Александр царь к Микифору и к Алексею с столом порознь, а не вместе.

Сентября в 13 день Александр прислал к послам бояром своим именную роспись [л. 119 об.] с думным своим дьяком с Пешенгеем. И те имена написали в крестоцеловальную запись.

Того же дни Микифор и Алексей посылали к Александру царю, чтоб Александр царь перед ц-им в-ом совершенную правду свое учинил и велел написати свою запись по своему языку, и чтоб написал, что быти ему Александру царю под его государскою високою⁶ с бра [л. 120] том, и с сыном своим, и со всем своим государством, и впредь кто у него детей будет, на веки в вечном холопстве.

И Александр царь велел думному своему дьяку Пешенгею запись написать по своему языку и прислал к послом к Микифору и к Алексею тое записи смотреть. И в переводе в записи написано: Я царь [л. 120 об.] Александр с сыном своим с Багратом, и с братом своим с Мамукою, и с бояры своими, и со всем своим государством холопи государя своего ц. и в. к. А. М. в. Р. и детем его государевым вечные холопи, дондеже и свет стоит.

Сентября в 14 день, на Воздвижение чеснаго и жи [л. 121] вотворящего креста господня, присылал Александр царь к послам, чтоб быть в монастыре к митрополиту Захарью к обедне. И Микифор и Алексей в монастырь к обедне поехали и пришли в церковь, а царь дожидаетца послов в церкви. И пришед, Микифор и Алексей, помоляся образом, царю поклонились. И царь послов спрашивал о здоровье и гово [л. 121 об.] рил Микифору и Алексею: Чаю было вам послом на меня «Кручинно, что яз с вами долго не видался. А ныне яз к вам приехал, чтоб государево дело совершить, а вас послов свободных учинить.

⁶ Высокою рукою (?).

И Микифор и Алексей Александру царю говорили: То дело божие и великое, что ты царь Александр перед ц-им в-вом правду свою совершенно учинишь, а нас от такова великого дела свободишь. И велел митрополиту перед обеднею действовать и воздвигать крест. И митрополит Захарей перед обеднею воздвигал животворящего древа крест. А как воздвигал и коим обычаем, и то писано под сею статью.

Митрополит Захарей по [л. 122 об.] шел в олтарь и положил на себя поверх манатьи амфор, согнув вдвое, на оба плеча, и подняв со престола крест древян, сказывали сделан от животворящего креста господня, величиною в четверть аршина, на нем вырезано распятие господне, и положив под него на блюдо духоватые травы, а поверх травы положил крест. И подняв блюдо [л. 123] со крестом, поставя на главу свою, пошел от царских дверей около престола против солнышного сечения в северные двери. А самого митрополита вели под руки два дьякона; а перед митрополитом идет дьякон со свечею и с кадилом и обращая, кадил крест; а позади митрополита шел дьякон, нес сулею [л. 123 об.] серебряную с водою. А как митрополит поднял со престола крест, и власти, идучи за ним, учали петь крестные стихеры. И вышед из олтаря, стал митрополит серед церкви. И поставили скамейку, и покрыли пеленою, и поставили на скамейке крест на блюде, и засветили около креста четыре свечи. [л. 124] И взяв митрополит кадило и покадя крест, обшел кругом, потом в олтаре престол и жертвенник; и вышед из олтаря, покадил образы, потом царя, и властей, и послов, и всех людей. И отдав кадило, взял с блюда крест и с травую обемя руками под ручки, и держал крест против себя, лицом к лицу, и приклонился [л. 124 об.] к земли, не допуская до земли колен немного, против царских дверей. И почали петь сам митрополит, и архиепискупы, и все церковники по своему господи помилуй; и первую статью пропели тихим голосом тридесят. Потом митрополит приподнялся со крестом немного пониже пояса, и учали петь то ж немного погромчая того. Потом [л. 125] в третье, статье приподнялся со крестом выше пояса; четвертую статью приподнялся весь, толко главы не всклонил; и пели то же, прибавливая голосу у всякой статьи. И пятую статью митрополит стал прямо и подняв крест выше своей главы; и пели то ж господи помилуй великим гласом, на всякой статье по

тридесят господи помилуй. [л. 125 об]. Потом митрополит зашел с полуденной страны и воздвизал крест тако ж, что и первое, в пять статей; и на всякой статье пели то ж. Потом от царских дверей третью статью тако же, четвертую статью от северных дверей то ж совершил. В пятые зашел митрополит от западных дверей, против царских дверей, совершал воздвизание кресту то ж, в пять подъемов. И пели [л. 126] во все подъемы господи помилуй по тридесяти по-своему, меньшим, и средним, и большим гласом, от статьи до статьи гласу прибавливая. А как митрополит воздвизал крест, и против его стоял дьякон с сулеею, и во все статьи и пять подъемов поливал в первых подъемах на крест воду, и говорил в актенье имя г. ц. и в. к. А. М. в. Р., потом Александра [л. 126 об] царя. И после воздвизания учили все власти петь стихеры по-своему. И пропев стихеры, пришед митрополит и взял с блюда крест под ручки левою рукою, а в правую руку кропило, и пошел в олтарь, окропил престол и жертвенник, и олтарь, и вышел из олтаря, окропил церковь на все четыре стороны. И стал серед церкви, и приложился к кресту сам митрополит, [л. 127] и покропил сам себя. Потом пришел царь и наперед крест поцеловал, потом приложился, и кропилом митрополит окропил, А кропил водою, которую воду поливали на крест. И после царя пошли архиепискупы, потом и Микифор и Алексей и все люди. А держал митрополит крест в левой руке, под ручки, а кропило в правой руке. И после крестного воздвизания начали обедню. Служили [л. 127 об.] два архимарита, да белый поп, да два дьякона. А сам митрополит Захарей обедни не служил, а пел на крылосе с архиепискупы и с игумены все обедню.

А после обедни царь Александр велел духовнику своему митрополиту Захарью вынести крест серед церкви и велел держать крест архимариту. И призвал Александр царь государевых послов Микифора и Алексея и го [л. 128] ворил им: Посылал яз Александр царь к ц-ому в-ву послов своих, что мне быти под его царскою высокою рукою. И по моему Александрову писму и присылке, ц-е в-во изволит прислати ко мне вас послов для моего утверждения и правды, и чтоб мне царю Александру на своей правде ц-ому в-ву крест поцеловати. И яз Александр царь государя [л. 128 об.] своего его государское повеление при вас послех совершу. И велел послам принести государеву крес-

тоцеловалную запись, какова с Микифором и с Олексеем с Москвы послана. И Микифор взял у подъячего запись, поднес царю. И Александр царь велел запись прочесть через толмача. И услышал Александр царь последнее слово в записи; на том на всем, как в сей записи написано, [л. 129] и велел подать свою запись. И положили обе записи под крест. И Микифор и Алексей, взяв обе записи, держали под крестом сами, Микифор с сторону, а Алексей с другою. И пришед Александр царь ко кресту, перекрестился и говорил послам Микифору и Алексею: Яз царь Александр целую сей святой и животрящий крест господен и за брата своего за царевича Мамуку, и за сына своего [л. 129 об] за царевича Баграта, и с митрополиты, и со архиепискупы, и с бояры, и с ознауры, и со всеми своими людьми, и за все свое меретийское государство на том всем, что мне Александру царю с братом, и с сыном, и со всем своим государством быти в. г. моего ц. и в. к. А. М. в. Р. с. во всей его государеве воле и в ве [л. 130] чном холопстве во веки неотступным, и впредь ково ему великому государю детей Бог даст. И перекрестился, поцеловал крест и поклоняся перед крестом в землю и воздев руки, прослезился и молил: Подай великому государю моему многолетнее здоровье и покори Бог вся супостаты под нозе его. И велел итить ко кресту митрополитом, и архиепискупом, и властем, и бояром, [л. 130 об.]и азнауром. И приходя, целовали крест в церкви многие и целовав крест, кланялись послам об руку. И велел Александр царь крест вынести из церкви на монастырь. И все люди, приходя, крест целовали с болшою радостию и говорили: Дай Бог московскому г. ц. и в. к. А. М. в. Р. здраву быть на многие лета, а нас холопей своих [л. 131] жаловал и от своего царьского милостиваго жалованья не отринул; а они ево государевы вечные холопы и ради за него государя головы свои складывать и кровь проливать.

И после крестного целования Александр царь пошел к митрополиту Захарью в чердак, за стол, а послам велел в те поры приводить всех людей ко кресту. И как крест все поце [л. 131 об.] ловали, и Александр царь прислал звать Микифора и Алексея и всех государевых людей к столу. И за столом Александр царь сидел против своего царьского чину, как преж того сидел. А послам велел сесть от себя с правую руку недалеко, всего с полсажени; а власти сидели по левую сторону. И в кушанье Алек-

сандр царь вставал двояды, и выходил [л. 132] из стола с сажень, и пил чашу ц-го в-ва за его государево цареву и в. к. А. М. в. Р. с. многолетное здоровье с великою радостью, и говорил речь: Был я Александр царь до сей поры один, бестгосударен и самовластен. А ныне я себе изыскал государя благочестиваго и благоверного, надо всеми государи государя и на цари царя, владителя и самодержца. Потом де и яз Александр чаю себе [л. 132 об.] от него в. г. и в. к. А. М. в. Р. с. милостиваго жалованья и заступления. А яз Александр с братом своим, и с сыном, и с иными детьми, впред кого мне Бог даст, ево государев вечный и неотступный холоп, дондеже свет стоит.

И после себя подавал чашу послам Микифору и Алексею стоя, потом властем и сел. И призвал к себе своих бояр и азнауров, и ве[л. 133] дел им пити про государьское здоровье перед собою, и говорил им те же речи, что изыскал себе и вам благочестиваго и милостиваго государя. И бояре его и азнауры про государьское здоровье пили с великим веселием и радостью и воздевая руки вверх, говорили: Подай Бог государю нашему ц. и в. к. А. М. в. Р. надо всеми окрестными государствы и над бусурманскими языки его царьская рука была высока. [л. 133 об.] и все бы страны от его царьского имени страшны были; и мы рабы и холопи его во веки, единой православной христианской веры. И после стола отпустил Александр царь послов по подворьем и велел их проводить азнауром до дворов.

Да Александр же царь прислал за послами с столом, которые ествы подавал царь исперед себя. Микифору и Алексею порознь.

А после того Александр царь прислал [л. 134] к послом думного дняка Пешенгу, и говорил Микифору и Алексею: Царь Александр царское повеление совершил, крест поцеловал, а вас послов держати через вашу волю не хочет. И хочет вас кц-ому в-ву отпустить с честью по вашей воле; и подводы, и люди, и прожатые все будет готово. И как вам послом ехать будет время, и вы о том Александру царю прикажите, и царь Александр отпустит вас тотчас, не задержав.

И Микифор и Александр думному дняку Пешен [л. 134 об] гею говорили: Александр царь правду свою перед ц-им в-вм показал и по крестоцеловальным записям крест поцеловал. Еще бы Александр царь правду свою совершенну учинил, к

крестоцеловальным записям руку свою и печать приложил и властем и бояром своим руки велел приложить ж.

И Александр царь приказал к Микифору и к Алексею Пешенге говорить, грамоте не умеет а приложит к записям печати; а митрополитом и бояром [л. 135] велит руки приложить.

И Микифор и Алексей приказывали с Пешенгою говорить Александру царю, чтобы прислал к послом печати своей посмотреть, что на ней нарезано. И Александр царь с думным своим днаком Пешенгою к послом печать прислал, а на печати нарезано крыж, около крыжа его Александрово имя. И Микифор и Алексей приказывали с Пешенгеем царю говорить, что тою печатью записи печатать не пристойит, чтоб Александр царь велел печать [л. 135 об] сделать новую, И того ж числа прислал Александр царь к послом Духовника своего митрополита Захарья, и говорил Микифору и Алексею царевым словом: Как вы, государевы послы, прикажете к Александру царю печать сделать, и на ней что вырезать, и по приказу вашему, Александр царь так и учинит. И Микифор и Алексей велели написать на образец, что вырезать на печати: Царь Александр с братом своим с царевичем Мамукою, и с сыном своим с царевичем [л. 136] Багратам и со всем своим меретийским государством государя своего ц. и в. к. А. М. в. Р. вечные холопи. И Александр царь против того образца велел печать сделать золоту и то письмо на печати вырезать велел.

Сентября в 23 день присылал Александр царь к Микифору, чтоб велел попу своему русскому отпеть у митрополита Захарья обедню. И Микифор, по приказу царя Александра, попу своему обедню петь в монастыре [л. 136 об] у митрополита велел. А у обедни был Александр царь и митрополиты, и архиепископы, и бояре и азнауры. И будучи царь Александр у обедни с митрополиты и со архиепископы, спрашивали Микифора про обеденное пение. И Микифор рассказывал, а переводчик Иван толмачил. И Александр царь, и митрополиты, и архиепископы похваляли, воздевая руки, и говорили: Истинная де прямая совершенная литоргия. А перед обеднею, [л. 137] за просвиромисанием, у попа смотрели ж и то митрополиты похваляли же.

А после обедни у митрополита Захарья был на царя Александра и на послов стол, и были за столом власти, и бояре и азна-

уры. И царь сидел по прежнему своему цареву чину, а послы сидели с правую сторону от царя, не далеко; а власти, и бояре, и азнауры сидели по левую сторону. А за столом Александр царь про государское здоровье пил чашу в два пойма, выходя [л. 137 об.] из-за стола, и говорил про ц-ое в-во прехвальныя слова, и предает себя в е. ц-ого в-ва волю с болшим покорством на веки. И во весь стол гораздо был весел. И после стола Александр царь отпустил послов ко двору, и провожали азнауры.

Октября в 6 день Микифор и Алексей посылали к Александру царю переводчика Ивана, чтоб Александр царь велел послом видеть очи свои. И переводчик хо [л. 138] дил и пришел к Микифору и к Олексею, сказывал к царю Александру ево не пустили, а выходил де к нему от царя азнаур и говорил ему: ныне де Александра царя видети не время: царица его недомагает.

Октября в 7 день приезжал Александр царь к лооному месту, а с ним митрополиты и архиепископы, и иные власти, и бояре ево, и азнауры, и ево Александровы послы Ламкац Джепарич и архимарит Ардемон. И прислал [л. 138 об.] по послов по Микифора и по Алексея, чтобы вытить к Олександру царю на лобное место. И Микифор и Алексей к Александру царю к лобному месту вышли, и царь Александр говорил послом речь: Прародители мои, прежние меретийские цари, чтоб им быть под державою царей московского государства, и времени такова не получили от супостат своих, а пребывали особе и до ныне и ни к которым царем, ни к турецкому, ни к кызылбашскому, ни к иным бусурманским [л. 139] царем преклонны не бывали. А ныне яз Александр царь уведал и услышал ото тестя своего от Теймураза царя грузинского про державу ц-ого в-ва г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с., что он великий преславный государь и царь христианский и обладатель многими окрестными великими и преславными государствы. А яз Александр царь от прародителей своих, великих греческих царей, православ [л. 139 об.] ные ж христианские веры царь. И призвал меня тесть мой Теймураз царь грузинской под е. ц-ого в-ва высокую руку. И ныне яз прибег ко государю своему ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и к его государской воле с братом своим с царевичем с Мамукою, и с сыном своим с царевичем с Багротом, и с монастыри, и с церквами, и с митрополиты, и со архиепископы, и с бояры свои-

ми, [л. 140] и со всеми своими людьми, и со всею своею меретийскою землею, и главы свои ему великому государю до земли приклонили, и за полу ево государеву ухватились, и во век учинились ему в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. и его государевым детям, ково ему государю Бог впредь даст, вечные холопы до скончания века, дондеже и свет сияет. И что ево государево повеление будет ко мне, и яз Александр со всеми своими людьми готов против ево государевых недругов [л. 140 об.] стоять и битца до смерти. Да посылаю яз Александр царь к ц-ому в-ву послов своих казначея Ламкацу Джепарица да архимарита Ардемона и к е. ц-ому в-ву дары и вам послом их объявляю. И вы, ц-го в-ва послы, послов моих примите, и до в. г. ц. и. в. к. А. М. в. Р. до е. ц-ого в-ва доvezите, и ему великому государю [л. 141] моему послов моих объявите. И объявя Александр царь Микифору и Алексею послов своих, а выговоря речь, поехал по майдану гулять с митрополиты, и с бояры, и с азнауры, и гулял до обеда. И от обеденного кушенья прислал к послом с подачами и с питьем, Микифору и Алексею порознь.

Октября в 8 день посылали послы к Олександру царю переводчика Ивана Боярчикова говорить, чтоб Александр царь крестоцело [л. 141 об.] валную запись совершил, печать свою и руку приложил, и властям и бояром своим к записи руки велел приложить, и отпустил бы послов к ц-ому в-ву, не задержав. И переводчик, пришед, сказывал: Александр де царь к себе ево не пустил, а выслал к нему переводчику Пешенгу, и сказал: будет де Александр царь на лобное место и запись довершит.

Октября в 9 день присылал Александр царь по Микифора [л. 142] и по Алексея думного дьяка Пешенгея, чтоб послом быть в город в Кутатис к соборной церкви; а Олександр царь придет в соборную ж церковь. И хочет государево дело совершить, и крестоцеловальные записи запечатать, и отдать вам послом.

И Микифор и Алексей в город к соборной церкви приехали. И немного погодя, пришел в соборную церковь Александр царь, и помолился образом, и вышел из соборные церкви во ограду под навес, и призвал к себе послов. И спросил Микифора и Але [л. 142 об.] ксея о здоровье и говорил послом: Посылал по вас для государева дела, чтоб ево государево дело совершить у

соборной церкви и крестоцеловальные записи запечатать новою своею печатью, которую яз Александр сделал при вас послех на государево имя, по вашему веленью.

И Микифор и Алексей поднесли Александру царю крестоцеловальные записи; и Александр царь, приняв записи, отдал печатнику своему и велел запечатать. И как записи запечатали, и поднес печатник [л. 143] Олександру царю, и приняв записи, говорил послом. Учинился яз Александр в е. ц-ого в-ва воле и в вечном холопстве, и на печати моей вырезано: Яз царь Александр, и брат мой Мамука, и сын мой Баграт холопи г. ц. и в. к. А. М. в. Р. И поцеловал в печать, отдал записи послом Микифору и Алексею и отдав, поклонился ниско. И записи у царя Микифор и Алексей приняли оба вместе. [л. 143 об.] Да Александр же царь говорил послом речь: До сех мест был яз Александр царь самодержавен, и ни к которым бусурманским царем не приставал, и совету их не принимал, и против их стоял, и с ними за православную христианскую веру бился, и в поругание святых божьих церквей не давал, и государево свое и людей оберегал. А ныне преклонил главу свою пред ногами ц-ого [л. 144] в-ва государю своему ц. и. в. к. А. М. в. Р. с с братом своим с царевичем с Мамукою, и с сыном своим с царевичем с Багратом, и с монастыри, и с церквами, и с митрополиты и со архиепископы, и с бояры своими, и со всею своею меретийскою землею, и ухватился за ево цареву полу, и учинился ему великому государю вечной холоп, дондеже свет стоит, и солнце сияет. И е. ц-ого в-ва воля над моею головою, [л. 144 об] и над братом, и над сыном моим, и над всем меретийским государством, и что е. ц-ое в-во мне Александру повелит делать, и яз воли его государские супротивен не буду, а супротив его государева недруга яз Александр с братом, и с сыном своим, и со всеми своими людьми на его государеву службу готов. А к турскому, и кизилбашскому, и к иным царем ни к кому не приложюся. А что е. ц-ое в-во впредь возрил в мое Александрово [л. 145] меретийское государство и прислал бы в столной мой город в Кутатис от своего ц-ого в-ва от близости своей воеводу, ково он великий государь изволит прислать, и государство его от недругов оберегати, и во всем управу чинити: а он бы Александр царь стал государство свое очищати. А недруг де ему Александру дидянской Левонтей

князь. И людем моим зло делает на пашнях и на издельях; крадучи и обманом [л. 145 об] в полон емлет, и бусурманит, и в турки продает многих. А слышал де Александр царь, что есть у него великого государя волные люди, живут на дону казаки; а приходят они часто в Дидьяны и села и деревни у нег громят и откупы емлют. И только изволит ц-ое в-во тем своим государевым волным людем казакам итить Черным морем на дидьянского князя и на ево владенье, и те казаки е. ц-ого в-ва [л. 146] повеления послушают и на Дидьяны пойдут. А яз бы де Александр, совестясь с ними, пошел на Дидьяны с своей стороны, собрав большое войско. И тем бы его дидьянского утрашали. И чаял бы быть и ему дидьянскому под его государевою высокою рукою в вечном же холопстве, а православные люди обратятся в прежнее благочестие и познают истинную православную христианскую веру [л. 146 об].

Да он же Александр царь говорил про брата своего Мамуку да про сына своего Баграта, что ныне они у дидьянского, брат де ево Александров взят к нему на бою, а сына его взял в оманаты; что было его Мамуку отпустить, и тем его обманул и держит ныне у себя обеих. И толко великий государь брата и сына его от дидьянского освободит, и он Александр братом и сыном своим бьет челом ему великому государю [л. 147] и пришлет их к е. ц-ому в-ву к Москве.

Да Александр же царь Микифору и Алексею говорил: Слышал де он про ц-ое в-во, что он великий государь тешитца соколы и кречеты и жалуючи де посылает свое государево жалованье такие птицы к турецкому и кизылбашскому в подарках; да и ко тестю де моему к царю Теймуразу птицы присыльвал же. А яз Александр к е. ц-ому [л. 147 об] в-ву отписати не смел, а говорю вам государевым послом, чтоб е. ц-ого в-ва вам послом о мне доложить, и пожаловал бы он великий государь меня раба своего своим государевым жалованьем, своей царские потехи птицу. Что он государь изволит прислать, и яз бы де ево государское жалованье тое птицу носил на своей руке беспрестани, и смотрел на нее чтоб на него великого государя, и его в. г. моево ц. и. в. к. [л. 148] А. М. в. Р. жалованьем пред всеми своими людами хвалился.

Да он же царь Александр говорил послом, чтоб ц-ое в-во ево Александра пожаловал прислал к нему своего госуда-

ре в а*, ружья пушек и пороху и велел проводить до Зазарукины Кабарды. А из той Кабарды он Александр велит взять через горы и перевести своими людьми. Или изволил бы государь прислати к нему Александру [л. 148 об] царю пушечных мастеров; люди де у него в Меретие много.

Да Александр же царь послом говорил, что к. е. ц-ого в-ва казне в его государстве какие товары будут годны, и он великий государь изволил к нему Александру царю отписать; и то государево повеление все исполнит. И выговоря речь, пошел к соборной церкви. [л. 149].

И пришед Александр царь к соборной церкви к западным дверем, и стал у порога, и поклонился в церковь ко престолу трижды в церковный порог головою своею. И отошед от церкви, обратился к людям и молил всем людям вслух: Яз царь Александр, и с братом своим с царевичем с Мамукою, и с сыном своим с царевичем Багротом, и власти, и бояре, и все мои [л. 149 об] меретийского государства люди от мала и до велика в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. вечные рабы и холопы. И стоя, все люди поднесли кверху руки, И позвал Александр царь Микифор и Алексея и всех государевых людей к руке. И как Микифор и Алексей и все государевы люди у руки были, и Александр царь [л. 150] молил послом: Поезжайте к ц-ому в-ву а к моему г. ц. и в. к. А. М. в. Р. и скажите ему великому государю: Яз холоп ево Александр царь на его государской милости и на великом жалованье много челом бью. И поклонился ниско. И пезжанте вы послы, ко государю своему здорово. И изговоря речь, пошел к себе а послы поехали [л. 150 об] на двор к себе.

А властем и бояром своим, которые в те поры были за ним, велел приезжать к послом на двор и к крестоцеловальной записи велел прикладывать руки. И митрополиты, и архиепископы, и бояре которые в те поры в Кутатисе были, к крестоцеловальной записи руки приложили. А царя Александрову запись [л. 151] на сставе закрепили митрополит Захарей да Давыд.

Да к послом же прислал Александр царь с думным своим дьяком с Пешенгеем меретийского государства именным горо-

* Государева жалованья (?)

дом и монастырем роспись, а бояром своим, и азнаурам, и тю-
фянчеем, и торговым, и пашенным людям перечневую роспись.
И подлинная роспись и с нее перевод [л. 151 об] у Микифора.

А в статейном списке Алексей писал города по роспросу
пристава своево Захнея Карсеванова да толмача Безину. И
сказывали они Алексею города те, в которых городах приезд
бывает Александра царя, и месные монастыри и дворы ево
царевы для приезду построены.

Роспись городом меретийские земли [л. 152]. Столной город
большой Кутатис, Кутатис меньшей, Галат, Сканда, Шеуповари,
Хреити, Катцки, Шеропан, Цери, Чхери, Суери, Уахая, Суисри,
Уарды, Сабека, Куарач, Хотевиси, Минда, Садмели, Дехчирии,
Ашекаш, Чгисии, Куашцыбис, Лоджина, Херагеул, Беретиси, Ча-
латха, Мухор, Варчицы, Намашав, Тцехери, Садцали, Послеби,
Чалатхи, Шупоры, Сачинши, Гоштиби, Рачи, [л. 152 об] Вахани,
Чарала, Храисти, Сазани, Кутариз, Кегути, Варзия, Табакии,
Хидар, Сачини, Хетир, Амбрулов, Лехидирии, Схова, Алексан-
друс, Цесыр, Жота, Гари, Храитии, Жожга, Келвани, Сакацы,
Ашцытии, Лечкоми, Ронхаты, Зегилев, Сакав, Шеубань, Шарии,
Хебчиора, Тевриж, Суер. И в тех де городех монастыри чесные,
и царь в те города сам ездит [л. 153] и с царицею.

Да они же сказали, мелких городков у царя Александра,
в которые он не ездит, а живут в тех городах приказные его
люди, и тех де городков до ста и болше, опроче тавадцких или
боярских городков и болших азнауров.

Да в тех городех месных монастырей: в Кутатисе большой
монастырь пречистые Богородицы католические; монастырь
пречистые Богородицы митрополита Симона; монастырь — пре-
чистые Богородицы галатские митро [л. 153 об] полита Захарья;
монастырь пречистые Богородицы Герелиса, архиепископ Гав-
рил; церковь великомученика Георгия, архиепископ Симон;
церковь чудотворца Николая, митрополит Давыд, церковь
царя и пророка Давыда, епископ Дементей; церковь великому-
ченика Георгия, епископ Козма; монастырь Иванны Предте-
чи, архимарит Симон; монастырь Иванны Богослова, архима-
рит Ондрей; Монастирь пречистые Богородицы, архимарит
Ардемон; монастырь архидьякона Стефана, архи [л. 154] марит
Дмитрей; монастырь всемилостивого Спаса, архимарит Гаврил;
монастырь Давыда да Константина едиnorodных братиев, ар-

химарит Симон; монастырь пречистые Богородицы в Кутатисе, архимарит Григорей; монастырь великомученика Георгия в Кутатисе, игумен Давыд.

Вознесенского монастыря игумен Симон же; Георгиевского монастыря в Сочинех игумен Симон же; Преображенского монастыря Сколташева игумен Иосиф; Архангельского монастыря Михаила и Гаврила игумен Симон. [л. 154 об.] Монастырь пречистые Богородицы в Арзисех, игумен Филип; монастырь Мирский, откуда миро составляетца, игумен Николос, монастырь всемилостливого Спаса в Гумех, игумен Захария; монастырь великомученика Георгия в Гегутех, игумен Феодосей.

И сказывали, что те монастыри и церкви степенные.

А в иных царя Александровых городех, и в боярских, и в больших азнаурских городках монастырей, сказали, с пятьсот. [л. 155]

Да они же сказали, у Александра царя тавадей, по-русски бояр, и думных людей, 100 человек. А у них испомещены царевы азнауры менших статей из их тавадских или из боярских поместий и вотчин, человек по пяти, и по десяти, и по двадцати, и по тридцати, и по пятидесяти у всякого боярина, и живут у них. А как царь пойдет на службу, и бояре с теми царевы азнауры, которые из их поместий испомещены, ходят все в полку. А опроче царевы [л. 155 об.] службы походов никуда не ходят.

Да у них же у тавадей, или у бояр, своих людей устроено которым ходить на службу за ними, тюфянчеев також человек по пяти, и по десяти, и по тридцати, и по пятидесяти. А жалованье им дают бояре, у ково они живут; и с царем ходят все.

А за тавадеями цареве жалованье в поместьях и в вотчинах, крестьян дворов по пяти [л. 156] сот, и по тысяче и по две и по три, и по пяти тысяч дворов и больши за боярином.

Да царевых же жалованных поместных и вотчинных азнауров добрых, боярских детей, по списку, тысяча сто человек. А у них царевых тюфянчеев, по русски стрелцов, на их азнаурском жалованье человек по пяти, по десяти, по двадцати и болши. И на службу ходят за царем с ними со азнауры. [л. 156 об.]

Да государевых тюфянчеев жалованных три тысячи человек. И те тюфянчен в службу бывают около царева двора.

Да царевых же посадских, и торговых, и черных, и всяких людей тысяч с шестьдесят, опроче боярских и азнаурских поместных и вотчинных крестьян [л. 157] и его царевых волостных крестьян. А как де бывает служба большая, и в те поры собираются бояр, и азнауров царевых, и азнауров же, которые помещены из боярских поместей, и тюфянчеев тысяч с сорок и болши.

А города стоят меж себя верст по пяти, и по десяти, и по пятнадцати, и по двадцати, и по тридцати и болши, [л. 157 об.] в крепких и на высоких местах, промеж гор и по горам, при реках или где родники.

А села, и деревни, и в селах и в деревнях дворы стоят врозни, по буграм, и по долинам, и посеред гор, и на горах. Где водные источники, туто их и селитьба и пашня. А сидят не слободами, врозни, двора по два, и по три, и по десяти, и по двадцати, и болши, [л. 158] и то сидят врозни, двор от двора в пулустрелбища. И около у всякого двора обсаживано овощным деревьем всяким и виноградом. И стоят что в лесу: не видно.

А пашню пашут плугами и копырялами. А хлеб у них пшеница, полба, ячмень, просо, бор, конопля, боб, горох, ярица.

А сымают хлеб по двжды летом. А овощного деревья, яблоней, груш, дулей, армудов, слив, вишен, туту, кизилу, орехов грецких [л. 158 об.] и русских, винных и винограду бесчислено много. И всякой земляной ягоды, малины, и смородины, и каманики, и ежевики много же. А леса, тамошние деревья и русской лес, сосна, ель, береза, дуб, вяз, ясень, ребина, липа, ивняг и всякой русской лес. И земля добре плодovита. Только не пространно место, меж гор.

А рек болших: Реонь, с Москву реку; только быстра, немерными мерами судами по ней ходить [л. 159] нельзя за быстрою, потому что бежит с гор.

Другая река Курла. Вышла из гурельские земли меж гор и впала близко Кутатиса в Реонь реку, от Кутатиса верст с шесть. И до того устья, где впала, от Черного моря, подле дильянские земли, ходят гребные струги. А только не ходят до Кутатиса верст с семь за порогом. А в реках рыбы мало, потому что быстры. А привозят рыбу с моря: осетр, шип, севрюгу [л. 159 об.] и иную белую рыбу. А малых речек много.

А до дидьянского рубежа от Кутатиса ездy половина дни.

А до моря до Черного ездю рекою Реонью и сухим путем два дни ездю.

А приезжают в Кутатис город торговые люди из турок, из кызылбаш, из Азова, из Тифлиса, из Гурелей, из Дидьян, со всякими товары разные люди, турки, жидовя, кызылбашеня, [л. 160] арменя, азовцы, и привозят бархаты кызылбашские, и отласы, и камки всякие, и дороги, и киндяки, и всякую крашеную и белую парчу. Только в цене русского не дешевле. А продают на тамошние деньги, на золотые, на ефимки, на обасы, на бисти.

А золотой ходит в торговле, в мене, по рублю, ефимок по полтине, обаса по две гривны, бистя по грошу.

Да в Меретии ж и в Дидьянех [л. 160 об] шелк сырец родитца во всех городех. И промышляют им всякой человек свои собины, сколько кто может: И бывает дашев: купят пуд золотых в шестнадцать или в семнадцать. И из Меретии его пронести через горы пишем людем мошно.

А мед пресной бесчисленно дешев: мошно укупить русской пуд в обасу и меньше, а обаса по две гривны.

Да у них же много бобра порешные, лисицы жолтой и бурой, [л. 161] рыси, оленей, лося, козы, свиней, буйволов.

А дворовой скотины, лошадей, коров, овец, свиней, и того скоту у них много ж.

И послы Микифор Матвеевич Толочанов да диак Алексей Иевлев и все государевы люди пошли из Меретии октября в 10 день изутра и начевали под городом под Скандою. А из Сканды вели послов по царевым селам, где у него бывают потехи [л. 161 об.] и звериные гоны.

Октября в 15 день приехали Микифор и Алексей Александра царя к таваде, по-русски к боярину к его Кайхострову. И по приказу царя Александра учинил послам встречу, выслал перед собою встретить азнауров версты за три, а за ними выехал встречать сам Кайхостров с архиепископом с Симоном, от села своего с версту. А встречал послов сам и азнауры в наряде, в золотых и на аргамаках на добрых, и посл[л. 162]лов звал к себе обедать. И Микифор и Алексей у него обедали. Да тут же у него обедал архиепископ Симон. И за столом было все стройно и чинно, и послам был добре рад. И после стола говорили ему Кайхострову послы, чтоб он к крестоцеловальной запи-

си приложил руку. И Кайхостров говорил: по приказу Александра царя ц-ого в-ва повеление совершу. И к крестоцеловальной записи руку приложил и послов от себя [л. 162 об.] отпустил с честью.

Октября в 16 день приехали послы царя к Олександрову ж боярину к Аристопу Папене. А у царя он Аристоп первой боярин и чесной человек. И встречал послов от своего имени с версту и звал к себе послов обедать. И Микифор и Алексей и Ламкац Джепариц, Александра царя посол, у него Аристопы обедали. И за столом было стройно и чинно, и послам был добре рад и приятен. А после стола [л. 163] Микифор и Алексей поднесли ему крестоцеловальную запись и говорили ему, чтоб приложил руку. А Аристоп сказал: по приказу де Александра царя Государственное дело совершу, а то де дело великое и божие; все мы тому делу обрадовались, что нам дал Бог государя благочестиваго. И к записе приложил руку. И послов Микифора и Алексея от себя отпустил с честью и провожал сам верст с пять.

Октября в 17 день приехали [л. 163 об] послы в село к Ламкацу Джепарице. А как ехали к нему, и встретил послов брат его Ламкацев, архиепископ Симон, а с ними многие азнауры. И того дни у Ламкаца обедали. И к крестоцеловальной записи архиепископ, и Ламкац и азнауры руки приложили, И после стола отпустили послов и провожали.

Октября в 18 день приехали в село Таткрели. А в селе церковь во имя Михаила архангела. [л. 164] И в той церкви лежат власы Динары царевны. И сказывали, что от тех власов проща и исцеление больным бывает.

Октября в 19 день приехали послы к Юрию Каншеву, что был у послов пристав, и у него в селе начевали. И от него послы пошли, и пришли под снежные горы октября в 20 день, и под снежными горами начевали.

Октября в 21 день Микифор и Алексей пошли на снежные горы изутра. И Микифор того дни [л. 164 об] через горы не перешел и начевал в полугоре. А Алексей с Ламкацем и с архимаритом перешли с великою нужею и с большою страстью поздно вечера.

Октября в 23 день послы пришли от снежных гор в Болхары, и царя александровых азнауров, а посольских приста-

вов, Мамуку да Юрья Каншова отпустили к Александру царю. И с ними послы приказывали, на его царева жалованье велели бити челом. [л. 165]

Октября в 29 день пришли послы из Балхар к Зазаруке мурзе к Анзорову. И жили у него в кабаках три недели за тарковскую ратью, как стояли под суншенским городком. А Зазарука в те поры был в той же кумыцкой рати.

Ноября в 20 день пошли от Зазаруки из кабаков к терскому городу. И Зазарука мурза провожал послов до казачьих городов и с братьями своими и проводил здорово [л. 165 об.].

Ноября в 30 день послы Микифор и Алексей и меретийские послы приехали на Терек. И терские воеводы Василей Волинской с товарищи высылали к меретийским послом на встречу за мост голову стрелецкого Воина Голикова. А в городе в те поры была стойка, стояли пешие стрелцы с ружьем от мостовых ворот до посольского двора, всего с полгоны.

С Терка меретийских послов и дьяка [л. 166] Алексея Иевлева терские воеводы отпустили в бусах, а Микифору нарядя вятцкой струг совсем. И отпустили с Терка на море марта в 7-м числе, в Сборное Воскресенье. И к Волском устью прибежали марта в 14-м числе. А в Астрахань Микифор и Алексей пригребли марта в 23 день. А меретийские послы пригребли на Благовещенье день. И боярин князь Михайла Петрович [л. 166 об] Пронской с товарищи меретийским послам учинили встречу марта в 26 день. А были на встрече дворяне, и головы стрелецкие, и дети боярские, мурзы и посадские люди, на конех в служилом платье. А стрелцы стояли от бусного пристанища и до посольского двора по обе стороны с ружьем. И встреча была добре стройна. А боярин сам и с товарищи смотрели из Васильева анбару Шорина.

И архиепискуп Пахомей и боярин князь Михайло Петрович Пронской посылали к меретийским послам столы. А ествы носили хлебные, и постили и овощи, и вина двойные и иные питья, А рыбных еств не посылали, был пост.

И после того в Воскресенный день посылали по ним по послов архиепискуп Пахомей и велел послам быти в соборную церковь [л. 167 об] к обедне. И послы в соборе были и обедню слушали. И после обедни архиепискуп послов благословлял просвирами и ручным крестом. А как были в соборе послы, и

боярин и архиепископ посылали под них лошади свои. А в те поры в городе велел боярин быти стойке всем людем без ружья.

А из Астрахани боярин князь Михайла Петрович Пронской с товарищи Мики [л. 168] фора и Алексея и меретийских послов отпустили в вяцких стругах апреля в 19-м числе.

Микифор и Алексей и меретийские послы в Казань пригребли июля в 22 день. И боярин князь Никита Иванович Одовский да князь Борис Иванович Троекуров посылали к послом со здоровьем и вместо стола с кормом, а посылали яловицы и бараны, и питье. [л. 168 об].

И из Казани отпустили в тех же стругах к Москве июля в 26 день.

(б. Синодальная библиотека, в рукописном отделении Исторического музея в Москве, рукоп. № 541).

КРЕСТОЦЕЛОВАЛЬНАЯ ЗАПИСЬ ИМЕРЕТИНСКОГО ЦАРЯ АЛЕКСАНДРА III 1651 г. 9 ОКТЯБРЯ

Целую сей святыи и животворящий крест господень в. г. ц. и в. к. А. М. в Р. и е. ц-ево в-ва детем я Александр царь начальник меретинские земли и сыном своим царевичем Багратом, и с братом своим царевичем Мамукою, да белых властей: каталикос Максим, митрополит Симеон, митрополит Захарей, архиепископ Гариил, архиепископ Симон, архиепископ Давид, епископ Доментий, епископ Козма, архимандрит Василей, архимандрит Андрей, архимандрит Авдемон, архимандрит Димитрий, архимандрит Гавриил, архимандрит Симон, архимандрит Григорей, игумен Давид, игумен Симеон, игумен Симон, игумен Иосиф, игумен Симон, игумен Филипп, игумен Николаос, игумен Симон, игумен Захарей, игумен Феодосей, да тавади, а по-русски бояре, и ближние люди цареви: еристав Папуна, цыхистави Теймураз, сатх-хуцесы Зурап, Чиджавазы Сазверели, Абашидзе Пата, Яшулы Кайхостров, Чилязе Кахута, бакаулта-ухоцесы Паремизи, Хнизе Папуна, Чхеидзе Леван, Абашидзе Бака, Черкес Георгий, Абашидзе Кайхосров, Инасаредзе Кай-Хосров, Лордкипаризе Отыя, Жепаризе Канса, Сакварелизе Георгий, Джапаризе Ломкацы, Хеидзе Пирин, Джапаридзе Квели, Сулукидзе Георгий, Квиташули Борука, Яшули Кацыя,

Джяпаризе Георгий, кидеви Яшули Кацяя, Гогалперизе Пацяя, Нижаразе Георгий, Хеизе Хосия, Нижаразе Баадыр, Абашидзе Кацяя, Хейтзи Яамада, Сакварелизе Георгий, Хеизе Хосыя Амиляхари Парсадан, Абашидзе Георгий, Амиреджиб Кайхосров, Ламенадзе Вахтан, Гаганидзе Георгий, Церетиде Давид, Церетиле Заал, Церетиле Кайхосров, Абашидзе Берука, Абашидзе Георгий, Палавандишули Шиош, Абашидзе Шиош, Абашидзе Гошия, Сакварелизе Георгий, Лашхишули Хосыя, Джяпаризе Мамука, Думной дияк Пешенга Амиев, и за всю меретинскую землю на том, что посылал есми к в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. бити челом послов своих игумена Василья да товарища его Давида, чтобы в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. меня Александра царя и всю меретинскую землю пожаловал, держал под своею царскою высокою рукою, в своем царском имени и во обороне и от своей бы царские руки не отринул. И в. г. ц. к в. к. А. М. в. Р. с. пожаловал меня и всю мою меретинскую землю, под свою царскую высокую руку и во оборону принял. И мне Александру царю и моим детям, царевичю Баграту, и брату моему царевичю Мамуке, и всей моей меретинской земле быти под в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и его государских детей под их ц-го в-ва высокою рукою и от него в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и от е. ц-ого в-ва детей быти неотступну. И лиха мне, и моим детем, и моему брату, и всей земле меретинской в. г. и в. в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детем не хотети и не мыслити. И от в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детей ни х кому не приставати и людей своих ни кому на помощь для зойны на в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детей земли и ни на которые места не посылати. И в. г. ц. и в. к. А. М. Р. с. и. ц-ого в-ва детей другу быти другом, а недругу быти недругом. А хто будет в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детем друг, тот и мне царю Александру друг. А хто в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детем недруг, тот и мне царю Александру недруг. А которые мои люди меретинские земли учнут государевым людем, которые будут в государевых городех на Терке, и в Астрахани, и в иных городех, какое лихо мыслить, и приезжая в те города, учнут воровать или какую измену делати, и мне тех своих людей меретинские земли, сыскивая про их вины, казнити и от воровста унимати. И быти мне, моим детем, и моему брату, со всею меретинскою землею в повеленье

в. г. ц. и в. к. А. М. в. Р. с. и е. ц-ого в-ва детей, и от них государей не отставати некоторыми обычан, некоторою хитростью, и во всем им государем мне прямити, и добра хотети по сей записи до своего живота, как в сей записи писано.

ОТПИСКА К ЦАРЮ ВОЕВОДЫ КНЯЗЯ МИХАИЛА ПРОНСКОГО ИЗ АСТРАХАНИ, 1652 г. 28 ИЮНЯ

Г. ц. и в. к. А. М. в. Р. холоп твой Мишка Пронской челом бьет. В нынешнем, государь, в 160 году, июля в 25 день писал ко мне, холопу твоему, с Терека стольник и воеводы Василий Волинской с товарищи. Июля в 10 ден приехал из меретинской земли в Терской город Микифоров человек Толочанова Стенка Руднев, а в распросе им сказал. Как де был Микифор Толочанов у царя Александра, а он де Стенка был с ним же. И оставил ево Стенку в меретинской земле за болезнью. И лежал де он в меретинской земле долгое время в монастыре, у митрополита Захария. А как де он обмогся, и царь Александр велел ево взять на свой двор. И поили де и кормили ево Стенку на царева дворе до отпуску. А как де царь Теймураз послал в Терской город гонца Папуни да толмача, и он Стенка бил челом царю Александру, чтобы его велел отпустить в Терской город с гонцом вместе. И царь де Теймураз отпустить ево велел. Да он же де Стенка подал им, Василью с товарищи, два листа, писаны грузинским писмом. А сказывал, что де те листы дал ему царь Александр, а велел ему один лист отдать на Москве послом своим, а другой лист велел отдать Микифору Толочанову. А Микифору б тот лист подать в посолском приказе. И они де, Василий с товарищи, те листы, запечатав в лист твоею государевою печатью Терского города, послали и того Стенку отпустили с Терка в Астрахань ко мне холопу твоему. А каковы государь, листы грузинским писмом стольник и воеводы Василий Волинской с товарищи с Терека ко мне холопу твоему прислали, и те листы, запечатав в лист твоею государевою печатью царства Астраханского, к тебе государю я холоп твой посылал и Микифорова человека Стенку отпустил с астраханским станичником, с сотником стрелецким с Григорьем Есиповым июля в 28 день. А велел отписку и лист подать и того

Стенку объявить в посолском приказе дьяку думному Михаилу Волошенинову, да Алмазу Иванову, да Ондрею Немирову.

На обороте: «г. ц. и в. к. А. М.: в. Р.», помета: «161 г. сентября в 9 день, с астраханским стрелцом с Ивашкою Степановым» и припись (дьяка Алмаза Иванова): «листы взять и велеть перевести».

(Дела Грузинские 1652 сент. — 1653 г., № 4 лл 3—5).

**ОТПИСКА К ЦАРЮ НИКОФОРА ТОЛОЧАНОВА И АЛЕКСЕЯ ИЕВЛЕВА
ИЗ НИЖНЕГО-НОВГОРОДА. 1652 г. ок. 15 августа.**

Г. ц. и в. к. А. М. в. Р., холопи твои Микифор Толочанов Олешка Иевлев челом бьют. По твоему государеву цареву и в. к. А. М. в. Р. указу были мы холопи твои на твоей государеве службе, в меретинской земле у Александра царя. Из меретинской земли царь Александр нас холопей твоих отпустил, да с нами же холопи твоими отпустил своих послов. И мы холопи твои с меретинскими послы пришли в Астрахань марта в 23 день. А из Астрахани, государь, отпустили нас и меретинских послов твои государевы бояре и воеводы князь Михайло Петрович Пронской с товарищи в вятцких стругах в 19-м числе. И мы холопи твои прыбыли на Саратов июня в 12 день. И с Саратова прислали мы холопи твои к тебе г. ц. и в. к. А. М. в. Р. к Москве с сыном боярским с Иваном с Воетиновым о твоем государевом указе, куда нам холопам твоим и с меретинскими послы итти и на которые места. И августа, государь, в 14 день пришли мы холопи твои и с нами меретинские послы в Нижней, в стругах. А из Нижнева, государь куда нам холопям твоим итти и на которые места, и о том твоего государев указа к нам холопом твоим нет. И ныне, государь стоим в Нижнем, а хотим итти на Муром сухим путем. А с Мурома, государь, куда нам холопом твоим и меретинским послом итти, вели, государь, нам холопом твоим свой государев указ учинить.

На обороте помета: «160 году августа в 23 день с Никифоровым человеком, с Гришкою Ильичым».

(Дела Грузинские 1652 г. 19 сент. — 1653 г. май, № 3, л. 8).

**ПРИБЫТИЕ В МОСКВУ ИМЕРЕТИНСКОГО ПОСОЛЬСТВА, АЗНАУРА
ЛОМКАЦИ ДЖАПАРИДЗЕ И АРХИМАНДРИТА ЕВДЕМОНА: 1652 г.**

19 сентября

Написано в доклад.

В нынешнем 161 году сентября в 19 день приехали ко г. ц. и в. к. А. М. в. Р. меретинские земли Александра царя послы, боярин Ламкаца Джебарица да архимарит Ардемон, дворянин Русап, 2 человека толмачей, да 2 человека казначей, да с послы ж людей 19 человек, да 3 человека царевых конюхов.

А прислал с ними государю Александр царь в дарех 3 лошади...

(Дела Грузинские 1652 г. сент. — 1653 май, № 3, л. 12).

**ОТЧЕТ В ДЕНЕЖНЫХ РАСХОДАХ ПОСОЛЬСТВА В ИМЕРЕТИЮ
НИКИФОРА ТОЛОЧАНОВА И АЛЕКСЕЯ ИЕВЛЕАВА. 1652 г. ок.**

20 сентября.

Роспись государевым денгам, что из Большого Приходу дано посланником Микифору Толочанову да дьяку Алексею Иевлеву для меретейской посылки на всякие расходы 100 рублей. А на какие расходы те денги вышли и те писано в сей росписи подлинно по статьям.

Посланники Микифор и Алексей на Терек приехали, и взял Микифор у Алексея тех государевых денег себе на расход 15 рублей.

А за тем осталось 85 рублей.

И на те государевы денги куплено в Астрахани и на Тереке сукон, и соболей, и дорогов, и ефимок для роздачи от береженья государевы соболиной казны, которая послана с посланником к царем в меретийскую землю.

А как приехали посланники на Терек, и посланы¹ наперед в Меретию астрахансково толмача Ивашка Тезиченка да с ним черкашенина Загара, которой приезжал от Мундара мурзы Ибакова к посланником с вестью, и велели им проводить дороги, куды бы итить было с государевою казною лутче

¹ Послали (?).

и безстрашнее. И от того дано черкашенину Загору 2 аршина сукна, да пара соболей, да вершок шапошной багрецовой; того дано на 3 рубли на 21 алтын на 4 де, оприч своих подарков. А что дано своих подарков, и то писано будет в своих росписях.

Да как посланники почели с Терка подыматьца в Мере-тию, и для провожанья прислал Канбулат мурза Черкасской дву человек узденей своих добрых, Чапана да Залегашта, а велел им государеву казну проводить на Анзорову Кабарду. И тем узденям дано от провожанья по 3 аршина сукна англинско-го, да по дорогам, да по паре соболей; и того на 11 рублей на 10 алтын, опричь своих подарков.

Приехали в Анзорову Кабарду к Зазаруке мурзе с братиею в кабаки, и говорили они мурзы посланником о государеве жалованье: идет де с вами государева казна большая; а к нам де мурзам государево жалованье с вами прислано ль? И посланники о том отговаривались, что государева жалованья к ним ничего не послано. И те мурзы в кабаках держали у себя посланников три недели и государевой казны и посланников провожать не хотели. И им мурзам от государевы казны от провожанья дано 5 человеком по 2 аршина сукна, да по соболю, да по вершку по шапошному; и того на 14 рублей на 25 алтын.

Да в Анзорову Кабарду приезжал князь Яковлев брат Куденетовича Черкасского, Канбулат мурза Черкасского² и говорил посланникам, что к нему государево жалованье прислано ль; а он государю служит и узденей своих за государевою казною провожать отпускал. И зато ему государево жалованье дано 4 аршина сукна дороги; и того на 6 рублей.

Приехали к горским мурзам в Балхары, к Чаполову с братьею; а те мурзы не под государевою рукою. И говорили они посланником, чтоб им дать государево жалованье, а они государеву казну проводят. И за тем держали государеву казну и посланников десять дней. И посланники им говорили, чтоб стпустили и государеву казну проводили. И от того дано 3 человеком мурзам по 3 аршина настрафилю красного доброго, да по дорогам, да по соболю; и того на 10 рублей.

Приехали от царя Александра к посланником встрешники,

² Черкасский (?).

два человека азнауров, Мамука да Гергей, а с ними 270 человек пеших для подъему государевы казны и посолской рухли. И для береженья дано от государевы казны 40 человеком 10 ефимков, чтоб, идучи, на дороге над соболями дурна какая не учинили; и того 5 рублей.

Пришли в Меретию к Александру царю и жили долгое время. А царь Александр мешкал, и государю креста не целовал, и манил с недели на неделю. И посланники призывали к себе царева духовника митрополита Захарья, да думного его человека, диака Пешенгея Амирова, да толмача Безину и их наговаривали а они б царю говорили, чтоб Александр царь правду свою государю показал, и дело совершил, и крест бы поцеловал, и посланников отпустил, не задержав. И от того им дано митрополиту 20 соболей, сукно доброе 4 аршина, дороги кашанские; и того дано ему на 20 рублей на 26 алтын на 4 де.

Думному диаку Пешенгею 5 соболей, да сукно ж 4 аршина, да дороги; и того на 10 рублей на 16 алтын на 4 де.

Толмачю от толмачества сукно, пара соболей; того на 3 рубли.

И всего дано от государевы казны от береженья, и то провожанья, и митрополиту, и думному человеку, и толмачю на 85 рублей, опроче своих подарков, что им мурзам и меретинским людем давано от береженья и от провоженья. А что им дано, и то будет писано у посланниках в их росписях.

А что Микифор взял 15 рублей, и те у него денги, в расходе ж Иевлев руку приложил.

იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა
1650 წ. 22 მაისი — 1651 წ. 26 ივლისი

(მდივნის ალექსი იევლევის მიერ შედგენილი
მუხლობრივი აღწერილობა)

7158 წელს, მაისის 22, სრულიად რუსეთის ხელმწიფემ, მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვს და მდივანს ალექსი მიხეილის ძე იევლევს, ალექსანდრე მეფესთან იმერეთის ქვეყანაში, თავის ხელმწიფური წყალობით, სიასამურის ხაზინით და თავის სხვა დიდი ხელმწიფის საქმეებისათვის, ელჩებად წასვლა გვიბრძანა.

ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვმა და მდივანმა ალექსი იევლევმა საელჩო საგანგოში (საგარეო საქმეების საგანგოში), სათათბიროს მდივნებისაგან, მიხეილ ვოლოშენინოვისაგან და ალმაზ ივანოვისაგან, ხელმწიფის ინსტრუქცია (განაწესი „ნაკაზი“) და ხელმწიფის წერილი, იმერეთის მეფის ალექსანდრესადმი (მიწერილი), აგრეთვე სიასამურის ხაზინის სია, ასევე, თვით ხელმწიფის სიასამურის ხაზინა ალექსანდრე მეფისადმი (მისართმევი) სიით ჩავიბარეთ. ინსტრუქციით („ნაკაზით“), ნიკიფორესა და ალექსის, იმერეთის ელჩებთან ერთად, მოსკოვიდან ნავებით, კოლომნაზე რიაზანის პერიასლავზე, კასიმოვ მურომზე, ნიჟნი-ნოვგოროდზე და ყაზან ასტრახანზე გავლით წასვლა გვქონდა ნაბრძანები. ხოლო ელჩებისა და ხელმწიფის ხაზინის დასაცავად და გასაცილებლად მოსკოვიდან რიაზანის-პერიასლავამდე, მეთოფურებს გბრძანა წასვლა, ხოლო რიაზანის პერიასლავიდან, ნაბრძანები გვქონდა გამცილებლები ციხე-ქალაქიდან ციხე-ქალაქამდე გზაზე აგვეყვანა და ასე, ამ სახით ყაზანამდე უნდა გვემგზავრა. ყაზანიდან ასტრახანამდე კი ცნობების მიხედვით უნდა მოვქცეულიყავით, სადაც საჭირო იქნებოდა მცველები მეტი, ბოიარებსა და ვოევოდებისათვის უნდა გამოგვეერთვა ხალხი დამატებით, რამდენიც

ადგილობრივ ვითარებას შეეფერებოდა ისე, ცნობების შესაბამისად. ხოლო ასტრახანიდან თერგზე უნდა გაგვევლო, თერგიდან კი იმერეთის ქვეყანაში ალექსანდრე მეფესთან უნდა მივსულიყავით. ხოლო სრულიად რუსეთის ხელმწიფისაგან, მეფისაგან და დიდი მთავრისაგან, ალექსი მიხეილისძისაგან სალამი და თავის დაკვრა გვექონდა ნაბრძანები, აგრეთვე მისი მეფური უდიდებულესობის წერილის მირთმევა გვევალებოდა ალექსანდრე მეფისათვის, ასევე, ინსტრუქციის მიხედვით, სიტყვის წარმოთქმა, ხელმწიფის დანაბარები ყოველი სიტყვის გადაცემა და ხელმწიფის ნაწყალობევი სიასამურის მირთმევა. ხოლო ელჩების სიტყვებზე ალექსანდრე მეფის, ან მისი მახლობელი პირების (კარის-კაცების) პასუხები, ელჩებს ნაბრძანები გვექონდა მუხლობრივ აღწერილობაში ზუსტად ყოველივე ჩაგვეწერა.

ივნისის 9, ნიკიფორე და ალექსი, გამგზავრების ნებართვის მისაღებად, სრულიად რუსეთის ხელმწიფესთან, მეფესთან და დიდმთავართან ალექსი მიხეილის ძესთან ვიყავით, ხელზე ვემთხვიეთ. ხოლო ჩვენთან ერთად ხელმწიფეს ხელზე ემთხვივნენ მდივნის ალექსის ვაჟიშვილი, ჰაბუკი კლიმენტი იევლევი, მთარგმნელი¹ ივანე ბოიარჩიკოვი და თარჯიმანი² ლავრენტი პიროგოვი. ხელს ვემთხვიეთ რა მეფეს, ნიკიფორე და ალექსი წამოვედით მოსკოვიდან, ხელმწიფის სიასამურის ხაზინით და იმერეთის ელჩების თანხლებით, ნავებით კოლომნაში 10 ივნისს მოვედით, კოლომნიდან რიაზანის პერეიასლავში, შემდეგ კასიმოვში, მურომში, ნიჟნი, ყაზანში. ყაზანიდან წამოვედით ივლისის 23.

7159 წლის 6 სექტემბერს, ნიკიფორე და ალექსი ხელმწიფის ხაზინით და იმერეთის ელჩებითურთ ასტრახანში მოვედით. 7 სექტემბერს ხელმწიფის წერილით თავად ივანე ანდრიას-ძე გოლიცინს ვეწვიეთ. თავადმა ივანე ანდრიას ძემ იმავე დღეს ბრძანება გასცა ელჩებისათვის ხომალდები გამოეყოთ, შეეკეთებინათ და საესებით გაემზადებინათ. ხომალდების შეკეთების გამო ცხრა დღეს ვიდექით ასტრახანში.

ასტრახანიდან ნიკიფორე და ალექსი, ხელმწიფის ხაზინით და იმერეთის ელჩებითურთ, სექტემბრის 15 წამოვედით და სექტემბრის 21 ვოლგის შესართავთან, თევზის საჭერ ფაცურ-ლობურთან, „ურუსლობთან“ მივცურეთ და იქ ხუთ დღეს ვიდექით უამინდობის გამო. სექტემბრის 27 ზღვაზე გავედით და ზღვით ბრიანცის მეჩჩის მივად-

¹ მთარგმნელი მწიგნობარსა და განსწავლულ პირს ეწოდებოდა.

² თარჯიმანი ზეპირად მოენე, მას წერილობით თარგმანს არ ანდობდნენ.

წიეთ სექტემბერის 28. ჩვენ და იმერეთის ელჩები ერთმანეთს დაგვა-
ცილა უამინდობამ.

ოქტომბრის 1 ნიკიფორემ სახელმწიფო ხაზინით, აგრეთვე იმე-
რეთის ელჩებითურთ აფრა აღმართეს გამოდარების შემდეგ და გავი-
შურნენ თერგის ციხე-ქალაქისაკენ და იმავე დღეს მიაღწიეს.

ხოლო მე, მდივანი ალექსი იევლევი, ქარიშხალმა ნავით ზღვაში
გამიტაცა და 28 სექტემბრიდან ოქტომბრის 11-მდე ზღვის ნებაზე
ვეხეთქებოდი იქეთ-აქეთ. ხოლო ზღვის დიდი მღელვარების გამო,
მრავალი მარაგი გადავყარე ზღვაში შემსუბუქების მიზნით. იმავე 11
რიცხვს, ზღვაზე გზის მიმართულებით დაჰბერა ქარმა და მდივანმა
ალექსი იევლევა აფრა აღმართე და მდინარე თერგის შესართავთან
მივალწიე იმავე რიცხვში, მაგრამ შესართავთან შვიდი დღე ვიდექი
წყლის სიმცირის გამო.

თერგის შესართავთან მხოლოდ 18 ოქტომბერს მივალწიე მდი-
ვანმა ალექსი იევლევა თერგის ციხე-ქალაქამდე და ქალაქში ბინაზე
გადავბარგდი.

ოქტომბრის 24, ნიკიფორემ და ალექსიმ, იმერეთის ქვეყანაში
ასტრახანელი თარჯიმანი ბუხარელი ვაჟრის შვილი, ივანიკა გავგზავ-
ნეთ, ხოლო ალექსანდრე (იმერთა მეფის) ელჩებმა თავის მხრივ სი-
მონ ხუცესი და მუნდარის ყაბარლოდან ზაგარ ჩერქეზი, სამი კაცი
მეთოფური და ორი კაცი გამყოლი გავგზავნეს ცნობით — მეფის უდი-
დებულესობისა და მათი, ალექსანდრე მეფის, ელჩების მოსკოვიდან
თერგამდე მოსვლის შესახებ, რათა ალექსანდრე მეფეს საბარგულები
შემოეგებებინა.

იანვრის 21 იმერეთიდან თერგის ციხეში ასტრახანელი თარჯიმანი
ივანიკა ვაჟრისშვილი მოვიდა, ელჩებმა რომ (იმერეთში) გავგზავნეს ის.
მასთან ერთად ალექსანდრე მეფის აზნაური კონსტანტინე „კანშოვიც“
(ყანჩელი?) მოვიდა წერილით. ივანიკამ ალექსანდრე მეფისაგან თავის
დაკვრით მოკითხვა მოგვახსენა და ჩვენ ელჩებს, ამბავი ასე მოგვითხრო:
თერგის ციხიდან მუნდარის ყაბარლოელ ზაგარ ჩერქეზთან, იმერელ
ხუცესთან და თერგელ მეთოფურებთან ერთად ვიმგზავრეთ და ყაზი-
მურზა მუნდარისძის კუთვნილ ყაბარლოზე წავედითო. ხუთი დღე ყა-
ბარლოში ვიდექითო, რადგანაც ზაგარ ჩერქეზი „ხაპსაში“ წავიდა, გზის
მდგომარეობის გასაგებად, თუ რომელი გზით აჯობებდა წასვლა და
მგზავრობა უშიშარი იქნებოდა. იმ ჩერქეზს ივანე თარჯიმანისათვის
ეთქვა, „ხაპსაზე“ წასვლა არ შეიძლებაო, გზა სახიფათოა, აქ ხელმწი-
ფის ურჩები ცხოვრობენო. ამიტომ მუნდარის ყაბარლოდან ონზორის
ყაბარლოზე ზაზარუყვა მურზასთან გავემართეთო. ზაზარუყვას მათი

გაცილება ბალყარებამდე ებრძანა და ბალყარელ მურზებისათვის ალი-
ბეკისათვის, ჩეპოლოვისათვის და ყანბულატის ბიძისათვის ჩერქეზ ან-
დაბალ მურზისათვის ჩაებარებინა ისინი. ამ ბალყარელ მურზებს იმე-
რეთის სოფლებამდე მიეცილებინათ „ბუგამდე“, ხოლო „ბუგვიდან“
ალექსანდრე მეფის აზნაურამდე კონსტანტინე „კანშოვამდე“. მასთან
ექვსი დღე ეცხოვრათ. ამ ხნის განმავლობაში, ალექსანდრე მეფესთან
ივანე გაეგზავნათ ცნობის მისატანად. და იგი, ალექსანდრე მეფესთან
ქუთაისის ციხე-ქალაქში მიეყვანათ. და იყო თარჯიმანი ალექსანდრე
მეფესთან და ელჩებისაგან თავის დაკვრა და მოკითხვა გადაეცა მე-
ფისათვის. ალექსანდრე მეფესაც ელჩები მოეკითხა ჯანსაღობით და
თარჯიმანისათვის ეთქვა, რომ ალექსანდრე მეფე ელჩებთან შესაგე-
ბებლად თავის აზნაურს კონსტანტინე „კანშოვს“ გზავნის წერილით.
იანვრის 22 ალექსანდრე მეფის აზნაური თერგის ციხე-ქალაქში მო-
ვიდა.

იანვრის 23 ალექსანდრე მეფის აზნაური კონსტანტინე „კანშოვი“
ნიკიფორესა და ალექსის გვეწვია ბინაზე და ალექსანდრე მეფის წერი-
ლი გადმოგვცა, ამასთანავე ეთქვა: თქვენგან, ალექსანდრე მეფესთან, გა-
მოგზავნილი იყო ივანე ვაჭრიშვილი და ალექსანდრე მეფეს თქვენი
დესპანათ მობრძანება აუწყაო, როგორც კი ალექსანდრე მეფემ თქვე-
ნი მოსვლის შესახებ ცნობა მიიღო, გაუხარდა და შესაგებებლად მე
აზნაური კონსტანტინე „კანშოვი“ გამომგზავნაო და თავის დაკვრით,
თქვენი მოკითხვა მიბრძანაო. ამას გარდა, ალექსანდრე მეფემ თქვენ-
თან წერილი გამომატანაო, ხოლო თქვენ, მისი მეფურ უდიდებულე-
სობის ელჩებს, ალექსანდრე მეფემ თერგის ციხე-სიმაგრედან იმე-
რეთში, აღდგომის კვირის შემდეგ, აპრილის თვეში გამგზავრება გიბრ-
ძანათო. აღდგომის კვირის შემდეგ, ელჩები თერგიდან იმერეთში გა-
ვემგზავრეთ აპრილის 15. თერგელმა ვოევოდებმა თავად მიხეილ
შჩეტინინმა, თავის თანაშემწეებით, თერგის ციხე-სიმაგრედან ელჩე-
ბისა და სახელმწიფო ხაზინის გამცილებლებად, მეთოფურების ასის-
თავი მიხეილ მოლჩანოვი, მასთან ერთად თერგელი ცხენოსანი მეთო-
ფურები ორმოცდაათი კაცი და ახლად მონათლული ოცდაათი კაცი
და მუნარგულები სამოცი კაცი გამოგვაცოლა. ხოლო ყანბულატ მურ-
ზა ჩერქეზმა მშვიდობის ძემ თავის მხრით ორი საიმედო აზნაური ჩე-
ფანი და „ზალეგაშტი“ გამოგვაცოლა გამცილებლებათ. წაგვიყვანეს
ზემთო, მდ. თერგის გაყოლებით და ანზორის ყაბარდომდე, მშვიდო-
ბით მივედით.

აპრილის 25, ჩვენ და ალექსანდრეს ელჩები კელამედ იბაყუას
სოფლებთან მივედით. გადავედით რა თერგზე დავიბანაკეთ „კელმა-

მედის“ სოფლების ქვემოთ, მინდორზე. კელამედ იბაყუა ხელმწიფის ელჩებს არც პირადად შემოგვეგება და არც ვინმე გამოგზავნა.

აპრილის 26 ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, სახელმწიფო ხაზინა და იმერელი ელჩები კანბულატის აზნაურებმა ანზორის ყაბარდოდმდე მიგვაცილეს, ზაზარუყვა მურზასთან, ღვთით ჯამრთელად და უხი-
თათოდ მიგვიყვანეს.

და შემოგვეგებნენ ანზორის მურზები, მფლობელი ზაზორუყვა მურზა და მისი ძმა კელამედი ძმებით და ძმისწულებით, სანამ მათ „კაბაკებს“ (სოფლებს) მივალწევდით, და დავგაბინავეს ელჩები ნიკიფორე და ალექსი, აგრეთვე იმერელი ელჩები თავიანთ „კაბაკებში“, რუსულად რომ ვთქვათ სოფლებში. ანზორის მურზამ ზაზარუყვამ გვითხრა: მომავალში, ხელმწიფე თუ იმერეთის ქვეყანაში თავის ელჩებს წასვლას უბრძანებს ალექსანდრე მეფესთან, ან აღმოსავლეთ საქართველოში. ანზორის ყაბარდოთი გზა პირდაპირია. ანზორის ყაბარდოდან, ალექსანდრე მეფესთან მიმავალი კაცი მთიელების მიწა-წყალზე გადაივლის, დიგორელებსა და სტიგორელებთან (იმერეთი) ახლოა, ორ დღეში ასწრებენ საპალნიანი ცხენით იმერეთში გადასვლას ალექსანდრე მეფის პირველ სოფლამდე, აზნაურ გიორგი „კანშოვთან“ მისვლას. მხოლოდ, ამჟამად ამ გზით მოგზაურობა არ შეიძლება იმიტომ, რომ აქ შაპის მიერ დასმული მფლობელი „სონთა“ ერისთავი³ ახლო ცხოვრობს, რომელიც ალექსანდრე მეფესთან აშლილია. ხელმწიფე თუ ამ ერისთავს ალექსანდრე მეფესთან შეარიგებს, მაშინ ის გზა ახლოც იქნება და კარგიც. აქ საურმე გზაც შეიძლება გაკეთდეს. ის მთიელი ხალხი, დიგორელები და სტიგორელები ხელმწიფის მოწინააღმდეგენი არ იქნებიან. ყველაფერში ჩემი გამგონე არიანო და მათზე, მთიელებზე და ჩერქეზების ხალხზე, მე ზაზარუყვა ანზორის მურზას, დიდი ძალაუფლება მაქვსო.

აპრილის 29 ჩვენ ელჩებმა, ნიკიფორემ და ალექსიმ, ანზორის ყაბარდოდან დავაწინაურეთ და იმერეთის მეფესთან ამბვის მიმტანათ მოსკოველი თარჯიმანი ლავრენტი პიროგოვი გავგზავნეთ, თერგელი მეთოფურითურთ. ამათთან ერთად გაემგზავრა ალექსანდრე მეფის აზნაური კონსტანტინე „კანშოვი“. ხოლო ამათ გასაცილებლად ბალყარელი მურზები ხაბითინი და ბუთა გაჰყვნენ ბალყარელებამდე და შემდეგ იმერეთამდე.

მაისის 5 ანზორის ყაბარდოში მთებიდან, ზაზარუყვას სოფლებ-

³ „სონთა“ ერისთავი, არაგვის ერისთავს ეწოდება მე-17 საუკუნის რუსულ დეკლებში.

ში, ორი კაცი დიგორელი მოვიდა ხელმწიფის ელჩების სანახავად, სახელად სამაილი და ჩიბირკა. ჯერ ნიკიფორესთან იყვნენ, შემდეგ ჩემთან ალექსი მღივანთან მოვიდნენ. მე ალექსიმ გამოვკითხე მათ, საიდან მოვიდნენ და რომელ სამფლობელოს ხალხი ხართ, მეთქი და რისთვის მოხვედით-მეთქი. მათ დიგორელებად გამაცნეს თავი. მათა ბინები მთებში ყოფილა, მდინარე „ურუხას“ სათავესაკენ, მათ მფლობელი ალხაზ მურზა ყარაბაგოევი ჰყოლიათ, ოთხი სოფლის პატრონი. იმათ იქეთ, დიგორის უკან, სხვა სტუგორელების სამფლობელოა. ოცი სოფლისაგან შედგებაო. გვითხრეს თითო სოფელში მცხოვრები ორას კომლამდე და მეტიც იქნებაო. ხოლო მფარველობისათვის გადასახადს ჩერქეზების მურზებს ალეგუყვას და ხოდოედუყვას და ანზორის მურზას ზაზარუყვას ვაძლევთო ყოველი სოფლიდან ათ ძროხას, ან ხარ და თითო ტყვე-მონას, თითო კარგ ცხენს და კომლის თავზე თითო მაკე ცხვარს, ჩანახ ხორბალს და ჩანახ ფეტვსო. ხოლო პირველ მათ სამფლობელომდე, დიგორამდე, ზაზარუყვას სოფლიდან ნახევარი დღის სავალი გზააო, ხოლო მათ ამ სამფლობელოდან სტიგორელებამდე ერთი დღის სავალიაო. სტიგორელებიდან საქართველოს პირველ სოფლამდე, „გეზამდე“⁴ ნახევარი დღის სავალიაო. ახლა ეს სოფელი ალექსანდრე მეფისააო. ხოლო ამ სოფლიდან, „გეზიდან“ ალექსანდრე მეფემდე ორი დღის სავალიაო. მათ (დიგორელების) სამფლობელოდან ალექსანდრე მეფემდე რომ მთებია, ძნელად გადასავალი არ არისო, საპალნიანი ცხენითაც შეიძლება მგზავრობაო. და თუ გზებს ცოტას გააფართოებს კაცი ურმის სავალადაც შეიძლება გაკეთდესო.

მხოლოდ ამჟამად იმ გზით მიმოსვლა ხელმწიფის ხალხისათვის საშიშიაო „სონების ხალხისა“ და მათი მფლობელი ერისთავის გამო⁵. იმავე დიგორელებმა გვითხრეს: ხელმწიფე რომ მთების ახლო თავის ციხე-სიმაგრის აგებას ინებებდეს და მეომრებს ჩააყენებდეს, მაშინ ჩვენ დიგორელები და ყველა მთის ხალხი მისი, ხელმწიფის, ყმები შევიქნებითო. და ჩერქეზ მურზებს რომ გადასახადს ვაძლევთ, იმ გადასახადს მაშინ მოსკოვის ხელმწიფეს მივცემდითო.

მაისის 13 ხელმწიფის ელჩები ნიკიფორე და ალექსი, აგრეთვე კახეთისა და იმერეთის ელჩები, გზას გავუდექით და ზაზარუყვასაგან ბაღყარეთში წავედით, გამცილებლებად თერგელი მსახურეული კა-

⁴ უნდა იყოს ღები და არა გეზი.

⁵ იგულისხმება არაგვის საერისთავო და მისი მფლობელი ერისთავი და არა სენათა ერისთავი.

ცები გამოგვეყვა მეთოფურები და ახლად მონათლულები და მებრ-
გულები. ღამე მთების ძირას გავათიეთ მდინარე „სუენსუს“ ნაპირას,
დილით კი ამ ადგილიდან ელჩებმა სახელმწიფო ხაზინა საპალნე-
ბად ავკიდეთ და იმავე მდინარის „სუენსუს“ აყოლებით, მთებს მთა-
რის ვიწრო და ძნელად სავალი გზით წავედით და ნახევარი დღე ვი-
არეთ. მთის ხეობიდან გამოვედით და იქვე, იმ მთების ძირას, იმავე
მდინარის „სუენსუს“ ნაპირას ორი ღამე გავათენეთ. მოგზაურობის
დროს ამ მდინარეზე ფონით მრავალ ადგილას გადავედით დიდის გა-
პირვებით, ისე რომ მრავალი ცხენი საპალნებიანად წაგვექცა.

მაისის 17, ელჩები ნიკიფორე და ალექსი ხელმწიფის ხაზინი-
თურთ ამ ადგილიდან ბალყარეთში წავედით. ხაზინა ელჩებს თავის
ცხენებზე დატვირთული მოგვექონდა, ჩვენ კი ფეხით მივდიოდით,
ბალყარეთში იმავე დღეს მივედით. ბალყარელმა მურზებმა, ხელმწი-
ფისა და იმერლების ელჩები, დიდის პატივით მიგვიღეს. ეს მურზე-
ბი ხელმწიფის ხელქვეითები არ არიან, თავისთვის ცხოვრობენ დამო-
უკიდებლად.

მაისის 29 ბალყარეთში ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი
ორი აზნაური შემოგვეგება მამუკა ჯაფარიძე და გიორგი ყანჩელი
(კანშოვი) და ალექსანდრე მეფისაგან წერილი მოგვართვა. ამ აზნაუ-
რებთან ერთად, ხელმწიფის ხაზინისა და ელჩების ბარგის გადასატა-
ნად, ორას სამოცდაცამეტი კაცი გამოგზავნა მეფეს.

მაისის 31 (რუსეთის) ხელმწიფის და იმერეთის (მეფის) ელჩები
ბალყარეთიდან მთა-მთა წამოვედით ქვეითად, ხოლო ხელმწიფის ხა-
ზინა, სიასამური და ელჩების ბარგი ტვირთებად დაჯანაწილეთ და ქვე-
ითად მომავალ ტვირთშიდავებს, ჩვენთვის რომ იმერეთის მეფეს
გამოგზავნა დასახმარებლად იმათ გამოვატანეთ, აგრეთვე ნაწილი
ჩვენს მსახურებსაც ავკიდეთ. მდინარე „კრეხუ“-ზე რომ გადავედით
ერთი კლდის ძირას მთაში დავბანაკდით ჩვენი ბარგით და ღამე იქ
გავათენეთ.

ივნისის 1 იმ ბანაკიდან ავიყარეთ და მეორე მთის ძირს გავყევით
და თოვლით დაფარული მთების ძირას დაგვიღამდა. ამ ადგილამდე
ბალყარელი მფლობელები, ალი ბეგი და „ჩეფოლოვი“ ძმებით და
შვილებით, მოგვაცილებდნენ. ამ მთებიდან უკან ბალყარეთში დაბ-
რუნდნენ ისინი.

ივნისის 2 რუსეთის ხელმწიფისა და იმერეთის მეფის ელჩები
ავიყარეთ და დილით, მზის ამოსვლამდე, გზა განვაგრძეთ. ხოლო ხელ-
მწიფის ხაზინა და ელჩების ბარგი თოვლით დაფარულ მთებზე იმე-
რეთიდან გამოგზავნილმა გლეხებმა ზურგით გადაიტანეს. ის თოვლით

დაფარული მთა საღამომდის ძლივს დიდის გაჭირვებით და წვალებით გადავიარეთ და მდინარე რიონის პირას ჩავედით და იქ დავიღამეთ. ეს მდინარე თოვლიანი მთების ძირს მიყვება და ალექსანდრე მეფის სატახტო ციხე-ქალაქს ქუთაისს ჩაუვლის.

ივნისის 3 ელჩებს ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი კაცები შემოგვხვდა ცხენებით. ამ ადგილიდან მთებით გავყევით ამ მდინარე რიონის გასწვრივ, მაგრამ ახლა ცხენებზე ვიჯექით, თუმცა გზა ისევ ძნელი სავალი იყო მთა-ხეობებით და საშინელი უფსკრულებით. ბევრი ცხენი და კაცი მძიმედ დაგვიშავდა.

იმ სამ ივნისს, საღამოს, ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი ორი აზნაური შეგვხვდა ჩვენ და (მოსკოვიდან ჩვენთან ერთად მომავალმა) იმერეთის ელჩმა ივანემ („გრიგორიევმა“) გამოგვიცხადა, რომ: თქვენ, ხელმწიფის ელჩებს, ალექსანდრე მეფემ ორი თავისი მახლობელი (ტახტის) აზნაური შემოგვაგება ლომკაცი ჯაფარიძე და გიორგი „არისუფია“⁶ და დაავალა თქვენ ჯანსაღობით მოგვითხეთო. ალექსანდრე მეფის ამ კაცებმა მიგვიღეს თავის მზრუნველობაში და გიორგი „კანშოვის“ (ყანჩელი?) სამფლობელოსაკენ გავწიეთ ციხე-ქალაქ „თევრიუში“. და როდესაც მივედით ელჩები ციხე-ქალაქის გარეუბანში დაგვაბინავენ და მცველები მოგვიჩინეს და საქმელიც გამოგვიგზავნეს. ხოლო ციხე-ქალაქი „თევრიუი“ მდინარე რიონს გაღმა დგას ბორცვზე, ციხის მიდამოებში დასახლებებია რიონის მეორე მხარესაც დასახლებბაა. აქ სოფლებში თხუთმეტამდე ქვის შენობა და საყდარი იქნება და მრავალი პალატა კოშკებით და სათოფურებით. მაგარი ადგილია, რომელსაც შესასვლელი და გამოსასვლელი ერთი აქვს და, რაც მთავარია, მაღალზეა.

ივნისის 5 ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, იმ გიორგი „კანშოვის“ სამფლობელოდან დილით წამოვედით და ლომკაც ჯაფარიძის სამფლობელოში მოვედით, სოფელ „მაცხოვრისში“ („სპასკოე“). გზაზე კი ოცდაათამდე სოფელი და დაბა გავიარეთ. ხოლო ყველა სოფელსა და დაბაში მთებზე ქვის კოშკები და პალატებია სათოფურებით.

7 ივნისს იმ სოფლიდან გამოვედით ელჩები და ღამე სოფ. ღვთისმშობლისში“ გავათიეთ აზნაურ „ბაკლი ზირნევისას“. აზნაურების ორმოცდაათამდე დაბა-სოფლები გავიარეთ. ამ დაბა-სოფლებშიაც ქვის კოშკები და პალატებია სათოფურებით. სოფლებში და-

⁶ ერისთავს „არისტოპას“ უწოდებენ რუსი ელჩები. აქ კი „არისუფია“ მოხსენებული და ძნელი დასადგენია რომელი ქართული გვარია დამახინჯებული.

⁷ უნდა იყოს რაჭაში დღესაც არსებული „თევრიუი“

ბალი ქვის და ხის საყდრებია, ზარები არ აქვთ, რკინის ძელსაკრავები აქვთ (ზარების ნაცვლად).

ცხრა ივნისს, იმ სოფლიდან, ნიკიფორე და ალექსი, ზაქარია მიტროპოლიტის „სამფლობელოში“ გადავედით. თვით მიტროპოლიტი კუთაისში ცხოვრობს, ალექსანდრე მეფესთან. მის სოფელში საყდარი ქვისაა, ყოვლად წმ. ღვთისმშობლის სახელობაზეა აგებული. აქაურების სიტყვით იმ მიტროპოლიტის სოფლის ირგვლივ სხვა სოფლები და დაბები ორმოცამდე იქნება. სოფლებში საყდრები ქვისაგან და ხისაგან არის ნაგები, პალატებიც და კოშკებიც ქვისაა სათოფურებით, გარემოცვის შემთხვევისათვის აგებული.

10 ივნისს, მიტროპოლიტის სოფლიდან წამოვედით ელჩები და ალექსანდრე მეფის კუთვნილ სოფელში მივედით და თვით ალექსანდრე მეფის სადგომში დავდექით. აქ მეფის მობრძანების შემთხვევისათვის ფიცრულია აგებული. ეზოს მახლობლად, მოედანზე, იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ქვის საყდარია. მეფის ამ სადგომის პირდაპირ მდ. კრიხულას გაღმა, მთაზე საოცარი ქვის საყდარია, ძალიან ლამაზი, მიქაელ მთავარ-ანგელოზის სახელობის. საყდრებში ხატები ოქროცხურვებულ ვერცხლის მოჭედილობაშია ჩასმული, სახეები და სამოსელი ხატებს ვერცხლით მოჭედილი აქვთ, წმინდანების შარავანდედი კი აქაურ ხატებს ოქროსაგან აქვს გაკეთებული და შემკულია მინანქრით. ხოლო მეფის სადგომი ორი მდინარის შუა, რიონისა და კრიხულას შორის არის აშენებული.

იმ კრიხულა მდინარეს იქეთ, მთებში, მდ. რიონის ნაპირას სიმონ არქიეპისკოპოსის საცხოვრებელია. არქიეპისკოპოსის სადგომში მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის ხის ეკლესიაა. სიმონ არქიეპისკოპოსმა კაცი გამოგვიგზავნა, ეკლესიაში სალოცავად მიგვიწვია, იმ დროს სწორედ წირვა მიმდინარეობდა. ჩვენ, ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი ეკლესიაში მივედით, არქიეპისკოპოსი საყდრის წინ შემოვხვევება.

საყდარში აღსავლის კარების მარჯვენა მხარეს ვერცხლით მოჭედილი კვერთხია სამსფეროიანი. კვერთხის ზემოთ ვერცხლის სიონია (კიდობანია) მოოქრული, გვერდებზე მაცხოვარი, ღვთისმშობელი (ჩვილედი) იოანე წინამორბედი, წმ. დიმიტრი და წმ. გიორგია ამოტვიფრული; სიონს (კიდობანს) ზემოთ ოქროს ჯვარია, ამ უკანასკნელზე უფლის ჯვარცმაა გამოსახული და ქვევით და მარგალიტებითაა შემკული. სიონში სიმონ არქიეპისკოპოსის ცნობით, ანდრია მოციქულის ნაწილებია, სახელდობრ ზელის ნაწილი, აგრეთვე ესტატე

მოწამის თავის ნაწილი და ევდოკიმე მართლის ნაწილი, სადაც არქი-
ეპისკოპოსი წავა თურმე ეს კვერთხი და კილობანი წინ წამოღვარე-
ბული მიაქვს. იმავე საყდარში, მარცხენა მხარეს ყოვლად წმ. ღვთის-
მშობელის (ჩვილედის) ხატია, ოქროს პერანგში ჩასმული და
ძვირფასი ქვებით შემკული, ალისფერი და ცისფერი „მოგუნდია“
არქიეპისკოპოსმა გვითხრა, რომ იმავე ხატსო, მეორე მხარეს, ქრის-
ტეს კუბოს ნაწილი აქვსო ჩატანებული. წირვის შემდეგ სიმონ არ-
ქიეპისკოპოსმა სადილად დაგეტოვა ელჩები.

ნიკიფორემ და ალექსიმ არქიეპისკოპოსისას ისაილეს. სადილო-
ბის დროს არქიეპისკოპოსი წამოდგა სასმისით ხელში, ლოცვა წარ-
მოთქვა, ხელმწიფის ჯანსაღობა შეევედრა უფალს. ლოცვის დამთავ-
რების შემდეგ, ელჩებს გვითხრა: როგორც კი ალექსანდრე იმერეთის
ნეფემ სრულიად რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძის შესახებ გაი-
გო, რომ ის ქრისტიანების დიდი ხელმწიფე და მეფეაო, მაშინვე
ალექსანდრე მეფემ, თავისი ელჩი გაგზავნა ხელმწიფესთან, რათა მან,
დიდმა ხელმწიფემ, შეიწყალოს და იგი თავის ხელმწიფურ მაღალ
ხელის ქვეშ მიიღოს, მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ სარწმუნო-
ების გასაძლიერებლადო. ახლა ჩვენ გხედავთ თქვენ, მათი უდიდებუ-
ლესობის ელჩებს და დიდად გავიხარეთ. ხელმწიფის ჯანსაღობისა-
თვის და დღეგრძელობისათვის შევევედრეთ ჩვენ სამებით დიდებულ
ღმერთს, რომ ხელმწიფე იყოს ჯანმრთელი და დღეგრძელი, ხოლო
მეფე ალექსანდრესადმი და ჩვენდამი, ღვთის მავედრებელთადმი,
მწყალობელიო. და დაცალა თასი ხელმწიფის ჯანსაღობისა და დღე-
გრძელობისათვის, და მოგვაწოდა თასი ელჩებს და ხელმწიფის მსა-
ხურთ ყველას. ამის შემდეგ, ნიკიფორემ და ალექსიმ ალექსანდრე მე-
ფის და თვით არქიეპისკოპოსის საღვთისმშობელთა დავლიეთ და სადილის
შემდეგ ბინაზე წავედით.

ხოლო არქიეპისკოპოსის „სამფლობელოშიაც“ სოფლებში საყდ-
რები ზოგი ქვისაგან და ზოგი ხისაგანაც არის ნაგები. კოშკები და პა-
ლატები სათოფურებიანებია.

16 ივნისს, ნიკიფორე და ალექსი, ალექსანდრე მეფის იმ სოფ-
ლიდან წამოვედით და ალექსანდრე მეფის ციხე-ქალაქში, რაჭაში მი-
ვედით, რომელიც საქართველოს მეფეს თეიმურაზს აქვს ბოძებული
სარჩოდ. აქ წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელობის ქვის დიდი
საყდარია, საოცარი ნახელავია. გარედან საყდარი მოჩუქურთმებუ-
ლია და ქვაზე ამოჭრილია საუფლო დღესასწაულები, წინასწარმეტ-
ყველნი, მოციქულები და მოწამენი. შიგნით საყდრის კედლები მო-
ხატულია. ადგილობრივი, ქართული ხელობის, ხატები ოქროთი არის

მოქედლი, სახელდობრ შარავანდედი და სამოსელი. სახატეებიც ვერცხლითაა მოქედლი და ალაგ-ალაგ დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული, შარავანდედები კი ოქროსაგან გაკეთებული და შემკულია მინანქრით და მარგალიტებით. ხოლო საეკლესიო ტურქლები, ბარძიმფეშუმი და ტრაპეზის ჯვარი ოქროსაგან არის ნაკეთები. სახარებაც ოქროთი არის მოქედლი. საყდრის გარშემო ქვის ზღუდეა, რომელსაც ორი ალაყაფის კარი აქვს გაკეთებული. ამ საყდარში მეფის მახლობელი ნათესავეებია დამარხული, კუბოები საყდრის კედლებშია ჩატანებული და ზედ ხავერდი და ოქროს ვარაყიანი ატლასია ფარდასავით ჩამოფარებული. ეს საყდარი დავით მიტროპოლიტის მფლობელობაშია, დავით მიტროპოლიტის გამგებლობაშია ორი მონასტერი, სოფლები და დაბები. სოფლებში საყდრები, კოშკებიცა და პალატებიც ქვისაა, თავდასხმების დროისათვის გათვალისწინებული. ალექსანდრე მეფის სადგომი, ზღუდის იქეთ, ისრის გასროლის მანძილზეა დაშორებული, მოედანზე ფიცრული შენობებია დაბალი, ერთსართულიანი. აქ ალექსანდრე მეფის სადგომში თეიმურაზ მეფე ცხოვრობს დედოფლით, უფლისწულებით — თავის შვილიშვილებით.

როცა ელჩები ციხე-ქალაქში რაჭაში მივედით, მეფის სადგომიდან ნახევარი „ვერსტის“ დაშორებით მოგვცეს ბინა. თეიმურაზ მეფემ კაცი გამოგვიგზავნა, მოგვიკითხა. თეიმურაზ მეფესთან, თუ როგორ ვიყავით საელჩო საქმეებზე, ამის შესახებ თეიმურაზის მუხლობრივ აღწერილობაში წერია დაწვრილებით ყველაფერი.

ივნისის 20, ელჩებმა, ნიკიფორე და ალექსიმ, თეიმურაზი დავითთან და რაჭიდან ალექსანდრე მეფესთან გავემგზავრეთ მის სატახტო ქალაქში, ქუთათისში. ელჩები ქუთათისამდე დავით მიტროპოლიტმა გავაცვალა. ქუთათისში რომ მივედით ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, ციხის პირდაპირ ბორცვზე დაგვაბინავეს, მდინარე რიონის ნაპირას, მეფის კარებში. ამ ადგილას ორ დღეს ვიყავით. ალექსანდრე მეფისაგან საკმელი და სასმელი მოჰქონდათ დიდის პატივით.

ივნისის 23, ალექსანდრე მეფემ კაცი გამოგვიგზავნა, ქალაქის გარე უბანში გადასვლა შემოგვითვალა და ბინა მიგვიჩინა.

ივნისის 25, ელჩებმა, ნიკიფორე და ალექსიმ, ალექსანდრე მეფეს შეუთვალეთ, რომ ჩვენთვის საელჩო დავალებებზე მოსალაპარაკებლად მის წინაშე გამოცხადება ებრძანებინა და ამასთანავე კაცები გამოეგზავნა ჩვენთან ხელმწიფის წყალობის, სიასამურის ბეწვეულის, გადასატანად, ხოლო ელჩებისათვის ცხენებიც გამოეგზავნა. იმავე დღეს ალექსანდრე მეფემ, ელჩებს ცხენები გამოეგვიგზავნა, ცხენები ვერცხლით მოქედლი უნაგირებით იყო შეკაზმული, აღვირ-ლა-

გამი კი ოქროთი იყო გაწყობილი. სიასამურის გადასატანად ცაკები გამოგვიგზავნა.

ნიკიფორემ და ალექსიმ ხელმწიფის მიერ გამოტანებული სიასამური გადავსინჯეთ, წესრიგში მოვიყვანეთ და სიის მიხედვით მამუკა ჯაფარიძეს და გიორგი „კანშოვს“ ჩავაბარეთ (ეს აზნაურები ჩვენზე იყვნენ მომაგრებული). ესენი ბეწვეულს თავიანთ მეთოფურებს ურიგებდნენ გადასატანად, ამათ რუსულად სტრელცები ეწოდებოდათ. ჩვენ, ელჩებმა ამათ ვუბრძანეთ წინ წასულიყვნენ, ხოლო ხელმწიფის სიგელი მდივნის თანაშემწეს მივეცით და ვუბრძანეთ იგი წინ მალლა ხელებაწეული დაეჭირა და ისე წაეღო ჩვენს წინ. ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე და ალექსი, ცხენებზე შევჯექით და ამათ უკან გავყევით და, როცა გარეუბნიდან მოედანზე გავედით და მეფის კარვის სადგომს სანამ მიუახლოვდებოდით, მეფემ აზნაური გამოგვიგზავნა და გვიბრძანა სიასამურის ქარავანი შეჩერებულიყო, ჩვენც გვიბრძანა ელჩებს შეგვეჩერებინა სვლა. თურმე ამ დროს, დედოფალი, დიდებულითა მეუღლეებითურთ, ცალკე თავის კარავში ყოფილიყვნენ, კარვის კალთები აეწიათ და ხელმწიფის ხაზინას, ელჩებს და ხელმწიფის მსახურებს უცქეროდნენ. ცოტა ხნის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ, ელჩებს თავის კარვისაკენ სვლა გვიბრძანა. როცა მეფისაკენ გავსწიეთ ამ დროს ციხიდან და კოშკებიდან ზარბაზნების სროლა დაიწყო, ხოლო მეთოფურებმა ბურჯებიდან იწყეს სროლა. მეფის კარვებს ათი საყენის მანძილზე რომ მივუახლოვდით, უბრძანეს ჩვენთვის ეთქვათ ცხენებიდან ჩამოვსულიყავით. ნიკიფორე და ალექსი და ხელმწიფის ხალხი ყველა ცხენებიდან ჩამოვედით და კარვისაკენ გავსწიეთ. ამ დროს კარვებიდან გამოვიდნენ და ელჩებს შემოგვეგებნენ ზაქარია მატროპოლიტი და იერუსალიმელი, წმ. გოლგოთის მთის მონასტრის იღუმენი, ნიკიფორე.

ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, მეფის სახელით, ჯანსაღობით მოგვიკითხეს, მარჯვნივ და მარცხნივ ამოგვიდგნენ და მეფემდე მიგვაცილეს. როდესაც მეფის წინაშე წარვსდექით ელჩები, წესისამებრ, თავი დაუჯარით მეფეს. სრულიად რუსეთის ხელმწიფის და მეფის ალექსი მიხეილის ძის სახელით, ალექსანდრე მეფეს, ნიკიფორე მიესალმა და სიტყვა წარმოსთქვა: სამპიროვან ღვთის წყალობით დიდმა ხელმწიფემ და მეფემ, დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ სრულიად რუსეთისამ (მიდის რუსეთის მეფეების სრული ტიტულაცია ი. ც.)... ბრძანა, შენ, ალექსანდრე მეფეს, თავი დაგიკრათ, ხოლო როცა ნიკიფორე სიტყვას ამბობდა მეფე იდგა.

ალექსანდრე მეფემაც მოიკითხა ხელმწიფის და მეფის დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის ჯანსაღობა.

ნიკიფორემ ამაზე უპასუხა: როცა ჩვენ დიდი ხელმწიფისაგან, მისი მეფობის უდიდებულესობისაგან წამოვედით, ღვთის წყალობით ის თავის დიდ და სახელოვან „სახელმწიფოებში“ ჯანსაღად და კარგად ბრძანდებოდა ამის შემდეგ (ნიკიფორემ) ხელმწიფის წერილი მიართვა (ალექსანდრე მეფეს) და სთქვა: დიდმა ხელმწიფემ... ალექსი მიხეილის-ძემ სრულიად რუსეთისამ, შენ, ალექსანდრე მეფეს, თავისი მეფური დიდებულების წერილი გამოგიგზავნა. ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფის წერილი ნიკიფორეს ჩამოართვა, ემთხვია ბექდის ადგილას და თავზე დადებული გააჩერა ერთხანს და შემდეგ თავის მახლობელ კარისკაცს გადასცა, ხოლო, როცა ხელმწიფის კარგად ყოფნის შესახებ სიტყვა მოისმინა გაუხარდა და ხელები მაღლა ალაპყრო.

ამის შემდეგ ნიკიფორემ განაგრძო სიტყვა: წყალობითა ღვთისათა, დიდმა ხელმწიფემ, მეფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის-ძემ სრულიად რუსეთისამ, ბრძანა მოგახსენოთ შენ, ალექსანდრე მეფეს: წარსულ 157 წელს (1650 წ. — ი. ც.) მის მეფურ უდიდებულესობას გამოუგზავნეთ თქვენ თქვენი ელჩები, ბასილ ილუმენი და დავით მორჩილი, წერილით. და ჩვენმა დიდმა ხელმწიფემ შენი ელჩები შეიწყალა, უბრძანა მათ მის წინაშე გამოცხადება და მისი ხელმწიფური თვალების ხილვის (ღირსი გახადა) და შენი წერილის მათი ხელიდან მიღება ბრძანა და მოწყალებით მოუსმინა მათ. ხოლო თქვენს წერილში ალექსანდრე მეფეო, თქვენ წერდით ჩვენს დიდ ხელმწიფეს, რომ თქვენ მამა-პაპის, მართლმადიდებელ ქრისტიანი მეფეების მემკვიდრეობით იმყოფებით მეფედ. ძველი მეფეების მიერ აგებული მონასტრები და საყდრები გაქვთ, მიტროპოლიტები და ეპისკოპოსებიც მრავალი გყოლიათ, სარწმუნოებაც შეურყვნელად დაგიცავთ დღემდე და თხოვთ ჩვენ დიდ ხელმწიფეს, რომ შეგიწყალოთ და არ დაგტოვოთ მისი საფარველი ხელის გარეშე. წერდით აგრეთვე, რომ თქვენ სხვა, ქრისტიანული სარწმუნოების მეფე, არა გყავთ, გარდა იმისი უდიდებულესობისა, იმავე წერილში წერდით თქვენ ალექსანდრე მეფეო ჩვენს დიდ ხელმწიფეს, თუ რა შევიწროებას და დევნას განიცდით მტრებისაგან თქვენ სახელმწიფოში და ამიტომ დიდხელმწიფეს თხოვდი შეეწყალებინე შენ და დახმარება აღმოეჩინა მას შენთვის, რათა ურწმუნოებს არ ეჯობნათ შენთვის და წმინდა მონასტრებიც არ დაქცეულიყო. ამავე დროს, დიდ ხელმწიფეს თხოვდი თავისი ელჩი გამოეგზავნა შენს ქვეყანაში და იგი მას დაეთვალეებინა.

მეც, ალექსი მდივანმა, სიტყვა წარმოვსთქვი: დიდმა ხელმწიფემ

და მეფემ, დიდმა მთავარმა სრულიად რუსეთისამ, ალექსი მიხეილის ძემ გაიგო რა თქვენი, ალექსანდრე მეფის, თავის სახელმწიფოში მტრებისაგან შევიწროებული ყოფნა, ამაზე არა მცირედ შეწუხდა და შენი, ალექსანდრე მეფის, და მთელი იმერეთის ქვეყნის დაცვა სურს მას ყოველგვარი ღონისძიებით მეთქი. ქრისტიანული სარწმუნოების სიყვარულით თავისი მეფური მაღალი ხელის საფარველიდან არ მოგიცილებს და თავის მოწყალებობრივი მზრუნველობის ქვეშ ეყოლები, რომ მართლმადიდებლური სარწმუნოება შეგინებული არ იქნეს, და შენი ელჩები მისი მეფური წყალობით შენთან გამოისტუმრა. ხოლო მათთან ერთად, დიდმა ხელმწიფემ, შენი თხოვის თანახმად, თავისი ელჩები, აზნაური ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი გამოგზავნა, თუ რა სახით და რა პირობით უნდა იქნეთ თქვენ მის მეფურ მოწყალების მზრუნველობის ქვეშ, ამის შესახებ დიდმა ხელმწიფემ ჩვენ, თავის ელჩებს, დაგვავალა შენ მოგელაპარაკოთ და შენი სახელმწიფო და ქვეყანა და ადგილები დავათვალიეროთ, ხოლო შენ ჩვენ უნდა გვენდოთ. აგრეთვე ჩვენთან, ელჩებთან ერთად, გამოგზავნა შენთან თავისი ხელმწიფური წყალობა სამოცდაცხრამეტი ორმოცეული საუკეთესო სიასამურის ბეწვეული. ხოლო შენ, ალექსანდრე მეფეო, მის ხელმწიფურ ამ წყალობას ჩვენგან, ელჩებისაგან, სიხარულით მიიღებ. და როდესაც მისი მეფური უდიდებულესობის შენდამი ასეთ მოწყალებას ხედავ, რა პირობასაც ჩვენ, ელჩებს, მოგვცემთ შენ და შენი კაცები, ამ პირობაზე მტკიცედ და უცვალებლად უნდა იდგეთ სიკვდილამდე, და მისი მეფური უდიდებულესობისა და ხელმწიფობის შვილების, რომელთაც ღმერთი მომავალში მას მისცემს, მაღალი ხელის ქვეშ უნდა იქნე მთელი შენი იმერეთის მიწა-წყლით საუკუნოდ მოუცილებლად და მას, დიდ ხელმწიფეს ჩვენსას და მის, ხელმწიფის, შვილებს ემსახურებოდე და ცდილობდე, სიკეთე გსურდეს ყველაფერში გულწრფელად, ყოველგვარ ცბიერობის გარეშე, ფიცისამებრ, და სხვა არც ერთ ხელმწიფეს არ უნდა მიემხრო. ხოლო მისი მეფური უდიდებულესობის ელჩებს არ დაგვაყოვნებდე და დიდ ხელმწიფესთან (უკან) გავკითხურობდე.

როდესაც ნიკიფორემ და ალექსიმ სიტყვები დავასრულეთ, მეფის და მის უდიდებულესობის წყალობა, სიასამური, ალექსანდრე მეფეს წარვუდგინეთ. ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფის წყალობა, სიასამურის ბეწვეული, დიდის სიხარულით მიიღო და ხელმწიფის ამ წყალობაზე დაბლა თავი დახარა, ხოლო ნიკიფორეს და ალექსის დაჯდომა გვიბრძანა. ხელზე სამთხვევად არ მიგვიწვია. ნიკიფორე და

ალექსი არ დავსხედით, არამედ თაოჯიმანს ვუბრძანეთ ეთქვა ალექ-
 სანდრე მეფისათვის: ...დიდმა ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა სრულ-
 ლიად რუსეთისამ, ალექსი მიხეილის ძემ, გამოგვგზავნა შენთან,
 ალექსანდრე მეფესთან, თავისი ხელმწიფური წყალობით და გვიბრ-
 ძანა შენთან. ალექსანდრე მეფესთან, მოსვლა და ხელზე მთხვევა და
 თუ ჩვენ ელჩებმა შენ ხელზე არ გემთხვიეთ ჩვენ დაჯდომა არ შეგ-
 ვიძლია. ალექსანდრე მეფე დაჯდა და ხელზე სამთხვევად მიგვიწოდა.
 ნიკიფორე, ალექსი და ხელმწიფის ხალხი ალექსანდრე მეფის ხელს
 ეახლენ, ემთხვივნენ და, სადაც ელჩებისათვის ადგილი იყო
 განკუთვნილი, დაჯდომა გვიბრძანა. ჩვენც დავსხედით, მაგრამ
 ცოტა ხნის შემდეგ ავდექით. ალექსანდრე მეფემ გვითხრა: მეფის
 უდიდებულესობის ელჩებმა ჩემთან უნდა ისადილოთო და ცოტა ხანს
 კარავს გარეთ დაიცადეთო, თავის კარისკაცებს და ჩვენზე საგანგე-
 ბოდ მომაგრებულ კაცს უბრძანა გავეცილებინეთ ჩვენ კარავს გარეთ,
 გასაგრილებელ ადგილს, მოსკოვში რომ იციან ისე ერთ ამალღებულ
 ადგილამდე, რომელიც ქვით იყო გაკეთებული და ზევით საჩრდი-
 ლობელი ჰქონდა. და ვინც მიგვაცილებდნენ ელჩებს გვეუბნებოდნენ
 არ მოგვეწყინა, ცოტა ხანს დაგვეცადა სანამ ალექსანდრე მეფე მეფის
 უდიდებულესობის ელჩებს კაცს გამოგვგზავნიდეთ და თავისთან
 სუფრაზე მოგვეწვედეთო. ნიკიფორე და ალექსი ამ ადგილას საათზე
 მეტ ხანს ვიმყოფებოდით. ამ ხნის განმავლობაში ელჩებთან ნიკიფო-
 რე და ალექსისთან, გოლგოთის მთის მონასტრის ილუმენი და მასთან
 ერთად მეფის მახლობელი პირები იყვნენ. დროდადრო აქ, ჩვენთან,
 შესანიშნავ ტაჩქებზე შემჯდარი მეფის აზნაურები მოდიოდნენ, დაგ-
 წათვალეირებდნენ, მოგვიკითხავდნენ და მოგვილოცავდნენ. რამდე-
 ნიმე ხნის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ, თავისი აზნაურები გამოგვიგ-
 ზავნა, გვითხრეს: ალექსანდრე მეფემ გამოგვაგზავნა თქვენთან, ელ-
 ჩებთან, და გთხოვათ, ხელმწიფის ელჩებს, სუფრაზე დაგვეწვიეთო. ნი-
 კიფორემ და ალექსიმ ტანსაცმელი გამოვიცვალეთ და წავედით მე-
 ფესთან სუფრაზე, მთელი ჩვენი მხლებელი ხელმწიფის ხალხით.
 ალექსანდრე მეფემ გვიბრძანა ჩვენ ელჩებს, ნიკიფორესა და ალექსის
 და ამ უკანასკნელის შვილს კლიმენტის, მარცხენა მხრით მასთან მახ-
 ლობლად დაჯდომა. ელჩებთან მახლობლად შუაზე გოლგოთის მთის
 მონასტრის ნიკიფორე ილუმენი იჯდა. მეფის მარჯვენა მხარეს მახ-
 ლობლად კათალიკოსი იჯდა, რუსულად რომ ეთქვათ, პატრიარქის
 მაგიერი, შემდეგ მიტროპოლიტები ზაქარია და დავითი და სხვა სა-
 სულიერო პირები, ერქიეპისკოპოსები და არქიმანდრიტები, ხოლო
 მეფის თავადები და აზნაურები (რუსულად „დვორიანები“) ორივე

მხარეზე იხდნენ. კამის წინ მოიტანეს და მეფის წინაშე სუფრა გაშალეს; აბრეშუმის იყო ოქროს ფერი ზოლებიანი და დააფინეს მის წინაშე ხალიჩაზე. შემდეგ სუფრა მოიტანეს და კათალიკოსის წინ გაშალეს, ასევე ელჩების წინ გაშალეს სუფრა, ატლასის იყო ზოლებიანი. სასულიერო პირთა და თავადების წინაშე გაშლილი სუფრებმა ბამბისაგან დამზადებული ქსოვილების იყო, ხოლო აზნაურებს და (რუსეთის) ხელმწიფის ხალხს, ქსოვილი სუფრის ნაცვლად, ერთმანეთზე გადაკერებული დეკეულის წითელი ფერის ტყავები დაუფინეს წინ. ხოლო მეფე ალექსანდრე, სასულიერო პირები, თავადები და აზნაურები ყველანი ყიზილბაშურად იხდნენ ნოხებზე, ფეხებმორთხმულნი. ელჩებს კი შავი და დაგვიდგეს, დასაჯდომად კი მერხი. ხელმწიფის ხალხსაც მერხი დაუდგეს, ხოლო იჯდნენ აზნაურებს შორის დაფანტული. ხოლო საჭმელი, დაისამდე ორი საათით ადრე, მოგვართვეს. და როცა მეფეს, სასულიერო პირებს და ელჩებს საჭმელები მოგვართვეს, მერიქიფეებმა თასების შევსება დაიწყეს ღვინით და მეფეს, სასულიერო პირებს, ელჩებს და ყველას, ვინც იქ ვიყავით, დაგვირიგეს.

ოცთა ხნის შემდეგ, ალექსანდრე მეფე წამოდგა, მაშინვე სამღვდელობა და თავადებიც წამოდგნენ, და მეფეს ღვინით სავსე თასი მოართვეს. მეფემ თასი მიიღო კათალიკოსს გადასცა და უბრძანა (რუსეთის) მეფის უდიდებულესობის დღეგრძელობისათვის ლოცვის წარმოთქმა. კათალიკოსმა თასზე ლოცვა წარმოთქვა (ე. ი. აკურთხა — ი. ც.) და შემდეგ თასი ალექსანდრე მეფეს გადასცა. მიიღო რა მეფემ თასი, ნიკიფორეს და ალექსის სიტყვით მოგვმართა: გამოვძებნე მე ხელმწიფე, მეფე და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე სრულიად რუსეთისა, საგანგებო ხელმწიფე გამოვძებნე ჩემთვის, მე, ალექსანდრე მეფემ, სამუდამოდ ხელმწიფის ყმა ვარ და მისი მრავალი წლის განმავლობაში ჯანსაღობისათვის ვსვამ ამ თასიდან, რათა დიდი ხელმწიფე ჯანსაღად იყოს მრავალყამიერ და შესვა. შემდეგ ასწია თასი, თავზე მალა, და (თასი) კათალიკოსს გადასცა, შემდეგ, როცა ნიკიფორეს, ალექსის და მის შვილს (კლიმენტის) გადმოგვცა თასები, ალექსანდრე მეფემ სიტყვა წარმოთქვა: „როდესაც მე, ალექსანდრე მეფემ, ჩემი სიმამრისაგან, თეიმურაზ საქართველოს მეფისაგან, მოსკოვის სახელმწიფოს შესახებ, ჰეშმარიტ ქრისტიანულ სარწმუნოების შესახებ და დიდი ხელმწიფის და მეფის დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელის, შესახებ (დაწვრილებით) ამბავი გავიგე, იმას ვნატრობდი განუწყვეტილ, რომ პირადად მეხილა ჰეშმარიტი ქრისტიანული სარწმუნოება და

მოსკოველი ადამიანები და გამეგონა მისი მეფური უდიდებულესობის
ჯანმრთელად ყოფნა. ამიტომაც იყო, რომ მის მეფურ უდიდებულეს-
ობასთან ჩემი ელჩები გავგზავნე. და ჯერ კიდევ იმაზე აღრე, სანამ
ელჩები მოსკოვში მის მეფურ უდიდებულესობამდე მიაღწევდნენ,
ჩემი გონება და გული უკვე ხელმწიფის ნებაზე იყო მიდრეკილი.
შემდეგ კი, აი ეს არის მეფის უდიდებულესობის ელჩებო, თქვენ
გიხილეთ, და ჩემი ელჩებისაგანაც მისი ხელმწიფური უცვალებელი
წყალობის შესახებ მოვისმინე და დიდი წყალობაც მივიღე და გავი-
ხარე. და მომავალშიაც მისი მეფური უდიდებულესობის განუყრელი
მონა ვიქნები მთელი ჩემი სახელმწიფოთი და მოხარული ვიქნები
მისთვის, ჩემი ხელმწიფისათვის, მთელი ჩემი ხალხით ხელმწიფის
მტრებს წინააღმდეგე, ვიბრძოლო და თავი დავედოთ“. და როცა სიტ-
ყვა დაასრულა დაჯდა, კათალიკოს და ელჩებსაც გვიბრძანა დაჯდომა.

ხოლო მერიქიფეებს უბრძანა ხელმწიფის სადღეგრძელოს დასა-
ლევად თასები მიეწოდებინა მტრობოლიტებისა, არქიებისკობოსები-
სა და სხვა სამღვდლოების წარმომადგენლებისათვის, ასევე თავადე-
ბისა, ხელმწიფის ხალხისა, და აზნაურებისათვის. ყველა ფეხზე ამ-
დგარი ვსვამდით. ამის შემდეგ, ცხატა ხანი გავიდა და ჩვენ, ნიკიფორე
და ალექსი, მაგიდიდან წამოვდექით, გვერდზე მივდექით და ალექ-
სანდრე მეფის სადღეგრძელო შევსვით. კათალიკოსმა და სამღვდე-
ლოებამ ალექსანდრე მეფის სადღეგრძელო ფეხზე ამდგარი შესვეს.
ხოლო მისმა თავადებმა და აზნაურებმა ალექსანდრე მეფის სადღეგრ-
ძელო ასე შესვეს: წამოდგებოდა ჯგუფად შვიდ-შვიდი კაცი, მიუახ-
ლოვდებოდნენ მეფეს, დაცლიდნენ თასებს, თავს დაუკრავდნენ, ცალი
ქუხლით ჩაიჩოქებოდნენ და ისევ თავიანთ ადგილებზე დასხდებოდ-
ნენ. ხოლო საჰმელსებს მეფეს და კათალიკოსს ოქროს ლანკანებზე
მიართმევდნენ, სასმელსაც ოქროს სურებით და თასებით მიართმევ-
დნენ. ელჩებსაც მეფე მიაწოდებდა თავისი არშივიდან საჰმელსა და
სასმელს, იმავე ოქროს ლანკანებზე და თასებით. ხოლო სამღვდელო-
ებს, თავადებსა და აზნაურებს საჰმელს და სასმელს ყველას სუფ-
რებზე ვერცხლის ჭურჭლეულობით მიართმევდნენ. რადგანაც სუფრა
გაგრძელდა (და შემოღამდა), ორი ვერცხლის დიდი შანდალი მოიტა-
ნეს შეღებილი დიდი სანთლებით და მეფეს იქეთ-აქეთ წინ დაუდგეს,
კათალიკოსისა და ელჩების წინაც ვერცხლის შანდლებით შეღებილი
სანთლები დადგეს. ასევე ვერცხლის შანდლებით დადგეს სანთლები
სამღვდელოებისა, თავადებისა და აზნაურების წინაშე, ხოლო „უკა-
ნა“ სუფრაზე მსხდომარეთ სპილენძის შანდლებით მიუტანეს სან-
თლები. სუფრა დამის სამ საათამდე გაგრძელდა, მეფე ძალიან მხი-

რული იყო სუფრასთან და განუწყვეტლივ მისი უდიდებულესობის მეფის სახელს ახსენებდა და ელჩებს და ხელმწიფის ხალხს გვიცქეროდა. ხოლო კარვის კალთებიდან ჩუმად ქალები იჭვრიტებოდნენ და ელჩებს გვიცქეროდნენ. სუფრის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, ბინაზე გაგვისტუმრა, ცხენებამდე და შემდეგ ბინამდე მრავალმა აზნაურმა მიგვაცილა.

როდესაც ჩვენ, ნიკიფორე და ალექსი, ალექსანდრე მეფესთან საელჩო საქმეებზე ვიყავით, იმ ხანად მეფის სადგომი მოედანზე მოეწყობა ყიზილბაშური კარვების ქსოვილებით, სიგრძე-სიგანე თხუთმეტ-თხუთმეტი საყენი ექნებოდა და გადახურული იყო კარვისა და დარბაზის სახურავი ქსოვილებით და მოფენილი იყო ყოველი მხრით ფერადი ნოხებით. იქ კი, სადაც მეფის ადგილი იყო, იმ მხარეს ჩამოწვებული იყო კარვის კალთებიდან ოქროს ვარაყიანი სპარსული ხავერდის ნაჭრები და ეს ადგილი აბრეშუმის ნოხებით იყო მოფენილი, ხოლო ნოხების ზემოთ მეფის დასაჯდომ ადგილზე დაგებული იყო დიდი ექვსსაყენიანი ქვეშ დასაფენი სპარსული ნარმის მაგვარი ქსოვილი, ამის ზემოთ კი ოქროს კედით მოქსოვილი ხალიჩა, ამ ხალიჩის ზემოთ დიდი ბალიშია დადებული, იგი შეკერილია წითელ ატლასზე ოქროსა და ვერცხლის კედით და ზედ გრძელი ვიწრო გადასაფარებელია. იგი მოქარგულია და სხვადასხვა სამკაულია გამოსახული თეთრ ატლასზე. მეფის დასაჯდომი ადგილის უკან, ზურგის მისარყდენი დიდი ბალიშია, ზედ ოქროს ვარაყიანი ატლასი არის გადაფარებული, ხოლო მეფის ადგილზე, სადაც მეფე იჯდა და სადაც კათალიკოსი და ელჩები ისხდნენ, კარვის კუმტულის ქვემოთ ქსოვილის მეორე შინაგანი ჭერია ატლასისა და აბრეშუმისაგან, მოქარგული სხვადასხვა ფერებით, ზედ მცენარეულობის სახეებია ამოქარგული. ხოლო მეფის დასაჯდომ ადგილის ზემოთ თავის პირდაპირ კარვის იმ კენწერში მზის საჩრდილობელია გაკეთებული ოქროსა და ვერცხლის კედით შემკული სხვადასხვა ფერის აბრეშუმით თეთრ ატლასზე გაწყობილი. ფრინველებისა და მცენარეულობის გამოსახულებით, ხოლო გარშემო ამ საჩრდილობელს ფოჩი აქვს გაკეთებული ოქროსფერის ჭინჯილებით, საჩრდილებელის სიგრძე სიგანეზე საყენ-ნახევრის ზომის.

როდესაც ნიკიფორე და ალექსი ალექსანდრე მეფესთან საელჩო საქმეებზე მივედით, მეფე თავის ადგილას ყიზილბაშურად იჯდა, ფეხებმორთხმული. ხოლო მას ტანზე კაბა ეცვა აბრეშუმის ქსოვილისაგან გაკეთებული ოქროს არშიით შემოყოლებული, დილები ოქროსი ჰქონდა აღმასის წვრილი თვლებით გაწყობილი. კაბას დაბალი საყელო აქვს და ორმუზდული დიდი მარგალიტებით არის საყელოს ზედა

ნაწილი შემოყოლებული, პერანგს მოკერებული საყელო აქვს, რომელსაც აგრეთვე ორძაფზე აცმული ორმუზდული დიდი მარგალიტები აქვს შემოყოლებული.

კაბაზე სირმის, ოქროსკედისა და აბრეშუმის ძაფებისაგან წარჩეხი სარტყელი აქვს გაკეთებული. სარტყელზე ოქროს სამკაულებია, ძვირფასი ქვებით, ზურმუხტისა და იაგუნდის ყიჟმატით გაწყობილი, კაბაზე ოქროთი მოჭედილი ხმალი არტყია. ოქროში ყოლოს ფერი იაგუნდები და ზურმუხტებია ჩასმული, აგრეთვე ალმასის ყიჟმატი. ხმლის შემოსარტყამ ქამარს ბოლო მიწამდე აქვს ჩამოშვებული, იგი ოქროთი არის შემკული, ოქროზე იაგუნდის, ზურმუხტისა და ალმასის ყიჟმატი არის ჩასმული, კაბის ზემოთ ქათიბი ეცვა, აბრეშუმის ძვირფასი ქსოვილისაგან შეკერილი, სიასამურის ბეწვეულით შემკული და ერთ მხარეს შეკრულია ერთ მარყუჟათ. ალექსანდრე მეფეს, მკერდზე, ოქროს ძეწკვით დიდი ოქროს ჯვარი ჰკიდა, წმინდა ნაწილებით, თავზე ქონგურებიანი გვირგვინი ადგას, უქობო, შვიდ საყრდენიანი, ორმუზდული მარგალიტით შემოყოლებული, შიგადაშიგ ყოლოსფერი და ცისფერი იაგუნდის ქვებია ჩასმული, აგრეთვე ზურმუხტისა და ალმასის ყიჟმატითაა შემკული. გვირგვინის საყრდენებზე ოქროს ბალთებზე ჯვრებია გაკეთებული ორმუზდული მარგალიტით, თითულ ჯვარში ოთხ-ოთხი მარგალიტის მარცვალაია. მეფეს ხელთ ოქროთი მოჭედილი (სკიპტრა) კვერთხი უპყრია, სკიპტრა იაგუნდის, ზურმუხტისა და ალმასის ყიჟმატით არის შემკული. კვერთხს ზემოთ სფერო ჰქონდა, რომელშიაც ალმასის ყიჟმატები იყო ჩასმული, სფეროს, ზემოთ, დიდი ყოლოს ფერი წახნაგოვანი იაგუნდი ჰქონდა ჩასმული. ალექსანდრე მეფე სადილის დროს რომ სუფრასთან იჯდა მას, სიასამურ შემოყოლებული, ორმუზდული მარგალიტებით ჯვარედინათ შემკული, შავი ხავერდის ქუდი ეხურა. ხოლო გვირგვინი ამ დროს ზედსადგარზე იდგა მეფის პირდაპირ, იქვე იყო მიყუდებული სკიპტრაც. ზედსადგარი ოთხკუთხედიან და შავი ხავერდით არის დაფარული. ზედსადგარის კუთხის თავები და გარშემოყოლებული არშია ოქროსი არის და იაგუნდისა და ზურმუხტის ყიჟმატები აქვს ჩასმული.

მეფის ადგილის პირდაპირ, კარვის ბოძთან, ოქროთი დაფერილი ვერცხლით მოჭედილი კვერთხი იყო მიყუდებული, კვერთხის ზემოთ ოთხკუთხედიანი ოქროს („სიონი“) კილობანი იდგა, კილობანის ფენგებზე მაცხოვრის, ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის, იოანე ნათლისცემლის, გიორგი და დიმიტრი წამებულების გამოსახულებანია ამოტვიფრული, ამათი გვირგვინები იაგუნდისა და ზურმუხტის ყიჟმატებითაა შემკული. კილობანში წმინდა გიორგისა და დიმიტრის ნაწი-

ლებიათ ამბობდნენ. კილობანზე ოქროსაგან ჩამოსხმული ჯვარი იყო ჯვარცმის გამოსახულებით. ამავე კარვის ბოძთან ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ძითურთ ხატი იყო მიდგმული. გვირგვინი და არწივები ოქროთი არის მოჭედილი და ძვირფასი ქვებით არის შემკული, ხოლო სახატე ვერცხლისაა. მეფის გარშემო მარცხნივ და მარჯვნივ („სიონ-ნებია“) კილობნებია კვერთხებზე, ყველა ესენი ისევე არიან შემკული და გაკეთებული, როგორც პირველი („სიონი“-ა) კილობანი. იქ, სადაც მეფე იჯდა, ზემოთ, სამ ფიცარზე დასაკეცი ხატი იდგა, ამ ხატზე ცენტრში საუფლო ტახტზე მჯდომარე მაცხოვრის სახე იყო გამოსახული, გვერდზე იქეთ-აქეთ ყოვლად წმინდა ღვთის მშობელი და იოანე ნათლისმცემელია, გვერდის ფენგებზე კი მიქელ და გაბრიელ მთავარ ანგელოზებია გამოსახული. გამოსახულებანი ოქროთი არის შემკული, ხოლო გვირგვინებში იაგუნდის და ზურმუხტის ქვებია ჩასმული.

მეფის მარჯვენა მხარეს კათალიკოსი იჯდა (პატრიარქის ადგილზე მყოფია იმათთან), მას ქვეშ აბრეშუმის ხალიჩა ჰქონდა დაგებული, ხალიჩაზე დიდი ბალიში ედო, ზურგს უკანაც ბალიში ჰქონდა, ორივე ალუბლისფერ ატლასზე იყო ოქროსა და ვერცხლის კედით მოქარგული, კათალიკოსს ალუბლისფერი წმინდა აბრეშუმის მანტია ჰქონდა წამოსხმული, ზედა ნაწილი ოქროსა და ვერცხლის კედით იყო მოქარგული, მკერდზედაც საუფლო დღესასწაულებია ამოქარგული — უფლის აღდგომა და ამიდლება, მაცხოვარს და წმინდა მოციქულებს კვართები მარგალიტით აქვთ გარსშემოყოლებული. კალთებს კუთხეები ამოქარგული აქვთ, ქერუბიმებია გამოსახული ოქრო-ვერცხლის კედით წითელ ატლასზე. კათალიკოსს თავზე ქუდი ეხურა შევხავერდ გადაკრული. ქუდის ჯვარედინი და გარშემო იაგუნდის, ზურმუხტისა და ალმასის ჟიემატებით შემკული ოქროთი არის მოჭედილი. კათალიკოსს ორ რქიანი კვერთხი ეპყრა ხელთ, ბერძნული ყაიდის, მთლიანად ოქროსაგან არის მოჭედილი, ზედ სამი სფეროა, იაგუნდისა და ზურმუხტის ჟიემატებითაა შემკული. კათალიკოსის პირდაპირ შავი ხავერდით მორთული სავარძლები იდგა. სავარძლებთან ხალიჩაზე მისი ფეხსაცმელები ეწყო, შავი ხავერდისაგან შეკერილი, ფეხსაცმელს ცხვირი, ქუსლები და ტერფის რკალი ძვირფასი ქვების ჟიემატებით შემკული ოქროთი არის მოჭედილი. სადილობის დროს მას ქუდი მონადეს და იქვე სავარძელში ჩადევს, კვერთხიც სავარძლებთან იყო მიყუდებული.

სადილზე ალექსანდრე მეფესთან სამღვდლოება ესწრებოდა:

თვით კათალიკოსი და ორი მიტროპოლიტი, ოთხი არქიეპისკოპოსი, ცხრა არქიმანდრიტი და ილუმენი, მეფის სამოცდაათობმეტი თავადი, მახლობელი პირები და აზნაურები. ისხდნენ სუფრასთან კედლის გასწვრივ ერთ მწკრივში. პირდაპირ არავინ არ იჯდა, ისე რომ მეფე ყველას უცქეროდა და არავის თავის მოფარება არ შეეძლო, იქ, სადაც სასმელი და ყოველგვარი ჭურჭლეულობა იდგა და სადაც კერძებს ანაწილებდნენ, ის ადგილიც ნოხებით იყო მოგებული, ხოლო ნოხების ზემოთ აბრეშუმნარევი ქსოვილები იყო ჩამოფარებული, ხოლო მეფის ჭურჭლეულობა ოქროს სურები ლანგარები და თასები მეფის დასაჯდომი ადგილის პირდაპირ ეწყო ახლოს. ნოხებზე ოქროს კედის ქსოვილები იყო მოგებული.

ივნისის 28, ალექსანდრე მეფემ ელჩებთან გამოგზავნა, ჩვენთან მოურავად გაპიროვნებული, მამუკა და გიორგი, შემოეთვალა მეფესთან გამოცხადება მოსალაპარაკებლად. მათთან ერთად ცხენებიც გამოგზავნა ნიკიფორესა და ალექსისათვის. იმავე საათს ელჩები ალექსანდრე მეფესთან გავემგზავრეთ. კარვების სადგომთან სანამ მივიდოდით გადავუხვიეთ გზას და წინანდელ საჩრდილებელ ადგილას მიგვიყვანეს. ნახევარი საათის ლოდინის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ კაცი გამოგვიგზავნა და მასთან ხლება იგვიბრძანა, იმავე კარვებში მოსალაპარაკებლად. ნიკიფორე და ალექსი ალექსანდრე მეფესთან კარავში მივედით დაბლა მიწამდე თავის დაკვრით მადლობა გადავუხადეთ წყალობისათვის — სადილისა და მეფის სუფრიდან არშივის ბოძებისათვის. ალექსანდრე მეფემ მოგვიკითხა ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, და მის მახლობლად მარცხენა მხარეს დაჯდომა გვიბრძანა. ხოლო მარჯვენა მხარეს კათალიკოსი და სამღვდლოება იჯდა, თავადები და აზნაურები კი ორი მხრით ისხდნენ. ყველაფერი ისე იყო მოწყობილი და ნოხებით მოგებული, როგორც წინათ.

როცა დავსხედით ალექსანდრე მეფემ ნიკიფორეს და ალექსის გვკითხა: თქვენ გამოგზავნილი ხართ ჩემთან დიდი ხელმწიფისაგან, თქვენი მეფისაგან და დიდი მთავრისაგან, ალექსი მიხეილის ძისაგან, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელისაგან, ჩემთან, ალექსანდრე მეფესთან, თავის ხელმწიფური წყალობით სიასამურის ბეწვეულით, და მე ალექსანდრე მეფის უდიდებულესობის ეს წყალობა სიასამური, თქვენგან სიხარულით ჩავიბარე და ხელმწიფის მოწყალებაზე და დიდ წყალობაზე მრავალჯერ თავი დამიკრავს ელჩებო! მისი მეფური უდიდებულესობის სხვა ბრძანება არის თუ არა ჩემდამი?

ნიკიფორემ და ალექსიმ ალექსანდრე მეფეს მოვახსენეთ დანასაქმის მიხედვით (ინსტრუქციის მიხედვით).

გამოგზავნე შენ, ალექსანდრე მეფეო, მის მეფურ უდიდებულესობასთან, ხელმწიფესთან, ჩვენ მეფესთან და დიდ მთავართან, ალექსი მიხეილის ძესთან, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელთან... თქვენი ელჩები ვასილ ილუმენი და მორჩილი დავითი და ჩვენს დიდ ხელმწიფეს, მის დიდ და სახელოვან „სახელმწიფოებზე“ რუსეთის სამეფოში ყოფნას ულოცავდი, ხოლო შენს წერილში, შენ ალექსანდრე მეფეო, მის უდიდებულესობას წერდი და შენი ელჩებიც პირადად ევედრებოდნენ რომ... მეფემ და დიდმა მთავარმა... შენ ალექსანდრე მეფე და მთელი შენი იმპერიის ქვეყანა, შეგიწყალოს, თავის მეფურ მაღალ ხელის ქვეშ დაგიცვას და დაგიფაროს ყველა შენი მტრებისაგან.

და ჩვენმა ხელმწიფემ და მეფემ... ალექსი მიხეილის-ძემ... შენი წერილი, ალექსანდრე მეფეო, და შენი ელჩების ევედრება მოწყალეობით მოისმინა და გაიგო რა, რომ შენ, ალექსანდრე მეფეო, შენი მტრებისაგან შევიწროებული ცხოვრობ, შეწუხდა. და სურს... მის უდიდებულესობას შენ, ალექსანდრე მეფე და მთელი შენი ქვეყანა თავის მეფური მაღალი ხელის ქვეშ ჰყავდე და დაგიცვას, დაგიფაროს შენი მტრებისაგან. ხოლო ელჩები შენი ბასილ ილუმენი და დავით მორჩილი მთელი თავისი კაცებით, რომელნიც მათ თან ახლდნენ, შეიწყალა თავის მეფური წყალობით და გამოისტუმრა შენთან ალექსანდრე მეფეო.

ალექსი მდივნის სიტყვა

ხოლო შენ ალექსანდრე მეფეო შენი წერილისა და თხოვნის თანახმად პირობა შენი შეასრულე, ჩვენს წინაშე, მისი მეფური უდიდებულესობის ელჩების წინაშე, ჯვარს ემთხვეე და ჩვენს ხელმწიფეს... ალექსი მიხეილის ძეს ფიცი მიეცი, შენს ვაჟიშვილსა და მახლობელ პირებს ჯვარზე მთხვევით დააფიცებ იმ ფიცის წიგნზე, რომელიც ჩვენთან ერთად არის გამოგზავნილი მისი მეფური უდიდებულესობის მიერ, რომ შენ ალექსანდრე მეფე შენი შვილებით და შვილიშვილებით, რომელიც მომავალში გეყოლება იქნები ხელმწიფის მაღალი ხელის ქვეშ საუკუნოდ პირშეუშლელად, და არავის სხვას არ მიეკედლები. ხოლო ფიცის წიგნს შენ ალექსანდრე მეფემ და შენმა შვილებმა, რომელნიც ახლა გყავთ ხელი მოაწერონ და თავისი ბეჭდები დაასვან. ეს შენგან ალექსანდრე მეფეო ჩვენს ხელმწიფეს ესიამოვნება და დამაჯერებელიც იქნება.

იმ დროს, როცა ნიკიფორე და ალექსი ალექსანდრე მეფეს ვესა-
უბრებოდით მთელი ხნის განმავლობაში მეფე ალექსანდრე ქელ-
მოხდილი იდგა, მოისმინა რა ელჩების სიტყვები თვალი მიანყრო
ღვთისმშობლის ხატს და პირჯვარი გადაიწერა.

ალექსანდრე მეფემ ელჩებს უბასუხა: სანამ მე, ალექსანდრე მე-
ფემ, მოსკოვის სახელმწიფოს შესახებ და ქეშმარიტ სარწმუნოების
შესახებ და მისი მეფური უდიდებულესობის შესახებ არავისაგან არა-
ფერი გავიხსენიე არ მქონდა, მე, ალექსანდრე მეფე, თავისთვის, და-
მოუკიდებელი ვიყავი, და არც ერთ მეფეს, თურქეთისას და ყიზილ-
ბაშებისას არ მივმხრობივარ. ხოლო, როგორც კი ჩემი სიმამრისაგან,
თეიმურაზ საქართველოს მეფისაგან, მოსკოვის სახელმწიფოს შესა-
ხებ, ქრისტიანული სარწმუნოების შესახებ და მისი მეფური უდიდე-
ბულესობის შესახებ... მოვისმინე, რომ ის თავის მართლმადიდებლურ
დიდ სახელმწიფოებში თვითმპყრობელია და ქეშმარიტად მართლმა-
დიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოებაა იქ, მე, ალექსანდრე მეფემ
მასთან, დიდ ხელმწიფესთან... ჩემი ელჩები გავგზავნე მორჩილების
გამოსაცხადებლად, რათა მე ალექსანდრე იმ ქეშმარიტ ქრისტიანულ
სარწმუნოებაში ვეგო, გასასწორებლად და შესაერთებლად, და მისი
მეფური ხელის ქვეშ მის ხელმწიფურ ბრძანებლობაში ვიყო (სამა-
რადისოდ). და იმ დროიდან მოკიდებული დღემდე შეურყევლად ვად-
გივარ ამ აზრს, და მთელი ჩემი გულით და გონებით აღვაპყრობდი
რა თვალს უზენაესის, ღვთის, მიმართ, ელოცულობდი, რათა მისი
მეფობის უდიდებულესობის ნება აღსრულებულიყო. ამჟამად კი მე,
ალექსანდრემ, ჩემი ელჩებისაგან მისი ხელმწიფური მოწყალების შე-
სახებ მოვისმინე და დიდი წყალობა ჩემდამი თვით დავინახე და
ამის გამო დიდად გავიხარე და თავი ჩემი მთელი ჩემი ხალხით მის
მეფური კალთის ქვეშ შემეფარებია. და ხელმწიფის წინაშე პირობას
დავდებ, ჯვარს ვემთხვევი და ხელმწიფეს ფიცს მივცემ, და ხელმწი-
ფის მაღალი ხელის ქვეშ უცვალებლად ვეგები საუკუნოდ. ხოლო
მეფური უდიდებულესობის წყალობა ალექსანდრე მეფეს არ მომ-
შლოდეს. დეე ისმინოს ღმერთმა, ცისა და მიწის შემოქმედმა, ჩემი
უღირსი ლოცვა და შთათუნერგოს ხელმწიფეს ღმერთმა ნანატრი ჩემი
გულში და მიშველოს მე. და თანამდგომ და ქომაგ მექნეს მე დიდი
ხელმწიფე მტერთა ჩემთა წინაშე, ჩემი ყოფილი მონის და ქრისტი-
ანული სარწმუნოების მაყიენებელის, სინათლისაგან განდგომილის,
მამადიანური სარწმუნოების წყვედიადში (ჩაძირულის) მთავრის ლე-
ვან დადიანის წინაშე. ასეთ დიდი საქმისათვის უფალმა ღმერთმა
მიანიჭოს მოწყალება ჩემს დიდ ხელმწიფეს და მის სახელმწიფოს

ყოველი სიკეთე. და, როდესაც ალექსანდრე მეფემ სიტყვა დაასრულა მიგვიხმო თავისთან ნიკიფორე და ალექსი და დაბალი ხმით, ისე რომ იქ მყოფ მის ხალხს არ გაუგონია, გვითხრა: მისი მეფობის უდიდებულესობისაგან თქვენ დავალებული ვაქვით, რომ ალექსანდრე მეფემ მისი მეფური უდიდებულესობის, ხელმწიფის ელჩების წინაშე, ხელმწიფის საქმე სისრულეში მოვიყვანოთ და ფიცის წიგნის მიხედვით დავიფიცოთ და ჯვარს ვემთხვიოთ მთელი ჩვენი ქვეყნით, მაგრამ გაგვაცანით რა შინაარსის ფიცის წიგნია გამოგზავნილი თქვენთან ერთად? ხოლო მე ალექსანდრე მისი მეფური უდიდებულესობის განკარგულებაში ვარ ამიერიდან ჩემი ძმით, ვაჟიშვილით და მთელი ჩემი სახელმწიფოთი და მისი მეფური ბრძანებულება მალე შესრულებული იქნება. თქვენ კი ხელმწიფის ელჩებო, თქვენი დიდი ხელმწიფის ბრძანების თანახმად გაამზადეთ (ფიცის) წიგნი, როგორც ეს მეფის უდიდებულესობას ენებოს, მეც ისევე აღვასრულებო. დაამთავრა რა სიტყვა, ელჩები ბინაზე გაგვისტუმრა და ნიკიფორეს და ალექსის საჰმელ-სასმელი ბინაზევე გამოგვიგზავნა.

ინისის 29 ალექსანდრე მეფემ ჩვენთვის (ელჩებისათვის) მოურავად გაპიროვნებული აზნაურები, მამუკა ჯაფარიძე და გიორგი „კანშოვი“ გამოგვიგზავნა და ამათ მეფის დანაბარები სიტყვები გადმოგვცეს: ნიკიფორე და ალექსი ქუთაისის ციხე-გალავანში არსებულ საკრებულო ტაძარში უნდა მივსულიყავით და წირვა მოგვესმინა. ცხენებიც გამოგვიგზავნა ისევე მორთულ-შეკაზმული, როგორც ამის წინათ იყო.

ალექსანდრე მეფის ამ მიწვევაზე ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, ციხე-გალავანში ტაძრისაკენ გავემართეთ და წირვის დასაწყისისათვის იქ ვიყავით. როცა მივედით და საკრებულო ტაძარში შევედით, ჩვენ-ნა მოურავებმა ნიკიფორე და ალექსი ხატებთან მიგვიყვანეს და როცა ხატების წინაშე ლოცვა დავასრულეთ, მეფესთან მისვლა და თავის დაკვრა გვიბრძანეს. როგორც კი ლოცვა დავასრულეთ, ნიკიფორე და ალექსი მეფესთან მივედით და თავი დაუჟკართ, შემდეგ კათალიკოსს (დაუჟკართ თავი). ელჩები რომ საყდარში შევედით, ალექსანდრე მეფე თავის, მეფისათვის განკუთვნილ, ადგილას იდგა. ეს, (მეფის სადგომი) ადგილი ქვისაგან არის ვაკეთებული, სვეტთან, შიგნითაც და მის მახლობლად (კედლები) მოხატულია, წმინდანები და მეფეებია (გამოსახული). მეფეს ხელთ კვერთხი ეპყრა. კათალიკოსი მაქსიმე კი იჯდა საყდრის შუა, აღსავლის კარების პირდაპირ, სავარძელში, მანტია წამოსხმული და წირვის წინა სალოცავს კითხულობდა წიგნში, ხოლო კათალიკოსის წინ აბრეშუმის დიდი ნოხი იყო დაგე-

ბული, ამ ნოხზე კი სხვა მომცრო ოქროს კედით ნაქსოვი ნოხი იყო დაგებული და ამ ზედა ოქროსკედის ნოხზე სახარება, ჯვარი, კვართი, სამღვდელმთავრო ბისონი, სამკლავე და ამფორი იდო, ხოლო დიდ ნოხზე ბოლოში წინანდელი ზესადგარი იდგა, ელჩობის დრატს შემფესთან რომ იდგა, ის. ზესადგარზე, სამღვდელმთავრო ქულის ნაცვლად, ოქროს გვირგვინი იდო, უქობოდ, ზედ საღვთო დღესასწაულებია წვრილად გამოსახული, უთვლებოდ. მეორე უქობო გვირგვინიც იდგა, შავ ხავერდზე ოქრო შემოყოლებული, აქა-იქ კი იაგუნდისა და ზურმუხტის ექიმატია ჩასმული, აგრეთვე მარგალიტი. იმავე ზესადგარზე კათალიკოსის ქუდიც იდო, რომელიც მას ელჩების მიღების დღეს ეხურა.

კათალიკოსის შემოსვლის წინ, სანამ მას ბისონს ჩააცმევდნენ გამოვიდნენ საკურთხეველიდან კვართით (შემოსილი) არქიდიაკონი და დიაკონი საცეცხლურებით ხელში, დადგნენ კათალიკოსის წინ ნოხის ორივე მხარეს და უკმეის მას, კათალიკოსს, და შემდეგ საკურთხეველში შებრუნდნენ. ამის შემდეგ ოთხი დიაკონი გამოვიდა და მიუახლოვდნენ რა კათალიკოსს, თავი დაუქრეს. არქიდიაკონმა და დიაკონმა ხელი მოჰკიდეს და სავარძლიდან წამოაყენეს, მანტია ჩამოხსნეს და ფარჩის კვართი ჩააცვეს, უსახელო, წელზე ზონარი შემოართყეს (ქამრად). ეს ზონარი გაწყობილი იყო ოქროს ფირფიტებით, ფირფიტები კი იაგუნდისა და ზურმუხტის ექიმატით იყო გაწყობილი. კვართს ზემოთ ოლარი დაჰკიდეს მას, ოლარი ალუბლისფერი ატლასისაგან იყო შეკერილი, ზედ ოქროსა და ვერცხლის კედით წმ. დღესასწაულები იყო გამოსახული, გარშემო კი მარგალიტის მძივი იყო შემოყოლებული, გვირგვინებში ექიმატი იყო დატანებული. გაუკეთეს სამკლავენი, ოქროს სიმით შეკერილი, სამკლავეებს ექვსეკესი ოქროს დიდი ღილი ჰქონდა სადად გაკეთებული. შემდეგ ჩააცვეს ღიაშვინდისფერი ბისონი. ბისონს გვერდებზე და გარშემო სამკაულები აქვს, ოქროს. სიმით ორნამენტი აქვს გაკეთებული მცენარის გამოსახულებით, კვართი უსახელოა, გვერდებზე კვართს ექვს-ექვსი დიდი ღილი აქვს იაგუნდისა და ზურმუხტის, ღილები შეუქრეს, მოიტანეს მოჭედული გვირგვინი და თავზე დაადგეს. როცა კათალიკოს მოსადგნენ მას ხელები დიაკვნებზე ჰქონდა დაყრდნობილი ორ მხრივ ჯვარედინად. როცა მორთეს (შემოსეს) სავარძელში მოათავსეს და კვართი მიართვეს. არქიდიაკონი და დიაკონი მცირედ დაშორდნენ (კათალიკოსს) და არქიდიაკონმა ლაღაღჰყო თავის ენაზე „მრავალ უამიერ უფალო“, მცირედ უკან დაიხიეს და აღსავლის კარების ორივე მხარეს დადგნენ. ტრაპეზიდან წამოსული აღსავლის კარებს მოადგა

შემოსილი მღვდელი და წირვის წინა ჩამოლოცვა წარმოსთქვა. ჩამოლოცვის შემდეგ კათალიკოსს ჯვარი მიართვეს, რომელიც ნახზე იდო. ჯვარი ოქროსია საღად გაკეთებული, ჯვრის სიგრძე შვიდი ზურმუხტია ჩასმული, განზე ოთხი ზურმუხტია, ყველა ნატიფია, ოთხკუთხედი, მცირეწახნაგოვანი, ისინი ჩასმულია ჯვარზე ორივე მხარეს, სიდიდით ოქროს ტოლა. ჯვარზე არავითარი გამოსახულება არ არის იმიტომ, რომ ძვირფას ქვებს შორის ცარიელი ადგილი მცირეა. შემდეგ გამოიტანეს საკურთხეველიდან სამსანთლოვანი, როგორც ეს მღვდელმთავრის წირვის დროს ხდება და მიაწოდეს კათალიკოსს. და მიიღო კათალიკოსმა ჯვარი მარჯვენა ხელში, ხოლო სანთლები მარცხენა ხელში, ასწია ჯვარი და სანთლები ერთად და იწყო ჯვრის გადასახვა საკურთხეველზე აღსავლის კარებისაკენ, შემდეგ ჯვარი გადასახა მეფეს და მთელ მარჯვენა მხარეს, ხოლო შემდეგ ჯვარი გადასახა მარცხენა მხარეს, გადასახვის შემდეგ ჯვარი და სანთლები დიაკონს გადასცა და წაიღეს საკურთხეველში, ჯვარი ტრაპეზზე დაასვენეს, ჯვარის გადასახვის შემდეგ არქიდიაკონმა დაიწყო წირვა თავის ენაზე, მღვდელმა კი საკურთხეველში დაიწყო (წირვა) ხელების ზევით აპყრობით. მოსკოვში რომ ბერძენი მონაზონი თეოფანე იყო, მან წირვის დაწყება ასევე დაადასტურა: გვაკურთხე მეუფეო და კურთხეულ არს სასუფეველი. ხოლო, როცა მღვდელმა წირვა დაიწყო, კათალიკოსმაც ხელები აღაპყრო ზევით. ამის შემდეგ დიაკონმა კვერექსი დაიწყო, გუნდი უფალო შეგვიწყალებს არ გალობდა, მხოლოდ იპოდიაკონი გაბმით წესისამებრ თავის ენაზე აღსავლის კარებთან კირიელისონს (უფალო შეგვიწყალებს) ამბობდა. კვერექსის შემდეგ კათალიკოსმა, მასთან ერთად მიტროპოლიტებმა, არქიეპისკოპოსებმა და არქიმანდრიტებმა ანტიფონის გალობა დაიწყეს. ანტიფონის შემდეგ ჩრდილოეთის კარებით გამოვიდნენ სახარებით ხელში და კათალიკოსს მიართვეს. იგი სახარებას ემთხვია. ხელი გამოდევს კათალიკოსს მიტროპოლიტმა და არქიეპისკოპოსმა და საკურთხეველში წაიყვანეს, ხოლო მგალობელთა გუნდის სადგომზე არქიეპისკოპოსები, არქიმანდრიტები და ილუმენები თავის ენაზე გალობდნენ ტროპარს და კონდაკს და წმინდაო ღმერთოს. სამოციქულოს დიაკონი კითხულობდა, ის საკურთხეველიდან გამოვიდა ჩრდილოეთის კარებით და აღმოსავლის კარების წინ (დაიწყო კითხვა) სახარებას კი არქიდიაკონი კითხულობდა. როცა სახარება წაიკითხა, იგი აღსავლის კარებთან მიიტანა, აქ ის მღვდელმა ჩამოართვა და კათალიკოსს მიართვა, აგრეთვე ყველა მწირველებს, კვერექს დიაკონი ამბობდა, უფალო შეგვიწყალებს თავის ენაზე იპოდიაკვნები გალობდნენ, აღსავლის კა-

რებთან მდგომარე. ხოლო „რომელი ქერაბიმთას“, „ღირს არს“ და კანონს მღვდელმთავრები გალობდნენ ერთ „კლიროსზე“. ხოლო წყალობა, მშვიდობა შესაწირავი ქებისა და წმიდაო შენ გიგალობთ და შემდეგ ღირსაარსისა, არაფერი არ უგალობებიათ.

მხოლოდ, საკურთხეველში, დიაკვნები დაბალ ხმაზე ზუტბუტებდნენ. სახარებით გამოსვლა და წმინდა საუფლო ძღვენის გადასვენება კი, როგორც რუსეთში იციან ისე გააკეთეს იმ განსხვავებით, რომ საუფლო ძღვენის გადასვენებას წინ დიაკონი უძღვის ჯვრით, ამ დიაკონის წინ მეორე დიაკონი მიდის საცეცხლურით, ორივე მხარეს იქეთ-აქეთ უკმევს, როგორც ხალხს ისე ხატებს. ხოლო, როცა საუფლო ძღვენს მიასვენებდნენ, მეფემ გვირგვინი მოიხადა და თავყანი სცა დაბლა, წელში მოხრით. ამ დროს აღსავლის კარებიდან კათალიკოსი გამრვიდა, ერთი საფეხურით ჩამოვიდა და საუფლო ძღვენი მიიღო, ასწია ბარძიმი თავს ზემოთ და მიმოიხედა სამივე მხრით და თავის ენაზე წარმოსთქვა „მოგიხსენოთ უფალმა ღმერთმა“-ო. როდესაც საკურთხეველში შევიდნენ აღსავლის კარები არ დაუხურავთ, მხოლოდ ძვირფასი ფარდა ჩამოაფარეს. რადგანაც დასაკეცი აღსავლის კარები ამათ (ქართველებს) არც ერთ საყდარში არ აქვთ. საგალობელის შემდეგ ბარძიმი ხელში არქი-დიაკონმა „შიშითა ღვთისათა“ წარმოთქვა, არქი-დიაკონის შემდეგ, იგივე ბარძიმი, კათალიკოსმა, ასწია რა მაღლა აღსავლის კარებში, მღვდელს გადასცა სამსხვერპლოზე დასადგმელად. ამბიონზე წარმოსათქმელი ლოცვა მღვდელმა წარმოსთქვა, აღსავლის კარებიდან გამოსვლის შემდეგ. ხოლო სებისკვერი არ გამოუტანიათ. წირვას შემდეგ, განტევების ლოცვა აღსავლის კარებში მდგომმა კათალიკოსმა წარმოთქვა. ოქროს ლანკანით, მცირე ნაწილებათ დატეხილი სეფისკვერი გამოიტანეს, მიეახლა ალექსანდრე მეფე აღსავლის კარებს თუ არა, იქედან კათალიკოსი გამოვიდა და ის სეფისკვერი ხელში სამჯერ ჩაუღო, ხოლო მეფემ დამარხა (ე.ი. შექამა) და ხატს ემთხვია. დედოფალი კი მეფის ადგილის უკან იდგა მიფარვით. როდესაც ლიტურგიის გალობა მიმდინარეობდა, ამ საგალობლების შესახებ ბერძენმა თეოფანე ბერმა მოგვცა განმარტება რუსულად, და ლიტურგიის (წირვის) საგალობლები და თვით გალობა ზუსტად რუსულს ემთხვევოდა. საკურთხეველში ტრაპეზის უკან „მაღალი დასაჯდომელი“ შედარებით მაღალი არის გაკეთებული, ექვსი საფეხური აქვს. მთელი საკურთხეველის წრეზე მაღალი დასაჯდომელიდან დაწყებული გაკეთებულია სამღვდლოების დასაჯდომი, მერხივით, ესეც მაღალია, კიბის ორი საფეხურის ავლაა საჭირო დასაჯდომად. განტევების ლოცვის დასრულების

შემდეგ, საკურობევილიდან კათალიკოსი გამოვიდა და საყდრის შუა ადგილზე წინანდებურად სავარძელში ჩაჯდა. ამ დროს დიაკვნები მოვიდნენ და კათალიკოსს წირვის შესამოსელის გახდა დაუწყეს.

ხოლო მეფე ტაძრიდან გამოვიდა. ნიკიფორეს და ალექსის მასთან სუფრაზე ყოფნა გვიბრძანა. წირვის შემდეგ, ნიკიფორე და ალექსი, ჩვენს ბინაზე წავედით, ტანსაცმელი გამოვიცვალეთ და ალექსანდრე მეფესთან სადილზე გავემგზავრეთ. (გამართულ) კარვებში სუფრასთან მეფე და კათალიკოსი, ელჩები, სამღვდელოება, თავადები და აზნაურები ისხდნენ, ისე როგორც წინათ. სუფრაზე, წინანდებურად, ალექსანდრემ და კათალიკოსმა ხელმწიფის, მეფის და დიდი მთავრის სრულად რუსეთის, ალექსი მიხეილის ძის სადღეგრძელო თასით შესვეს. სადილზე მეფე მთელი ხნის განმავლობაში მხიარული იყო და მის უდიდებულესობას, მეფეს, ხშირად იგონებდა, განუწყვეტლივ აქებდა და აღიძვებდა. სადილის დამთავრების შემდეგაც, ალექსანდრე მეფემ, ხელმწიფის სადღეგრძელო განმეორებით დალია. კათალიკოსს და ჩვენ ელჩებსაც აგრეთვე ყველას იქ მყოფთ (ამ სადღეგრძელოს) შესმა გვიბრძანა. სადილის შემდეგ ელჩები ბინაზე გაგვისტუმრა, თანაც ჩვენთვის საჭმელუბით (დატვირთული კაცი) გამოემგზავნა, სუფრაზე რომ გვემსახურებოდა (ის კაცი).

ივლისის 2, ნიკიფორეს (ტოლოჩანოვს) გოლგოთის მთის მონასტრის ილუმენი ნიკიფორე და თეიმურაზ მეფის აზნაური რამაზანი ბინაზე ეწვივნენ. ნიკიფორეს და ალექსის ასე გადმოგვცეს, რომ ალექსანდრე მეფე, მათ, (რამაზანს და ნიკიფორეს ილუმენს) მთავარ ლევან დადიანთან გზავნის მოსალაპარაკებლად, რათა ლევან მთავარი ალექსანდრე მეფეს შეურიგდეს, ხოლო შერიგების შემდეგ, ლევან მთავარმა, მის უდიდებულესობას, მეფეს, თავისი ელჩები გაუგზავნოს და დიდ ხელმწიფეს შეევედროს, რათა მისმა უდიდებულესობამ მეფემ ლევან მთავარი ისევე შეიწყალოს, როგორც ალექსანდრე მეფე და მის ხელმწიფეურ ხელის ქვეშ მიიღოს. ამ საქმის გამო ალექსანდრე მეფემ გვიბრძანა, რომ ჩვენ, ელჩებს, ჩვენის მხრით ილუმენისათვის დაგვევალეებინა ლევან მთავრისათვის იმავე რჩევის გადაცემა.

ნიკიფორემ და ალექსიმ, ნიკიფორე ილუმენს და რამაზანს, მოეახსენეთ რომ ის წინადადება, რომელიც ალექსანდრე მეფეს თქვენთვის, ლევან დადიანისათვის გადასაცემად დაუვალეებია, ძვირფასი საქმეა, მხოლოდ ჩვენ, მეფის უდიდებულესობის ბრძანება ამ დადიანის შესახებ არ გვქონია საერთოდ და ამიტომაც ჩვენ ამ საქმეზე ჩვენის მხრით ვერაფერს დაგავალებთო ვუთხარი. ამასთანავე, ნიკიფორემ და ალექსიმ, ილუმენს ვუთხარი: თუ ალექსანდრე მეფის ბრძანებით

შენ ამ საქმეს მოაგვარებ და ლევან დადიანს და ალექსანდრე მეფეს შეარიგებ, და ხელმწიფის მაღალ ხელის ქვეშ ლევან დადიანს მოუწოდებ, სამაგიეროდ, შენ ილუმენო, სრულიად რუსეთის დიდი ხელმწიფისაგან, ჩვენი მეფისა და დიდი მთავრისაგან, ალექსი მიხეილის ძისაგან დიდი წყალობა მოგენიჭება, ისეთი დიდი, რომელიც შენ აზრადაც არ მოგივაო ვუთხარით.

ივლისის 5 ალექსანდრე მეფის მოძღვარმა ზაქარია მიტროპოლიტმა მეფე სადილად მიიწვია. ალექსანდრე მეფემ კი ნიკიტორესა და ალექსის ცხენები გამოგვიგზავნა და გვიბრძანა ზაქარია მიტროპოლიტთან სადილზე მივსულიყავით. ნიკიტორე და ალექსი, ალექსანდრე მეფის ბრძანებით, მიტროპოლიტთან მივედით და სადილზე ვიყავით. ალექსანდრე მეფე წინანდებურად თავისი მეფის განაწესის მიხედვით იჯდა, ელჩები მარჯვენა მხარეს ვიჯექით მეფესთან ახლოს, სასულიერო წოდება და აზნაურები კი მარცხენა მხარეს. სუფრაზე ყველაფერი წინანდელი განაწესის მსგავსად იყო. ალექსანდრე მეფე წამოდგა და მეფის უდიდებულესობის სადღეგრძელო თასით შესვა, ქება დიდებით მოიხსენია იგი, ხელმწიფე და მეფე უზენაეს ღმერთს შეადარა: ღმერთი ჩვენი ზეცაშია, ხოლო დიდი ხელმწიფე ჩვენი დედამიწაზეო. თასი შემდეგ ელჩებს გადმოგვცა, შემდეგ მიტროპოლიტებს, არქიეპისკოპოსებს და სხვა იქ მყოფ სამღვდელოებს, აზნაურებსაც უბრძანა შესმა, რომელნიც ცალკეულ ჩაუფებად წამოდგებოდნენ (და სვამდნენ). სუფრაზე მეფის, ელჩების, თავადების და ყველას წინაშე ხორცის საქმელები ეწყო, სამღვდელოებს სამარხვო საქმელი ჰქონდა.

ივლისის 6 ალექსანდრე მეფე თავის დედოფლით ქუთაისის ციხე-ქალაქიდან სკანდას ციხეში გაემგზავრა, მაგრამ გამგზავრებისას ვასილ ილუმენი გამოგვიგზავნა, მოსკოვში რომ იყო ის, ამ ვასილთან ერთად თავისი (სათათბიროს) დარბაზის მდივანი, სომეხი ფეშანგ ანდრიას ძე ხითარიშვილიც მოვიდა ჩვენთან, ელჩებთან, და მეფის დანაბარები ასე გვაუწყეს: ელჩებო თქვენ არ მოიწყინოთო. ალექსანდრე მეფე სკანდას ციხე-გალავანში გაემგზავრა დასასვენებლადო, სამი ღღის შემდეგ თქვენ, ელჩებს, კაცს გამოგიგზავნიოთო. ამასთანავე თეიმურაზ მეფესთანაც კაცს გაგზავნის, რათა მისი თანდასწრებით შევასრულოთ მისი უდიდებულესობის მეფის და ხელმწიფის და ალექსანდრე მეფის საქმეო. ამასთანავე, ალექსანდრე მეფემ, ელჩებს ქუთაისის მცირე ციხეში გადასვლა გიბრძანათ, თავის სამეფო სადგომშიო.

ივლისის 8, ნიკიტორე და ალექსი, ალექსანდრე მეფის ბრძანების

თანახმად, გარეუბანში, მის, მეფის სადგომში ქუთაისის ქვემო ციხეში გადავბარგდით. ციხე ქვისაა, მდინარე რიონზეა გადამდგარი, მთების ძირას, ვაკე ადგილზე. ციხე-გალავანში ქვის საყდარია წმ. მოწამის გიორგის სახელობის. ციხის გალავანზე ორი კოშკია აღმართული: ერთი კარიბჭეზეა, რომელზედაც ერთი მცირე ყალიბის ზარბაზანი დგას. მეორე კოშკს 15 საყენი ექნება სიმაღლე, ამაზე სამი ისეთივე მცირე ყალიბიანი ზარბაზანი დგას. ამ ციხე-გალავანში სეფე-დარბაზი ბოძებზე დგას, ბოძები კი მდინარე რიონშია ჩაშენებული. დარბაზში კედლის მხატვრობაა, წინანდელი მეფეების ბრძოლებია გამოსახული. დარბაზი სიგრძით რვა საყენია, სიგანით ხუთი. ამ დარბაზში ნიკიფორე ტოლოჩანოვი ცხოვრობდა. ამ დარბაზის მახლობლად ქვის დაბალი ერთსართულიანი ჩარდახია, სიგრძით ოცი საყენი, სიგანით რვა საყენი, ფანჯრები დიდი და ხშირი აქვს. ამ შენობის უკან ქვის სარდაფია ციხის გალავნის კედლის მახლობლად მეორე მხარეს მდინარე რიონთან, დიდი სეფე-დარბაზია ქვედა სართულზე დადგმული, სიგრძით თვრამეტი საყენია, განი შვიდი საყენი, სიმაღლით რვა საყენი. ზედა ბინები ჩუქურთმებიანი სარკმლებით არის გაკეთებული და ნათელია. ამ დარბაზში მე, ალექსი იევლევი ვცხოვრობდი. ამ სეფე-დარბაზის უკან ციხის გალავნის კედლის მიღმა ალექსანდრე მეფის ბაღია, ბაღში ყოველგვარი ხეხილია გაშენებული.

ივლისის 10, ალექსანდრე მეფის დარბაზის მდივანმწიგნობარი ფეშანგი მოვიდა ელჩებთან და მეფის დანაბარები გადმოგვცა ნიკიფორესა და ალექსის: თქვენ ელჩებო ნუ გეფიქრებათ რომ ალექსანდრე მეფე თავისთან დიდ ხანს არ მიგიწვევთ, ისე კი მალე გამოგზავნის კაცსო.

ივლისის 13, ალექსანდრე მეფის ბრძანებით ზაქარია მიტროპოლიტმა ელჩებს, ნიკიფორეს და ალექსის, კაცი გამოგვიგზავნა და ზედა ციხესიმაგრე გელათში გამგზავრება გვიბრძანა, სადაც მეფეები განისვენებენ, ციხის, ტაძრების, წმინდანების და ღვთის მოწყალების დასათვალიერებლად.

ალექსანდრე მეფის ამ ბრძანების თანახმად, ნიკიფორე და ალექსი გელათის ციხე-სიმაგრეში გავემგზავრეთ და დავათვალიერეთ. გელათის ციხე ქვისაა და მთის შუა წელზე დგას, ამ მთის ქვემოთ მდინარე გადის მისი სახელია წითელა (წყალწითელა) ციხე-გალავნიდან ნახევარი ვერსის სიშორეზე. ციხე-გალავანს ორი ალაყაფის კარი აქვს, ამ კარებზე კოშკებია აგებული. ერთ ალაყაფის კარებს რკინის დიდი საკეტები აქვს, ამაზე წარწერაა ამოჭრილი. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვითხრა, რომ ის ალაყაფის კარები ყიზილბაშთა ქვეყნიდან არის მო-

ტანილიო. დარუბანდის ციხე-სიმაგრედანო, იმ დროს, როცა დავით ინერეთის მეფემ ყიზილბაშთა ქვეყანა დალაშქრაო. თვით ციხე-გალავანში გელათის ღვთისმშობლის სახელობის ქვის საყდარია. სპილენძით გადახურული. საყდარში კედლის მხატვრობაა, ზედ საუფლო დღესასწაულები და წმინდანებია (გამოსახული). ღვთის წყალობის ამ საყდარში მარჯვენა მხარეს მაცხოვრის ადგილობრივი (ქართული ხელოვნების) ხატია. იგი წელსზევით არის გამოსახული და ოქროთი დაფერილი ვერცხლით არის მოჭედილი. არშიებზე კი წმინდანებია ამოტვიფრული. ამ ხატის მახლობლად დიდი, საყენის სიმაღლის, ჯვარი დგას, ჯვარედინი ნახევარი საყენი ექნება, ჯვარი მთლიანად ოქროთი დაფერილი ვერცხლით არის მოჭედილი, იგი ძვირფასი ქვებით არის შემკული, ღია ყოლოს ფერი იაგუნდით, ცისფერი ქვით და ორმუხის მარგალიტებით. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ ამ ჯვარს, შიგნით, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის კბილი აქვს დატანებულიო, შვიდი წლის ასაკის დროინდელიო, აგრეთვე ამ ჯვარს (ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის) ის თმები აქვს დატანებული, ქრისტეს ჯვარცმის დროს რომ გამწარებულმა დაიგლიჯაო, ჯვარში ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის რძეც არისო. შუაში ამ ჯვარსო იქროს მცირე კიღობანი აქვს დატანებულიო, კიღობანს ოქროს საკეტი აქვსო, სიგრძე-სიგანე (ამ კიღობანს) ნახევარი არშინი ექნებაო. გვერდებზე ქერაბიშნია ამოტვიფრულიო. საკეტს შუაში ყოლოს ფერი დიდი კაკლისოდენა იაგუნდის თვალი უზისო. იმ საკეტს გარშემო, იქეთ-აქეთ, ყოლოს ფერი იაგუნდის და ცისფერი ძვირფასი ქვები და ორმუხის მარგალიტები უზისო. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ ის კედობანი და მისი საკეტი იმ ოქროსაგან არის გაკეთებულიო, რომელიც ქრისტეს დაბადების ღამეს ღვთისმშობელს საჩუქრად მიართვეს სპარსელმა მოგვებმაო.

იმ ჯვრის მახლობლად, ადგილობრივი (ქართული ხელოვნების), ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ხატია, მარადიული ყრმით ხელში, ის ფეხზე მდგარია გამოსახული, ჩვეულებრივი ადამიანის სიმაღლის. შუა ნაწილი და არშიები ოქროთი დაფერილ ვერცხლშია ჩასმული. ღვთისმშობელს და მაცხოვარს გვირგვინები ოქროსი აქვს, არშიებზედაც ოცდაორი ოქროს ფირფიტაა მინანქრით შემკული, რომლებზედაც წინასწარმეტყველები და მოციქულებია გამოსახული, გვირგვინები მინანქრით არის გაკეთებული და იაგუნდით და მარგალიტით არის შემკული. მარცხენა მხარესაც ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატია თავიდან ბოლომდე გამოსახული, ადგილობრივი ხელოვნების, მარადიული ყრმით ხელში, იმავე ზომის, ისევე მოჭედილი და შემკული.

როგორც პირველი ღვთისმშობლის ხატი. იმ ორ ხატს ქვემოთ, ფეხებთან, მლოცველი მეფეებია გამოსახული, მაგრამ იქ წარწერა არ არის, თუ რომელი მეფეა გამოსახული. ზაქარია მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ იმ ხატებზე ის მეფეებია გამოსახული, რომელთაც ეს (გელათის) ციხე-გალავანი და საყდრები ააგესო, მაგრამ მიტროპოლიტმა მათი სახელები არ იცოდა. ამ ხატის მახლობლად, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის რვაფურცლოვანი ხატია, რომელიც ტახტზე ზის მარადიული ყრმით, საუცხოოა. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის და მაცხოვრის სახეები, აგრეთვე სამოსელი და ტახტი ოქროზეა ამოტვიფრული, ხოლო შუა ნაწილი და არშიები და მცირე სახატე ოქროთი არის მოჭედული და ზედ ამოტვიფრულია მთავარგანგელოზები და მოციქულები, შემკულია ქვებით: ყოლოს ფერი იავუნდით, ცისფერი ქვით და მარგალიტით და ოქროზე მინანქრით არის მოხატული. ზოლო დიდი სახატე, რაშიაც ის ხატი დგას, მისი საკეტი მთლიანად ამოტვიფრულ ვერცხლში არის ჩასმული, ოქროთია დაფერილი, სახატეზე და საკეტზე ამოტვიფრულია საუფლო დღესასწაულები და წმიდანები. ღვთისმშობლის იმავე ხატს, უკან, ფიცარზე ორმოცდაჩვიდმეტი პატარა კიდობნები აქვს მიმაგრებული, და ამ კიდობნებში მოციქულთა, წინასწარმეტყველთა, მაღალღირსთა წმიდათაწმიდა ნაწილებია მოთავსებული და თითოეული მათგანი საკმეველშია ჩამჯდარი.

იმ ხატის მახლობლად, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის რვაფურცლოვანი ხატია, ღვთისმშობელი დგას მარადიული ყრმით. აღნაგობა, მოჭედულობა, შუა სახატე, წმიდანები ფირფიტები, დიდი სახატე და საკეტი გაკეთებულია სიტყვასიტყვით ისეთივე, როგორც ზემოაღწერილი ღვთისმშობლის ხატი. ამ ხატს უკან წმინდა ნაწილები აქვს ოცდაათვრამეტ ადგილას. გაკეთებული აქვს პატარა კიდობნები (ისევე როგორც წინას). ხოლო რომელი წმიდანის ნაწილებია (მიტროპოლიტს) არ ახსოვდა.

საკურთხევლის ჩრდილო კარებთან, მიტროპოლიტის ადგილისა და მარცხენა სამგალობლოს პირდაპირ რვაფურცლოვანი ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატია, წელსზედა გამოსახულების, მლოცველი, ისე, როგორც მაცხოვრის „ვედრების“ ხატზე იხატება, ხელებამყრობილი უფლისადმი, საუცხოოდ შემკულია. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ ეს ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი წმიდა, მსოფლიო მოციქულის, ლუკა მახარობლის დახატულიაო. ღვთისმშობლის ხატს პირისახე და ხელები მთელი აქვს, სურათი შესანიშნავად დახატული იყო, მაგრამ ახლა სამოსელი ჩამოცვენილია. გვირგვინი და არშიები

ოქროთი არის მოჭედილი. გვირგვინში და არშიებზე ოცდაოთხი ეკლესია ფერი იაგუნდია დიდი და საშუალო კაკლის ოდენა, ცისფერი და ყვითელი იაგუნდი და ზურმუხტი ორმოცდარი ქვა, დიდი და საშუალო რუსული კაკლის ოდენა. გვირგვინის ქვების და ხატის კედლები ორმუხდის დიდი მარგალიტებით არის შემოყოლებული. ღვთისმშობელს შუბლზე კავიან ოქროს ბალთაზე ორმუხის რუსულ დიდი კაკლის ოდენა მარგალიტი აქვს. ღვთისმშობელს მკერდზე კომლის ფერი ალმასი აქვს, ნატიფია მცირე წახნაგებად, რუსულ კაკალზე მოზრდილია. ხატის შიგა ბუდე ოქროთი არის მოჭედილი და იაგუნდითა და ზურმუხტებით არის შემკული, საშუალო და მცირე ზომის ქვებით და მრავალი მარგალიტით, ხოლო ღვთისმშობელი, წმინდანები და ფირფიტები მინანქრით არის გამოსახული. ხოლო გარეგანი დიდი ბუდე მისი საკეტები და ბუდის თავი იმ ხატს ოქროთი დაფერილი ვერცხლით აქვს მოჭედილი, ბუდეზე და საკეტებზე ღვთისმშობელი და წმინდანები ამოტვიფრული. ხატის ბუდეზე ზემოდან, საყდრის იატაკამდე, გადაფარებულია მოქარგული ფარჩანარევი ხავერდის საფარი.

იმავე ხატის ბუდის წინ ვერცხლით მოჭედილი პატარა სკივრი დგას, სიგრძით არშინის სამი მეოთხედი იქნება, სიგანით ექვსი ვერშოკი. სკივრი მეფის ბეჭდით არის (დალუქული?) დაბეჭდილი. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ იმ სკივრში წმინდანების, მოციქულებისა და მოწამეთა ნაწილებიაო, ხოლო რომელი წმინდანის ნაწილებია ვერ ვგითხრა, ვერ მოვიგონა.

იმავე სკივრზე დაკეცილი გარდამოხსნა დევს, ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს კუბოში ჩასვენება. სხეული ჩაკერებულია, ღვთისმშობლის გამოსახულება, მოციქულების, ანგელოზების და ქერაბიმების მოსკოვის გარდამოხსნის მსგავსადაა ზუსტად გაკეთებული, მხოლოდ ცოტა მომცროა და შავ ხავერდზეა გაწყობილი.

ზაქარია მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ ლუკა მახარობლის დახატული ყოვლადწმინდას გამოსახულება და ღვთისმშობლის ორი ხატი წმინდა ნაწილებით და ჯვარი, კონსტანტინეპოლიდან მოიტანა თან, კონსტანტინე მეფის ქალიშვილმა ირინემ, რომელიც მან იმერეთის მეფეს დავითს მიათხოვაო.

იმავე საყდარში საკურთხეველს აღსავლის კარები არ აქვს, ოქრომკედლით მოქარგული ხავერდის ფარდაა (მის ნაცვლად) გაკეთებული. ფარდაზე მსხვილი მარგალიტით არშინის სიგრძე ჯვარია გამოსახული.

სამეუფეო კარების ზემოთ ვედრების დიდი ხატია, წყნს ზემოთ გამოსახული, მაცხოვრის სახე, ყოვლად წმიდა ღვთის მშობლის და იოანე ნათლის მცემლის სახეები დახატულია და ვერცხლითაა მოჭე-

დილი, კვართები, გვირგვინები და არშიები ამოტვიფრულია და ოქრო-
შია დაფერილი.

ვედრების ხატის ზემოთ ნახევარსაყინიანი ჯვარია, ვერცხლით
არის მოჭედილი, უფლის ჯვარცმა ამოტვიფრულია და ოქროთი და-
ფერილია.

მარჯვენა მხარეს გიორგი მოწამის ხატია, რვაფურცლიანი, ოქროთი
დაუფერავი ვერცხლით არის მოჭედილი. თვით გიორგი მოწამე,
მის ქვეშ ცხენი და ცხენის ფეხებში გველვეშაბი ამოტვიფრულია არის
ამოტვიფრული. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ გიორგის ხატი იმ ვერ-
ცხლზეა ამოტვიფრული, რომლის საფასურად იუდა ისკარიოტელმა
ჩვენი უფალი იესო ქრისტე გასცა და ებრაელებს ჩაუგდო ხელთ. ის
ხატი საოცარი ნახელავია. სხვა ხატებსაც გვირგვინები და არშიებიც
ოქროთი აქვს მოჭედილი, არშიებზე წმინდანები მედალიონები წერი-
ლი ძვირფასი ქვებითა და მინანქრით არის შემკული. ხოლო სახისა
და სამოსელის მოჭედილობა ყველა ჩამოცვენილია, ვერაფერს
ვერ გაარჩევ ადამიანი, ისე უბრალოდ დგას იატაკზე. საკურთხეველში
ტრაპეზი ოთხკუთხიანია, ზედ ოქროს კედის ატლასია გადაფარებული.
ტრაპეზის საფარზე ჯვარს მარგალიტი და ძვირფასი ქვები აქვს შემო-
ყოლებული, არშინი სიგრძე ექნება ამ ჯვარს, მის ქვეშ თავის ქალაა
გამოსახული, მასაც მარგალიტები აქვს შემოყოლებული.

ტრაპეზზე ორი სახარებაა, ფურცლის მეოთხედი ზომის, ყდის ფი-
ცარი, არშიები და გვერდები ოქროთია მოჭედილი, ერთ მხარეს ჯვარ-
ცმაა ამოტვიფრული, მეორე მხარეს ფეხზე მდგარი მაცხოვრის, ყოვ-
ლად წმიდა ღვთისმშობლის და იოანე ნათლისმცემლის ხატია. სახე-
ები შეფერადებულია გადამდნარი ოქროთი და შესანიშნავი საღებ-
ავებით და ისეა გაკეთებული, როგორც მინანქრით.

მეორე სახარებასაც ყდის ფიცრები ოქროთი აქვს მოჭედილი, ერთ
ყდაზე ფეხზე მდგარი მაცხოვრის გამოსახულებაა, მინანქრით
არის დახატული, ყდის კუთხეებში მახარობლების ნაცვლად ძვირფასი
ქვებით მოჭედილი მედალიონები აქვს. ეს სახარება ყოველდღიურად
სახმარია.

საეკლესიო ჭურჭელი, ბარძიმი, ფეშხუმი და ვარსკვლავი ოქრო-
საგან არის გაკეთებული. მეორე ბარძიმი ბროლის არის, მაგრამ ფსკერი
მოოქრულია, კოვზი ბროლისაა, კოვზის ტარი სუფთა ლითონისა, წითე-
ლია. ჭურჭლებზე არაავითარი გამოსახულება არ არის. ტრაპეზის მიღმა
ოთხი ვერცხლის სამწერობელია (ტრიპიდი) ყველაზე უფლის ვნებანია
ამოტვიფრული.

ამაღლების ჯვარი მთლიანად ოქროსია, მხოლოდ ოქროში თლილი

ბროლებია ჩასმული, ორივე მხრივ გამჭვირვალე, შუაზე მცირე წახ-
ნაგებიათი თლილი ალმასია ჩასმული, ოქროს მონეტის სიდიდის.
ჯვარზე არავითარი გამოსახულება არ არის. ორი ვერცხლის საცეც-
ხლურია, ერთს თავსახური აქვს, ზევით ჯვრით, მეორეს თავსახური არა
აქვს, ოთხ ძეწკვზეა დამაგრებული, თითოეულ ძეწკვს ჯვარი აქვს.

იმავე საყდარში, მარცხენა მხარეს, სვეტთან, საგანგებოდ მიტრო-
პოლიტის ადგილია ქვისაგან გაკეთებული, ზედ წმინდანები და წინან-
დელი მიტროპოლიტებია დახატული. ფეხქვეშ ოქრომკედით მოქსო-
ვილი ხალიჩა არის დაგებული. ხალიჩაზე სავარძელი დგას. პატარა
სვეტები ვერცხლით არის მოჭედილი. საყდარში ვედრების ხატის წინ
და ადგილობრივ წმინდანთა გამოსახულების წინ, ქორკანდლების ნაცვ-
ლად ოცდაორი ვერცხლის ჭურჭელია ჩამოკიდებული, ჩამჩის მაგვარი,
ზეითუნის ზეთით, აღდგომა დღეს ანთებენ.

იმავე საყდარში საკურთხეველის მარჯვენა მხარეს სალაროს (ხა-
ზინის) შესანახი კიდობანია, სიგრძე-სიგანე და სიმაღლე თითო სა-
ყენი აქვს, ამ კიდობანში წინანდელი მეფეების განძია დაცული. მე-
ფეების ოქროს გვირგვინები, ჯვრებით, ძვირფასი ქვებით არის შემ-
კული, ყოლოს ფერის იაგუნდით, ალმასის ყიყმატებით. ერთ გვირგ-
ვინს სამწყებად აქვს მარგალიტის მწკრივი ვარს შემოყოლებული, სამ
ადგილას ყოლოს ფერი იაგუნდი და წახნაგოვანი ზურმუხტებია ჩას-
მული. იმერეთის მეფეებს იმ გვირგვინებით წერენ ჯვარს, როცა
ყოლს ირთავენ. ხატების ოქროს პერანგები, ოქრო-ვერცხლის ჭურჭ-
ლები და ძვირფასი ქვები მრავალია, მარგალიტი კი უთვალავი ისე
ბევრია.

იმავე საყდარში საკურთხეველში აღსავლის კარების მარჯვენა
მხარეს, ისეთივე კიდობანია, წიგნების საცავი, სავსეა ჩაწყობილი
წიგნებით. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ წიგნსაცავში ძველი აღთქ-
მის, დაბადების, წიგნებია, წმინდა მამათა ცხოვრების მარტივლთა
ენებათა და წამებათა აღწერილობა, ბერძენთა და იმერთა კეთილმსა-
ხურ მეფეთა გამარჯვებების აღწერილობანი.

იმ დიდ საყდარს, მარცხენა მხარეს, ყოვლად წმინდა ჩვილედის
(ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის) სახელობის ეგუტერი აქვს, ღვთის
მშობლის ხატი ოქროთი არის მოჭედილი, სახატე და საკეტები ვერცხ-
ლით; ღვთისმშობლის კვართზე და მის არშიებზე წმინდანებია ამო-
ტვიფრული და მარგალიტებითა და ძვირფასი ქვებით არის შემკული.

მეორე, მარცხენა, მხარეს დიდი ჯვარია საყენის სიგრძე, ჯვარე-
დინით ნახევარი საყენი ექნება, მთლიანად ვერცხლით არის ორმხრივ
სადად მოჭედილი. ჯვარის შუა ნაწილი ზევიდან კვარცხლბეკამდე და

გარდიგარდმო, ხელის გულის სიფართოზე ოქროთი არის შემკული. ამოტვიფრულია ჯვარცმა და მთელი შუა ნაწილის ოქროზე სხვადასხვაფერის მინანქრით; საუცხოოდ არის გამოსახული მთავარანგელოზები, ვნებანი და ქერუბინები. ტრაპეზზე სახარებაა ფურცლის მეოთხედის ზომის, ყდის ფიცრები და გვერდები ოქროთი არის მოქედილი. ყდაზე ჯვარცმაა ამოტვიფრული.

სახარების ზედა ყდა მოხატულია გახსნილი ოქროთი შესანიშნავი საღებავებით (ფერებით), ისეა გაკეთებული როგორც მინანქრით საეკლესიო ჭურჭლები ყველა ოქროსაგან არის გაკეთებული, ბარძიმფეშხუმი და კოვზი. ჯვარი ბროლის არის. ჯვარის კიდურები, შუა ნაწილი და ხელსაკიდი ოქროთი არის მოქედილი, შუაზე ჯვარცმაა, კიდურებზე ქერუბინები.

იმავე ეკვდერის საყდარში გიორგი მეფე განისვენებს, ალექსანდრე მეფის მამა. ოქრომკედით ნაქსოვი ატლასის ფარდა აქვს ჩამოფარებული. საფლავზე ფიცარია დაფარებული საყდრის იატაკის დონეზე.

ხოლო საყდარი დიდია, ეკვდერთურთ ორმოცდათორმეტი დიდი საყენი⁸ ექნება მოცულობა (გარშემო წრე) შესანიშნავი ნაკეთებია. თლილი ქვით არის ნაგები, ქვები დიდია, საყენნახევარი, ორი საყენიც ექნება სიგრძე-სიგანე.

იმ დიდი საყდრის უკან წმინდა გიორგის სახელობის ქვის საყდარია. საყდარში კედლები მოხატულია. მარჯვენა მხარეს საყდარში ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ხატია ძითურთ ექვსფურცლოვანი, ღვთისმშობელი დგას, სახე და სამოსელი ამოტვიფრულია ოქროზე და ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტით არის შემკული. სახატე და საკეტები ამოტვიფრულია და ვერცხლით არის მოქედილი. დღესასწაულები და წმინდანთა სახეები და სამოსელი ამოტვიფრულია. საეკლესიო ჭურჭლები ყველა ოქროსი არის. ტრაპეზზე მდებარე ჯვარი ოქროთი არის მოქედილი, ზედ ჯვარცმაა გამოსახული ხოლო ზოგიერთი ხატი ამოტვიფრული ვერცხლით არის მოქედილი, არშიები ოქროცურვებულია.

იმავე საყდარში, აღსავლის კარების პირდაპირ, არტიმონ კათალიკოსი განისვენებს, ხოლო ჩრდილო კარებისაკენ, მარცხენა მხარეს. თეიმურაზ საქართველოს მეფის უმცროსი შვილიშვილია დასაფლავებული. გიორგი ბატონიშვილი დავითის ძე. კათალიკოსი და ბატონიშვილი დასაფლავებული არიან საყდრის იატაკის დონეზე. საფლავებზე

8 მე-17 საუკუნის რუსეთში „საყენი“ იხსენიება „დიდიც“ და ჩვეულებრივ-

ფიცრებია დაფარებული იატაკის ღონეზე⁹. ბატონიშვილის საფლავის ფიცრებზე სანთლიანი ვერცხლის შანდალი დგას. საფლავზე თავის მხარეს ქუდი, მისი მშვილდ კაპარჭი და ხმალი აწყვია. გვერდით უნაგირი, ფეხების მხარეს მემის ფეხსაცმელები დევს, ყველაფერი მიქსია, ბავშვის. გალავნის ალაყაფის კარებთან, სადაც რკინის კარებშია, ეკვდერია წმინდა დიმიტრი წამებულის სახელობის. იმ ეკვდერის წინ, ალაყაფის კარებში, დავით მეფეა დასაფლავებული, რომელმაც ყიზილბაშების ქვეყანაში ილაშქრა და ის კარები დარუბანდიდან მოიტანა. ის ციხეგალავანი და კოშკები და საყდრები ამ დავით მეფემ ააგო. გალავანში თერთმეტი დიდი და საშუალო პალატია. ამათ შორის ერთი დიდი და მაღალი პალატია-სიგრძით ოცი საყენია, განით რვა საყენი, სიმაღლითაც ასევე. იმ პალატაში ადგილია გაკეთებული, სადაც მეფე ჭამათ ჯდება, ის ამ პალატის კედელთან არის მოწყობილი. დარბაზის შუა ადგილას, კარების პირდაპირ ქვის თლილ სვეტებზე მარმალის ფიცარია, ორი საყენის სიგრძის, სიგანით საყენზე მეტი, სწორი, თეთრი და მაგარია, ისე როგორც სუფთა ლითონი, ზედ ნოხი არის გადაფარებული. ამ ადგილიდან იქეთ-აქეთ გვერდებზე გაკეთებულია ქვის განიერი საყენიანი დასაჯდომები, ორივე მხრივ, კარებამდე. ამავე პალატაში ჩამარხულია დიდი ქვევრი. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ იმ ქვევრში მეფის სახმარად მთელი წლის მარაგი ღვინოა ჩასხმულიო. სამას სამოცდახუთი კოკა, ყოველდღე თითო კოკა, კოკა ორმოცდაათ კაცზეა ნავარაუდევო. ციხის გალავანი გარშემო ზომით ოთხას ოცდათექვსმეტი საყენი იქნება, დიდი საყენი.

გელათის იმ ციხე-გალავნიდან ზემოთ, მთაზე, ორი ქვის საყდარია, ერთი ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის, მეორე ნიკოლოზ სასწაულთმოქმედის. ცალ-ცალკე დგანან ქვის გალავნებში. საყდრებს შორის ერთი ვერსტი იქნება მანძილი.

ამ ციხე-გალავანს, გელათს და მის გარშემო არსებულ საყდრებს ზაქარია მიტროპოლიტი განაგებს. ქუთაისის ციხე ქალაქიდან გელათის ციხე-გალავნამდე შვიდი ვერსტი იქნება.

ციხე-გალავნის მახლობლად, ქვის სვეტია აშენებული, ორი საყენის სიგანის, სვეტთან წყალია მიყვანილი, სვეტს ზემოთ ხრახნილი აქვს გაკეთებული. როგორც კი ხრახნილს შემოაბრუნებ, წყალს სვეტიდან ერთი საყენის სიმაღლეზე აასხამს, გვერდებზე კი ორი საყენზე სცემს წყალი. და იმ სვეტიდან წყალი გაყვანილია მიწის ქვეშ გალავნის შიგნით და მილებით მიედინება მთელ ციხე-გალავანში და მიყვანილია პალატებში და ყველა სათავსოებში.

როცა ნიკიფორემ და ალექსიმ გელათის ციხე-გალავანი და იქ

⁹ მაშასადამე საფლავი ამობურცული არ იყო.

არსებული საყდრები და ყოველი ნაგებობანი აღეწერეთ. ზაქარია მიტროპოლიტმა, ელჩებს, კაცი გამოგვიგზავნა სუფრაზე მიგვიწვია პურის საჭმელად. ნიკიფორე და ალექსი მიტროპოლიტთან სუფრაზე ეყავით, მიტროპოლიტის მახლობლად ვიჯექით მარცხენა მხარეს; ელჩების დასაჯდომი ადგილები გამზადებული იყო. ნახებით იყრ მოფენილი იმ დიდ პალატში მეფის დასაჯდომ ადგილის პირდაპირ. სუფრაზე ხორცისაგან დამზადებული საჭმელები მოგვართვეს, თვით მიტროპოლიტი სამარხვო საჭმელებს მიირთმევდა. სადილზე მიტროპოლიტი წამოდგა და მეფის უდიდებულესობის... ალექსი მიხეილის ძის სადღეგრძელო თასით დალია და ელჩებსაც მოგვაწოდა. ყველა ჩვენ მსლებლებს, ალექსანდრე მეფის ხალხს და თავის ხელქვეითებსაც მიაწოდა თასი დასაცლელად. სუფრის შემდეგ ელჩები ჩვენს ბინაზე გავემგზავრეთ ქუთაისის ციხე-ქალაქში.

ივლისის 15, ალექსანდრე მეფემ თავისი აზნაური პაატა გამოგზავნა ჩვენთან, ნიკიფორე და ალექსისთან, და მეფის დანაბარევი ასე გადმოგვცა: ჩემი სატახტო ქალაქი დიდი ქუთაისი, იქ არსებული საკრებულო ტაძარი, ციხე-გალავანი და სასახლე დაათვალიერეთ და აღწერეთო.

ნიკიფორე და ალექსი გავემგზავრეთ და დავათვალიერეთ. ქუთაისის ციხე-გალავანი ქვის არის. გალავნის კედლები სიმაღლით სამი საყენი იქნება, ციხის კედელს ერთი „დიდი საყენის“ სისქე ექნება. ციხის კედლებზე, საკრებულო ტაძრის პირდაპირ, ოთხი დიდი პალატაა. გვიამბეს რომ ამ პალატებში კათალიკოსები ცხოვრობდნენო.

ციხე-გალავანზე თხუთმეტი დიდი და მცირე კოშკია. გალავნისა და კოშკების კედლები არა ერთ ადგილას ჩამონგრეულია. გვიამბეს, რომ წინა წლებში, თურქების ლაშქარი მოვიდა და შეტევის დროს ის კედლები და კოშკები ზარბაზნებით ჩამოანგრისო. ამჟამად ეს დანგრეული კედლები და კოშკები კეთდებო. ამ დიდი ციხე-გალავნის საერთო მოცულობა ათას ორას ოცდაათი „დიდი საყენია“. ციხე-გალავანი მდინარე რიონზე მალლა მთაზეა გადამდგარი.

ქუთაისის იმ დიდ ციხე-გალავანში ქვის საკრებულო ტაძარია, ერთ გუმბათიანი, საუცხოოდ აგებული. გუმბათი გადახურულია სპილენძით, თევქსმეტ წახნაგად. საყდარი დიდი თლილი ქვებით არის აგებული, საყნიანით და ზოგჯერ მეტი სიდიდის. ამ საკრებულო ტაძრის საერთო გარე წრის ზომა ოთხმოცდაექვსი „დიდი საყენია“.

საკრებულო ტაძარს გარშემო ქვის გალავანი აქვს შემოყოლებული. ორი საყენის სიმაღლის, სისქით ნახევარი საყენი, გალავანამდე მისვლამდე, წმინდა ალაყაფის კარებამდე. სამი დიდი პალატია, რვა-

რვა საუნიანი. ვალავანშივე ქვისაგან აგებული სამრეკლოა, მრგვალი, ზედ ერთი ზარია, რვა ფუთი იქნება, შიგ ორი ენა აქვს, ვალავანის წრე ასოცი „დიდი საუენია“.

საქრებულო ტაძარი ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის არის. შიგ წინათ კედლის მხატვრობა ყოფილა. საყდარში მრგვალად თლილი რვა სვეტია. საყდარში ამ სვეტებზე, იქეთ-აქეთ გვერდებზე თაღებს ქვემოთ შანიშინია შესანიშნავად გაკეთებული (ქალთა სადგომი, წირვა-ლოცვის დროს). ამ შანიშინზე ასავალი შიგნიდან, საყდარში არის. გვიამბებს რომ, როცა დღესასწაულებია და მეფე-დედოფალი მწუხრს, ცისკარს და წირვას ესწრება, მაშინ დედოფალი სხვა დიდებულთა მეუღლეებითურთ ამ შანიშინზე იმყოფება, დედოფალს ვალობა ესმის, იქ მყოფთ ყველას ხედავს, მაგრამ ხალხი მას ვერ დაინახავს. საყდარში, მარჯვენა მხარეს, სვეტთან ქვისაგან გაკეთებული მეფის ადგილია, ზედ მეფეებია დახატული. როცა მეფე იმ საქრებულო ტაძარში მოდის, იმ თავის ადგილას დგება. ამ ადგილის პირდაპირ, საკურთხეველის კედელზე, ყოვლად წმიდა ღვთის მშობლის ადგილობრივი (ქართული) ხატია, წელს ზემოთ გამოსახული. (ხატის) გვირგვინი ოქროსი არის, გვირგვინის სამკაულები მინანქრით არის გაკეთებული. ღვთის მშობელს და მაცხოვარს სამოსელი, სახატე და მისი კარები ოქროთი დაფერილი ვერცხლით აქვს მოჭედილი. სამოსელის მოჭედილობაზე საღვთო დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული. ადგილი საგანგებოდ მოწყობილია, ხატი თავის ბუდით ქვით არის ამოშენებული. ხატი ისეთ სიმაღლეზე დგას, რომ ზელით თუ მიწვდება კაცი, ამიტომ ხატის ბუდეზე სამი ქვის საფეხურია ასასვლელი, რათა ხატის მთხვევა შესაძლებელი იყოს. ამ ხატიდან აღსავლის კარებამდე ორი ხატი დგას, მაცხოვრის და ყოვლად წმიდა ღვთის მშობლის, წელს ზევით გამოსახული. გვირგვინები, შუა ნაწილი და არშიები ოქროთი დაფერილი ვერცხლით არის მოჭედილი. არშიებზე წმინდანებია ამოტვიფრული. ხატებს შუა ვერცხლისაგან ჩამოსხმული არშინიანი ჯვარი დგას, ჯვარედინი არშინის სამი მეოთხედი იქნება, ფირუზისა და ბროწეულის ფერი ძვირფასი ქვებით არის შემკული, შუაზე ჩამოსხმული ჯვარცმია. ჯვარცმის ზემოთ პატარა ოქროს კიდობანია გაკეთებული, კიდობანში კი, როგორც გვიამბებს, უფლის ძელი ცხოვრების ნაწილია მოთავსებული. კიდობანს, ყოლოს ფერი იაგუნდისაგან და მარგალიტებისაგან შემკული ოქროს კარები აქვს. ჯვარცმას კვარცხლბეკზე, ვერცხლის პატარა კიდობანი აქვს, კიდობანშიო გვითხრეს ძელი ცხოვრებისაგან გაკეთებული პატარა ჯვარიაო, ორი ვერშოკის სიგრძის და ვერშოკნახვერის განის. წმიდა ძელის

ორი მრგვალი მორი გადაჯვარედინებულია და შუაზე ოქრო აქვს შემოხვეული. კიდობანს კარები ვერცხლის აქვს და წერილი ქვებით არის შემკული. მიტროპოლიტმა გვიამბო, რომ ამ ჯვარს ცოდვების მიტევება შეუძლიათ.

აღსავლის კარების მარცხენა მხარეს, ბლაქერნის ყოვლად წმინდა ღვთის მშობლის ხატია მარადიული ყრმით, ადგილობრივი (ქართული) ხელოვნებისაა, გვირგვინი და შუა ნაწილი ოქროთი არის მოჭედული, გვირგვინის სამკაული მინანქრით არის შემკული. ღვთისმშობელის გვირგვინში ლავვარდისფერი დიდი იაგუნდებია ჩასმული. გვერდებზე მიმაგრებულია ოქროს ორი პატარა კიდობანი, გვითხრეს რომ შიგ წმიდა თომა მოციქულის ნაწილებიაო. ხატს არშიები, ბუდე და ბუდის კარები ამოტვიფრული ვერცხლით აქვს მოჭედული. კარებზე საუფლო დღესასწაულებია, ბუდეზე აგრეთვე დღესასწაულებია და წმინდანებიც, მოჭედობა ოქროშია დაფერილი. გვიამბეს, რომ ის, ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი, კონსტანტინოპოლიდან არის მოტანილი და წინათ ბლაქერნის საყდარში იდგაო. იმ ხატითაო, კონსტანტინე მეფემ, თავისი ქალიშვილი აკურთხაო, როცა მას იმერეთის მეფე დავითზე ათხოვებდაო, ამ ქალმა კი ხატი ქუთაისში თან წამოასვენაო. ამ ხატის მიერ დიდი სასწაულები ხდებო. იმ ხატს დიდძალი სამოსელის გასაწყობი, ოქროს მონეტები, ძვირფასი ქვების სამკაულები, ყოველგვარი საეკლესიო ჭურჭლეულობა, აუარებელი თვლები და მარგალიტები ჰქონდაო. ეს დამატებითი სიმდიდრე ამ ხატს წინანდელმა კათალიკოსმა არტიმონმა სულ წაართვაო, და იმ ოქროს მასალით თავისთვის გვირგვინი, კვერთხი და ქუდი მოიჭედაო, ხოლო ბისონსა და სამკლავებზე ლილები გაიკეთაო. როცა ეს მოიმოქმედა, ქუთაისიდან სადადიანოში გაემგზავრაო და ყველაფერი თან წაიღო. გზაზე მას ყაჩაღები დაესხნენო, კათალიკოსი ყაჩაღებს გაექცა, მაგრამ ცხენიდან გადმოვარდა და სასიკვდილოდ დამარცხდაო. კათალიკოსის მსლებლებმა, მათ შორის დიაკონმა იმ განძეულობით თავი მთებს შეაფარესო, ხოლო მიცვალებული კათალიკოსი ქუთაისში მოასვენესო და აქედან შემდეგ ციხე-გალავან გელათში დაასაფლავესო. ბისონი, გვირგვინი და კვერთხი ქუთაისში საკრებულო ტაძარში შეინახესო. ამჟამად იმ ბისონით და გვირგვინით შემოსილი წირავენ კათალიკოსებით.

მარცხენა მხარესვე ადგილობრივი ქართული ხელობის ღვთისმშობლის ხატია, მარადიული ყრმით. ღვთისმშობლის და მაცხოვრის გვირგვინები ოქროსი აქვთ, მინანქრით არის გვირგვინები მოხატული, გვერდებზე ორი ოქროს სამკაულია ზომით არშინის მეოთხედი,

ხედ მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზებია გამოსახული მინანქრით. ხატს შუა ნაწილი და არშიები აგრეთვე ბუდე და ბუდის კარები ვერცხლით აქვს მოჭედილი, სახატეზე და მის კარებზე უფლის დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული. მოჭედობა რქოშია დაფერილი. ამ ხატის შესახებ საკრებულო საყდრის ხუცეებმა, მღვდელ-მონაზონმა გაბრიელმა და მისმა შეილებმა სეხნიამ და სიმონმა გვიამბეს: წინათ ის ღვთისმშობლის ხატი გურიაში იმყოფებოდაო და ციხე-ქალაქ პალიასტომის საკრებულო ტაძარში იდგაო. იმ საყდრის მთავარ ხუცესმა სილიბისტრომ იმ ხატის შთავონებით ჩვენება იხილაო. სილიბისტრო, თვით გაბრიელ ხუცეს მონაზონის შორეული წინაპარი და ნათესავი იყოო. თითქოს, სიზმარში მას ღვთისმშობელმა უთხრა, რომ სილიბისტრო მთავარ ხუცესი საკრებულო ტაძარში შესულიყო და მისი ყოვლად წმიდა ხატი აეღო და იმ ციხე-ქალაქ პალიასტომიდან გამოეტანა, რადგანაც ციხე-ქალაქს წყალში ჩაძირვა მოეღისო. მთავარ ხუცესმა სიზმარს არ დაუჯერაო. ამის შემდეგ ღვთისმშობელი მთავარხუცესს ორჯერ გამოეცხადაო და იგივე აუწყაო, რომ ციხე-ქალაქი ჩაიძირება და ხატი გამოიტანეო. მთავარხუცესმა არც ახლა დაიჯერა და არც სხვას გააგებინა ამის შესახებ რაიმეო. თვით მთავარხუცესი ციხე-გალავნის გარეთ ცხოვრობდა სხვა საყდრის მახლობლადო. და ღვთის ნება აღსრულდა ამ ციხე-ქალაქზე და ხალხითურთ ჩაიძირა იგიო. ხოლო ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ის ხატი, ღვთის ბრძანებით იმ წარღვნისაგან დაცულ იქნა, თავისთავად უხილავად. ღვთის განგებით, ციხე-ქალაქიდან ჰაერზე მიდიოდაო. და როცა, მათმა ამ ნათესავმა, მთავარხუცესმა, ასეთი საოცარი და ენით გამოუთქმელი სასწაული იხილა, მიიბრინა და დაეცა სასწაულებრივ ხატის წინაშე, ცრემლებით იწყო ვედრება, მოწყალების მისაღებად და ცოდვების მისატევებლად და, როცა მიუახლოვდა, შეეხო მისი უწმინდესობის ხატსო, ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ხატი ჰაერიდან დაიძრა და მის ხელებში მიესვენაო. კიდევ გამოეცხადა სიზმარში მთავარ ხუცესს ღვთისმშობელი და ამ უწმინდეს გამოსახულების ქუთაისის ციხე-ქალაქში გადასვენება უბრძანაო. იმ მთავარ ხუცესმა ღვთისმშობლის ის ხატი ქუთაისში მოასვენა და საკრებულო ტაძარში მოათავსაო. იმ დროიდან მოკიდებული აქობამდე. იმ ყოვლად წმიდა ხატის მახლობლად, მათი მოდგმა გამუდმებით ცხოვრობსო. ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ის ხატი ქუთაის ციხე-ქალაქში გიორგი მეფის დროს არის მოტანილიო, დავით მეფის შეილისშვილის დროსო, თუ უფრო გვიანო. რამდენი წელი იყო მას შემდეგ გასული არ ახსოვდათ. ხატის ბუდეს წითელი სახიანი ხავერდი აქვს გადაფა-

რებული. იმ ხატის წინ ვერცხლის ქორკანდელია ჩამოვიდული. მე ალექსი მდივანმა ზაქარია მიტროპოლიტს ვკითხე იმ ღვთისმშობლის ხატის შესახებ ხუცები მართალს ამბობენ თუ არა მეტი, ვკითხე აგრეთვე, იმ ხატმა ასეთი სასწაული მართლა აჩვენა და გუბრიდან პალიასტომის ციხე-ქალაქის ჩაძირვის შემდეგ პაერით გამოვიდა და თავისი უწმიდესი სახე ნამდვილად დაიცვა მეტი? ზაქარია მიტროპოლიტმა მე, ალექსის, მითხრა, რომ წიგნში ქეშმარიტად ისეა მოთხრობილი სასწაულმოქმედების შესახებ, როგორც ვიამბესო. იმავე საკრებულო საყდარში, საკურთხეველში, ტრაპეზზე ოქროქსოვილი ზავერდის კვართია, ჯვარი მსხვილი მარგალიტებით და ძვირფასი ქვებით არის გამოსახული. ტრაპეზზე სახარება ფურცლის მეოთხედის ზომის, ყდის ფიცრები ოქროთი არის მოჭედილი. ზედა ყდაზე ჯვარცმა ამოტვიფრული, ქვედა ყდაზე ფეხზე მდგომი მაცხოვრის, ყოვლად წმიდა ღვთის მშობლის და იოანე ნათლისმცემლის სახეები ოქროზე მინანქრით გამოსახული, საეკლესიო ჭურჭლები ყველა ოქროსია. ორი საცეცხლური ვერცხლისაა. ძეწკვებს შუა ჯვრები, აქვს. საცეცხლურებს თავსახურავეები არა აქვს. ამ საკრებულო ტაძრის სხვა ნაგებობათა შესახებ ზემოთ წირვის აღწერილობაში მაქვს საუბარი.

საკრებულო ტაძრის მიღმა დიდი ქუთაისის ოთხკუთხიანი ციხე-გალავანია, კედლები სიმაღლით ათი საეენია, სისქით საეენზე ნაკლები იქნება, გარშემო გალავანზე შვიდი კოშკია აღმართული, სიმაღლით თორმეტ-თორმეტი საეენიანი იქნებიან. ციხე-გალავანის გარშემო წრე ორასორი დიდი საეენის სიგრძის იქნება. ციხე-გალავანს ერთი ალაყაფის კარები აქვს, რკინის საკეტით.

ციხე-გალავანში წმინდა გიორგის სახელობის ქვის საყდარია, შიგ კედლის მხატვრობაა. ელჩები ამ საყდარში არ ვყოფილვართ, იმიტომ რომ კარები მეფის ბეჭდით იყო დაბეჭდილი.

მეფის დარბაზები ციხის კედლებზეა გაშენებული. დარბაზებში კედლის მხატვრობა ყოფილა. დარბაზების წინ შესასვლელთან სამი სალაშქრო ზარბაზანი დგას.

იმ ციხე-გალავანს, კუთხის კოშკში, სარდაფი აქვს, ალექსანდრე მეფის ბეჭდით დაბეჭდილი, ციხის სამართველოს კაცმა, ნასყიდამ, ვვიამბო, რომ იმ კოშკს ქვეშ სარდაფში თავისით ილექება (გროვდება) გვარჯილაო. წლიდან წლამდე ასი ქვაბი, ზოგჯერ მეტიც ამოაქვთო, ქვაბები სამი ვედროს მოცულობის იქნებაო. როცა გვარჯილას დრო მოდის, ის ამოაქვთ მეფის თანადასწრებითო და, როგორც კი სარდაფს დაცლიან, მეფე თვითონ თავისი ბეჭდით ბეჭდავს სარდაფს ერთი წლით იმავე რიცხვამდისო.

დიდი ქუთაისის ქვის ციხე-გალავნის და ქვემო ქუთაისის მცირე ციხე-გალავნის გარშემო, რიონის ორივე ნაპირზე თხრილია შემოვლლებული და გაკეთებულია ქვაყრილი. ამ ქვაყრილზე კი ხის კოშკებია დადგმული ნეომრების მისადგომად და საბრძოლველად. ციხე-გალავნის გარშემო გაკეთებულ ქვაყრილს, დაახლოებით, ოთხი-ცერსტი ექნება სიგრძე. ქვაყრილს მიღმა, ორი ვერსტის, ზოგან სამი ვერსტის დაცილებით უფრო მეტად ქვაყრილის გარშემო ყოველგვარ პურეულს სთესენ, ხორბალს, ასლს, ქვავს, ფეტვს, მუხუდოს და ლობიოს.

ქუთაისის ციხე-ქალაქის გარშემო, ხუთი, რვა და ათი ვერსტის და მეტის დაცილებით აზნაურთა მრავალი დაბა-სოფელია. სოფლებში ქვისა და ხის საყდრებია. ციხე-სიმაგრეების ნაცვლად მათ სათოფურებიანი ქვის კოშკები აქვთ. მათი დასახლება ხეობებში, მთების ფერდობებზე, თვით მთებზე და დაბალ ადგილებშიაც არის. ქუთაისის ციხე-ქალაქი დადიანის სამფლობელოდან (საზღვრებიდან) ზაფხულის ნახევარი დღის სავალ მანძილზე იქნება. ქუთაისიდან შავზღვამდე რიონით ორი დღის სავალი იქნება, ხმელეთით კი ერთი დღის. შავი ზღვიდან სადადიანოში, მდინარე რიონით დონელი (კახაკები) ყაზახები მოდიან და დადიანისაგან ყოველწლიურად ხარკს იღებენ, ზოგჯერ კი დაბა-სოფლებსაც არბევენ.

ივლისის 18 ქუთაისის ციხე-ქალაქში პალესტინიდან, ათონის მთის მონასტრის ორი ბერი მოვიდა, ერთის სახელი აბესალომი იყო, მეორე, დიაკონის იასაფე. ისინი ჩვენთანაც, ელჩებთან, ნიკიფორე და ალექსისთანაც იყვნენ. გვიამბეს, რომ ათონის მონასტერს მამულები კონსტანტინოპოლშიაც აქვსო. ქართლ-კახეთშიაც, იმერეთშიაც, სადადიანოშიაც და გურიაშიაცო. ეს მამულები მონასტერს კონსანტინოპოლის და იმერეთის კეთილმსახურმა მეფეებმა მიუბოძესო. ბერებმა გვითხრეს, რომ მონასტრის ხელმძღვანელობის მიერ ვართ გამოგზავნილი იმერეთში, ქართლ-კახეთში და სადადიანოში გლუხებისაგან სამონასტრო გადასახადების ასაკრეფადო. მონასტრიდან ამ საქმეზე ბერები ვიგზავნებითო ორი-სამი კაცი, იმიტომ რომო, ერისკაცის მსახური მონასტერში არ ცხოვრობსო. როცა დალას შეაგროვებენ გაჰყიდნიან თურმე და ასე შეგროვებულ ფულს ათონზე მიიტანენ და ღალის ანგარიშს წერალობით, სათანადო დავთრებით, მონასტრის ხელმძღვანელობას ჩააბარებენო. ამ ბერებმავე გვიამბეს, ნიკიფორეს და ალექსის, რომ 7159 წელს (1651) სადადიანოში, ზობის¹ მონასტერში ვიყავითო, მონასტერში ღვთისმშობლის შიძინების სახელობის მარმარილოს ნარევი ქვის საყდარიო, საბერძნეთის მეფის ერეკლეს აგებულიო, იმ საყდარში ძველი დროიდანვე ყოველად წმიდა

¹ დედანში „ზოტი“ სწერია შეცდომით.

ღვთისმშობლის კვართია დაცული. ის ღვთისმშობლის კვართი კონსტანტინოპოლიდან არის ერთი წიგნების მცველის მიერ მოტანილი, როცა წმიდა ხატების დევნა მიმდინარეობდა (საბერძნეთში) თეოფილე მეფის დროს. ღვთისმშობლის კვართი მათ მაქსიმე კათალიკოსმა და გოლგოთის მონასტრის ილუმენმა ნიკიფორემ აიგნა თურმე. იმ დროს, როცა ის, დიაკონი იასაფე კათალიკოსთან ერთად წირავდა. ის კვართი მიტკალისაგან ან წმინდა ნარმისაგან უნდა იყოს შეკერილი, მთლად კარგად არ დაგვიტვალა იერებიათ, იმიტომ, რომ ვგონებ იგი მოხატული იყო. თვით კვართს, შაქრის ფერი ჰქონდა. ის ღვთისმშობლის კვართი ვერცხლის კიდობანშია დაცული და იმ საყდრის საკურთხეველშია დადგმული, მთავრის ლევან დადიანის და კათალიკოსის ბექდებით დაბეჭდილი. და როცა კათალიკოსმა ბერებს (კვართი) გვიჩვენაო, ამ ღვთისმშობლის კვართის სიგრიძე-სიგანის ზომა ავიღეთ. კვართის ზომა ჩვენ, ნიკიფორეს და ალექსის, მოგვიტანეს, საწერ ქალღმერთი პატივით შეხვეული. თვით იმ ბერებს ის ზომა კამილაკვაში აქვთ შენახული და თავზე ატარებენ. ნიკიფორემ და ალექსიმ ბერებისაგან იმ კვართის ზომიდან ჩვენთვის ზომა ავიღეთ, რომ ვინიცობაა მომავალში ცნობისათვის დაგვჭირდეს.

მე, ალექსიმ, ღვთისმშობლის იმ კვართის შესახებ, ზაქარია მიტროპოლიტს ვკითხე, მას უნახავს თუ არა ის და ნამდვილად ღვთისმშობლის კვართია თუ არა ის მეთქი. მიტროპოლიტმა მითხრა, რომ ის მას მრავალჯერ აქვს ნახული, და წიგნების მცველის მიერ მოტანილია ის იმ დროს, როცა წმინდა ხატების დევნა იყო (საბერძნეთში). ის ნამდვილად ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის კვართია, და სნეულის განკურნებაც მისგან ყოფილაო, მხოლოდ ამჟამად ყველაფერი შეწყდა, იმიტომ რომ დადიანი სარწმუნოებას განუდგა და მაჰმადიანობა მიიღო.

იმავე საყდარში, წმიდა კვირიკე მოწამის წმიდა ნაწილებია დაცული, მარჯვენა ხელია მაჯამდე, ისე როგორც ცოცხალი ადამიანის.

აქვე ძელი ცხოვრების ნაწილიც და სხვა წმინდანთა ნაწილებია დაცული, მაგრამ ყველა ესენი მივიწყებულია და უყურადღებოთაა მიტოვებული, არც სანთლებს უნთებენ და არც გალობაა. ამ წმინდა ნაწილებისაგან სნეულთა განკურნება ხდებოდა თუ არა, მათ ეს არ იციან იმიტომ, რომ მათ იქ ყოფნის დროს ასეთ მოვლენას ადგილი არ ჰქონია. ქუთაისიდან ხოფის მონასტრამდე ცხენით ორი დღის სავალია.

მე, ალექსი, ზაქარია მიტროპოლიტს ვესაუბრე და ვკითხე: ხელმწიფის უდიდებულესობამ, რომ ამ კვართის შესახებ, ალექსანდრე მეფეს და კათალიკოს წერილი მოსწეროს, მეფის უდიდებულესობის

ბრძანებას შეასრულებენ თუ არა, და სადადიანოდან კვართს წამოიღებენ და მოსკოვში ხელმწიფეს და მეფეს, ალექსი მიხეილის ძეს, გამოუგზავნიან თუ არა მეთქი. მიტროპოლიტმა მიპასუხა: მისი უდიდებულესობა მეფე, თუ ალექსანდრე მეფეს და კათალიკოსს მოსწერს, მეფის უდიდებულესობის ამ ბრძანებას შეასრულებენ.

ივლისის 19, ქუთაისში, ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი „ხოსნია“ და პაატა აზნაურები მოვიდნენ და ნიკიფორეს და ალექსის თითოეულს ცალკე წერილები მოგვიტანეს. ნიკიფორესათვის გამოგზავნილი წერილი ნიკიფორეს აქვს შენახული, ხოლო მე, ალექსის, რომ წერილი გამომეგზავნა იმაში მწერს:

„მე მეფე ალექსანდრე გიორგის ძე, ჩვენზე უზენაეს, სრულიად რუსეთის დიდი მოსკოვის და მთელ საქრისტიანოს მეთაურს ჩვენი... ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძის ელჩს, მდივანს ალექსი ივანეს ძეს, მრავლის უმრავლესი თავის დაკვრა. მრცხვენიან მე თქვენი წყალობის და დიდად ვწუხვარ, რომ დიდი ხანია არ მიწახვებართ. ასე გეკადრებოდით რომ თქვენ ჩვენთან ყოფილიყავით და ჩვენ აგრეთვე თქვენთან. ღმერთია მოწამე მე ძალიან ვწუხვარ, რომ თქვენ თქვენთვის ცალკე ცხოვრობთ და მე ჩემთვის. ეს იმიტომ მოხდა ასე, რომ ჩვენს კარისკაცებს ბევრი საქმე ჰქონდათ და ამავე დროს თქვენსა და ჩვენს შორის დიდი მანძილი იყო. ამჟამად ხელმწიფის წყალობით მთელი საქმე დასრულდება (გაკეთდება). ამიტომ ახლა ორი აზნაური გამოგზავნე თქვენთან და ცხენებიც მათთან ერთად გამოგზავნე შენთან. ჩვენთან მოხვალთ, საქმე არის. ღვთის წყალობით ყველა აქ შევხვდებით. მერე, თქვენი ბარგი-ბარხანა მანდ დატოვეთ, აქ არაფერი არ დაგეკარგებათ, თქვენ კი ნეგობრებო ჩვენთან მოხვალთ“.

იმავე რიცხვში სადადიანოდან ქუთაისში თეიმურაზ მეფის აზნაური „რამაზანი“ მოვიდა, და ნიკიფორესთან იყო. რა საუბარი ჰქონდა მას ნიკიფორესთან, მე, ალექსიმ, არაფერი არ ვიცი. მაგრამ ასტრახანელმა ივანიკა თარჯიმანმა, რომელიც ჩემთან მოვიდა, მიაშობო, რომ ვითომ სადადიანოდან ალექსანდრე მეფესთან მომავალმა თეიმურაზ მეფის აზნაურმა რამაზანმა (ელჩს) ნიკიფორეს აუწყაო, რომ დადიანს, ალექსანდრე მეფის შვილის, ბაგრატ ბატონიშვილის, თავის ქალიშვილზე დაქორწინება სურსო და თითქოს ამ საქმის გამო, ლევან მთავარი, ალექსანდრე მეფეს, მოსალაპარაკებლად, პირადად ეახლებო. იმავე რამაზანმა მიაშობო, რომ თითქოს დონელმა კაზაკებმა კონსტანტინოპოლზე ილაშქრეს და მრავალი თურქი გაელიტესო, ხოლო ათასზე მეტი კაცი ტყვედ წამოიყვანესო, ნადავლიც თითქოს ურიცხვი წამოიღესო. ის თურქი ტყვეები კაზაკებისაგან თითქოს თურქებსვე გამო-

ესყიდოს. ბიჭები და გოგოები თითოეული ორას და მეტი ოქროთი და-
ეხსნათ, ხოლო ხანში შესული მამაკაცები და ქალები თითოეული ას-
ასი ოქროთი. კაზაკები ძვირფასი ნადავლის ხელში ჩაგდებათ გამ-
დიდრდენ ფრიადო. როგორც კი ამის შესახებ სადადიანოს მთავარმა
ლევანმა ცნობა მიიღო, ძლიერ შეშინდაო. და ასე ფიქრობენო, რომ
ისიც ხელშეწყობის მაღალი ხელის ქვეშ მოექცევა, თუკი მისი მეფური
უდიდებულესობა ლევან მთავარს დონელ ყაზახებს მიუსევს, ხოლო
ალექსანდრე მეფე თავის მხრივ თავის ლაშქარსო.

იმავე ივაშკა თარჯიმანმა მიამბო მე ალექსის, რომ სადადიანოდან
იმავე რამაზანმა ივანე (ბოიარჩიკოვთან) მთარგმნელთან წერილი მო-
იტანა და იმ ივანე მთარგმნელმა და ნიკიფორეს (ტოლოჩანოვის) სუ-
ლიერმა მამამ, მღვდელმა მიხეილმა წერილი ნიკიფორესთან ერთად
ვადათარგმნესო. ხოლო იმ წერილში რა ეწერა, ივაშკა თარჯიმანმა
თქვა, მე არაფერი არ გამიგონიაო. იმ წერილის დედანი კი მთარგმ-
ნელმა (ივანე ბოიარჩიკოვმა) თავისთვის დაიტოვაო, ხოლო თვით
თარგმანი მღვდლის გადანაწერი ნიკიფორემ გამოართვაო. ხოლო, როცა
იმ წერილს თარგმნიდნენ, მე ალექსი არ მიმიწვიეს და არც ვადათარგმ-
ნილის წასაკითხავად დამიძახეს, ამიტომ ვისგან არის ის წერილი გამოგ-
ზავნილი და ან სადადიანოდან ვინ გამოუგზავნა მთარგმნელს წერილი
და რა საქმეზე, ამის შესახებ მე ალექსიმ არაფერი არ ვიცი. და ის
რამაზან აზნაური ნიკიფორესთან და ივანე (ბოიარჩიკოვთან) მთარგ-
მნელთან ყოფნის შემდეგ სკანდაში, ალექსანდრე მეფესთან, გაემგ-
ზავრა პირდაპირ, ისე რომ ჩემთან, ალექსისთან, არ შემოუვლია⁹.

20 ივლისს, ალექსანდრე მეფის აზნაურებმა პაატამ და ხოსიამ,
ალექსანდრე მეფის განკარგულებით, ელჩებს ცხენები მოგვეგვარეს და
გვითხრეს: ალექსანდრე მეფემ თქვენთან, ხელმწიფის ელჩებთან, გა-
მოგვეგზავნა, რათა ხელმწიფის საქმეების მოსაგვარებლად ალექსანდ-
რე მეფეს სკანდას ციხე-გალავანში ეახლოთო. ნიკიფორე და ალექსი
იმავე დღეს ალექსანდრე მეფესთან გავემგზავრეთ და ციხე სკანდას
შახლობლად დავბინავდით, ნიკიფორე კარავში, ხოლო მე, ალექსი,
ნიკიფორესაგან მცირე მანძილის დაშორებით ერთ სახლში დავდექი,
ალექსანდრე მეფისაგან დაახლოებით ერთი ვერსტით ვიყავით დაშო-
რებული.

22 ივლისს, ალექსანდრე მეფემ, ელჩებს, ნიკიფორეს და ალექსის,
კაცი გამოგვეგზავნა, სუფრაზე მისაწვევად. ელჩებიც ალექსანდრე მე-
ფესთან გავემგზავრეთ. როდესაც ჩვენ ალექსანდრე მეფის კარებს

⁹ ამ დროისათვის რუს ელჩებს შორის, ტოლოჩანოვსა და იველევს შორის
კონფლიქტი უკვე მომხდარია და საელჩო საქმეებს ერთიმეორისაგან დამოუკიდებ-
ლად წარმართავენ.

მეფე ალექსანდრე, ნიკიფორე და ალექსი მოედანზე გაგვიჩერეს. სწორედ ამ დროს (დავინახეთ, რომ) თეიმურაზ მეფე თავის შვილიშვილებით, ლუარსაბ ბატონიშვილის და უმცროსი ბატონიშვილის, ნიკოლოზის, თანხლებით, თავის კარვებიდან ალექსანდრე მეფესთან გადავიდნენ. ალექსანდრე მეფე თავის კარვებიდან ორი საყენის დაშორებით თეიმურაზ მეფეს შეეგება და კარვებისაკენ ერთად წავიდნენ. შემდეგ ჩვენ მიგვიწვიეს. ნიკიფორე და ალექსი კარავში შევედით და პირველად ალექსანდრე მეფეს დავუკარით თავი, ხოლო შემდეგ თეიმურაზ მეფეს და ბატონიშვილებს. თეიმურაზ მეფე სუფრის შუა ადგილზე იჯდა, ხოლო ალექსანდრე მეფე იმავე სუფრის ბოლოში მარჯვენა მხარეს, თეიმურაზ მეფისაგან ნახევარი საყენის დაშორებით, მარცხენა მხარეს კი მათი ორი ბატონიშვილი იჯდა. ერთად. ხოლო ყველანი ყიზილბაშურად ისხდნენ ბალიშებზე, უკანაც ზურგის მისაყრდნობად ბალიშები ჰქონდათ. ელჩები ბატონიშვილების მახლობლად ვიჯექით, მარცხენა მხარეს მერხზე. მაგიდის ნაცვლად მერხი გვედგა ელჩებს და ზედ საფარი იყო გადაფარებული. სამღვდლოება მარჯვენა მხარეს იჯდა. თავადები და აზნაურები, ორივე მხარეზე ისხდნენ, როგორც ეს წინა წვეულებებზე ვნახეთ ისე. მეფეები ცალ-ცალკე მიირთმევდნენ, მერიქიფეხებიც და მომრთმეხნიც მეფებს და ბატონიშვილებს თავ-თავისი ჭყავდათ საგანგებოდ მიჩენილი. და როდესაც სუფრაზე საქმელების ერთი ნაწილი დაარიგეს, თეიმურაზ და ალექსანდრე მეფეები, აგრეთვე ბატონიშვილები და სამღვდლოება წამოდგნენ, თასები შეაჯეს, ელჩებთან ფეშანგ დარბაზის მდივანი გამოგზავნეს და ნიკიფორეს და ალექსის გვეუბნება: თეიმურაზ მეფემ და ალექსანდრე მეფემ თქვენთან გამომგზავნეს და მიბრძანეს გაუწყოთ, რომ მათ ხელმწიფის და მეფის ალექსი მიხეილის ძის სადღეგრძელო სურთ შესვანო. ჩვენ, ნიკიფორე და ალექსი, ავდექით, მაგიდიდან გამოვედით და მეფეების პირისპირ დავდექით. თეიმურაზ და ალექსანდრე მეფეებმა სიტყვები წარმოთქვეს მისი უდიდებულესობის მეფის შესახებ და შეამკეს იგი მრავალი ჭება-დიდებით: ესოდენ ღვთისმოსავი და ღვთისმოყვარული ხელმწიფე და მეფე და დიდი მთავარი, როგორცაა ალექსი მიხეილის ძე, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელი, მოუცია ჩვენთვის ღმერთს უხილავად. ჩვენ ზომ მისი, ხელმწიფის მონები ვართ, ჩვენი თავები მის, ხელმწიფის, მორჩილებაშია, და მოხარული ვართ ხელმწიფისათვის ჩვენი თავები დავდოთ და ხელმწიფის მტრების წინააღმდეგ ვიდგეთ და ვიბრძოლოთ. და ხელმწიფის ყოველი მწუხარება და სევდა ჩვენს თავს იყოსო, ოღონდ დიდი ხელმწიფე მრავალყამიერ ჯანსაღად იქნებოდეს თავის სამეფო ტახტზე. როცა ხელმწიფის სადღეგრძელო

შესვეს დაბალი თავდახრით ფეხზე მდგომებმა თავისი ხელებით ელჩებს. თასები მოგვართვეს. შემდეგ ბრძანეს სამღვდელოებისათვის მიეწოდებინათ, შემდეგ თავადებსა და აზნაურებს უბრძანეს შესმა მეფეების წინაშე ჯგუფ-ჯგუფად. როცა სამღვდელოება, თავადები და აზნაურები სვამდნენ იმ დროს მეფეები, ბატონიშვილები და ელჩები ვიდექით. ცოტა ხნის შემდეგ, როცა შესვეს, ჩვენ, ნიკიფორე და ალექსი, ავდექით, მაგიდიდან გამოვედით და ნიკიფორემ და ალექსიმ თეიმურაზ მეფის, ალექსანდრე მეფის და ბატონიშვილების საღვებრძელო დაველიეთ. სიტყვა ნიკიფორემ წარმოსთქვა: თქვენ მეფენო და ბატონიშვილებო მისი უდიდებულესობის... მეფის და ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძის ხელმწიფური ხელის ქვეშ წყალობაში და მზრუნველობაში ყოფილიყავით განუხრელად. მეფეებმა ხელე ი ზევით აღაპყრეს და თქვეს, რომ ისინი მთელი თავისი ხალხით სამუდამო მონები ვართო. წვეულების შემდეგ, ნიკიფორე და ალექსი ჩვენს ბინებისაკენ გაგვისტუმრეს. ელჩები აზნაურებმა მიგვაცილეს ბინებამდე. ხოლო, რასაც მეფეები თავიანთ არშვიდან ჰუფრაზე გვიწილადებდნენ პატივისცემის ნიშნად, ის საჭმელები მეფეებმა, ნიკიფორეს და ალექსის ბინაზედაც გამოგვიგზავნეს. ალექსანდრე მეფე ციხე სკანდის მახლობლად, ასე ნახევარი ვერსტის დაშორებით ცხოვრობდა, ერთ მოედანზე იყო მისი კარი განლაგებული. სწორ ადგილზე დადგმული იყო დაბალი ერთსართულიანი ფიცრული ჩარდახები.

ციხე-გალავანი სკანდა მთაზე დგას, ქვის არის, ოთხკუთხედი, მაღალი, ათი საყენის სიმაღლის. გალავანზე ოთხი კოშკია, ყოველ კოშკზე სამი პატარა ყალიბის ზარბაზნია.

ციხე-გალავანში ქვის საყდარია, უჯვროთ, წმინდა გიორგი წამებულიის სახელობის. საყდარში კედლის მხატვრობაა. ამას გარდა სამი ხატია ყოველად მოწყალე მაცხოვრის, ყოველად წმიდა ღვთისმშობლის და გიორგი წამებულის. წმინდანები ამოტვიფრულია და ვერცხლით არის მოჭედილი, ოქროთია დაფერილები. მაცხოვრის ხატს შარავანდელი ოქროსაგან აქვს გაკეთებული და მინანქრით შემკულია. ციხის გალავანზე სამსართულიანი დიდი პალატია დაშენებული. ზემო სართულში მეფის სალაროა და რაც ალექსანდრე მეფეს წყალობა გამოუგზავნა, სიასამურის ბეწვეული, მისმა უდიდებულესობამ... ის სიასამური ამ პალატაში არის შენახული. იმ ციხეს და სალაროს მეთოფურები იცავენ. ციხეში ხის დიდი ბეღელიც არის სავსე ხორბლით. სარდაფის მაგივრად, მიწაში დიდი ქვევრია ჩამარხული, რომელშიაც წლის მარაგი ღვინოა ჩასხმული, ციხის გარემოცვის შემთხვევისათვის. ამ ციხე-გალავანის წრიული მოცულობა ასოცი დიდი საყენი იქნება.

ციხის გარშემო ხრეშით სავსე მის ყუთებია გაკეთებული. ხოლო ციხეს ერთი მისადგომი აქვს და ისიც ციცაბო, არავითარი ღონისძიებით შეტევით მისი აღება არ შეიძლება, მთა მთლიანად ქვისაა.

ხრეშით გამაგრებული ხაზის გარშემო, იმავე მთაზე ოცდამათამდე საცხოვრებელი სახლია. ზოგიერთი სახლი მთის ძირას დგას, ერთი ორი გასროლის მანძილზე, ასე ნახევარი ვერსტით, ან ერთით და ზოგჯერ მეტი მანძილით, ერთმანეთისაგან დაშორებით, მაგარ ადგილებზე, მტრების შემოსევის შემთხვევისათვის.

სატახტო ქუთაისის ციხე-ქალაქიდან, იმ სკანდას ციხე-გალავანამდე 30 ვერსტი იქნება. დაცემული ადგილი დაბლობებით, სამოცი ვერსტის მანძილზე, ხოლო განით, სკანდას ციხიდან მდინარე ყვირილამდე ოცი ვერსტი იქნება, შეიძლება მეტიც. ადგილები დასახლებულია კოშკებით დაბა-სოფლებით, მაგარ ადგილებშია ხეობებსა და მდინარეებზე. იმ ვაკე ადგილებში მეფის კუთვნილი მრავალი დასახლებაა. იმ დაბლობი ადგილის მეორე მხარეს, გურიის მთების ძირას, მდინარე ყვირილა მიმდინარეობს. იგი გურიელის სამფლობელოდან მომდინარეობს მთებს შორის და ამ მთებიდან ალექსანდრეს სამფლობელოში შემოდის და რიონ მდინარეში ჩადის, ქუთაისიდან ექვსი თუ შვიდი ვერსტის დაშორებით.

იმ მდინარე ყვირილაზე, მთების ძირას, ალექსანდრე მეფის ციხე სუერი დგას. ციხე-გალავანში ქვის საყდარია ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის სახელობის. ხატი (ღვთისმშობლის) ადგილობრივი (ქართული ნახელავია) გვირგვინი ოქროთი არის მოჭედილი და ძვირფასი ქვებით შემკული, ღვთისმშობლის სამოსელი ამოტვიფრულია. შუა ნაწილი, არშიები, სახატე და მისი საკეტი ამოტვიფრული ვერცხლით არის მოჭედილი. სახატეზე და კარებზე დღესასწაულები და წმინდანებია ამოტვიფრული. მოჭედილობა მოოქროვილია.

მოსკოვში ნამყოფმა ილუმენმა ვასილმა გვიამბო, რომ ის ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის ხატი სასწაულმოქმედიყო, ვისაც რწმენა არ ექნება და სისუფთავე ღვთისმშობელი ხატთან არას ღონისძიებით არ მიუშვებსო. აგრეთვე სადავო საქმეების დროსაც გასამართლება მოდავეთა ამ ხატის წინაშე ხდებოდა. სუერის ციხე მაღალ ბორცვზე დგას კლდეზე. ამ ციხეზე მისასვლელი ვიწროა, ქვეითა კაცს შეუძლია მხოლოდ ასვლა. ამ ციხეშიაც ალექსანდრე მეფის სალაროა. სუერის ციხიდან მდინარე ყვირილით, ქვევით, მდინარე რიონამდე, ოც ვერსტამდე იქნება. რიონი კი შავ ზღვაში ჩადის. ხოლო ზღვიდან, რიონით, ნიჩბებიანი ნაგებით მდინარე ყვირილამდე მოდიან.

ივლისის 27, ალექსანდრე მეფის მდივანი ფეშანგი მოვიდა ჩვენ-

თან, ელჩებთან, ნიკიფორე და ალექსისთან და ალექსანდრე მეფის და-
ნაბარევი სიტყვები გადმოგვცა: ალექსანდრე მეფესთან თურქეთის
მეფისაგან ელჩები მოვიდნენო სიტყვიერად ვადმოგვცესო: თურქე-
თის სულთანსო ვენციელები, ბარაბნელები, ფრანგები და სხვა მრავ-
ალი ქვეყნის გერმანელები თავს დაესხნენო და სულტანს მათთან
განუწყვიტელი ომი აქვსო. ალექსანდრე მეფეს სულტანის ელჩებმა
წინადადება მისცეს, რომ სულტანის ნებართვის გარეშე არ ჩამოგვ-
ცილდე და სხვა ქვეყნებს არ დაუმეგობრდე, ჯარი არ შეჰყარო და
თურქეთის ხალხს და ციხეებს თავს არ დაესხა და არ გვეომო, სხვას
(სიუზერენს) არ მიუხვიდეო.

ალექსანდრე მეფემ თურქეთის ელჩებს უპასუხაო, რომ ის (ალექ-
სანდრე მეფე) თავისი ლაშქრით თურქეთის სულთნის წინააღმდეგ და
მის ქვეშევრდომებზე თავდასასხმელად არ გამოვა და არც ერთ მაჰ-
მადიანურ მეფეს არ მიემხრობა, მაგრამ არც თურქეთის სულთნის
ბრძანებას შეასრულებს და არც მის მორჩილებას ისურვებსო.

ამას გარდა, ალექსანდრე მეფეს, თურქეთის ელჩებისათვის უთქ-
ვაჰს, რომ მას მოწყალებით ღმერთი ეწვია და თავისთვის მართლმორ-
წმუნე, მოწყალე და უკეთილმსახურესი მოსკოვის დიდი ხელმწიფე და
დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე მოიპოვა. შეევედრა მის მეფურ
უდიდებულესობას საუკუნო ქვეშევრდომობაში მიეღო ის და მისი
სახელმწიფო და მის ხელმწიფურ მაღალ ხელის ქვეშ მოუცილებლად
ყოფილიყო. მას (ალექსანდრე მეფეს) სურს დიდ ხელმწიფეს ემსახუ-
როს და მის მტრებს წინააღმდეგ და ებრძოდოს. როდესაც ეს სიტ-
ყვები თურქეთის ელჩებმა მოისმინეს სთქვეს: შენ, ალექსანდრე
მეფეო, ერთმორწმუნე მოსკოვის ხელმწიფეს შეუერთდი და თურქე-
თის სულთანს ჩამოცილდი. ალექსანდრე მეფემ ისინი მაშინვე დაით-
ხოვა, არაფერი არ უწყალობა მათ, არც თავის სუფრაზე მიიწვია, არც
სურსათის მიცემა ბრძანა მათთვის და იმავე დღეს გაისტუმრაო.

იმავე ფეშანგმა გვიამბო ელჩებს, ნიკიფორესა და ალექსისს, რომ
თითქოს ალექსანდრე მეფეს შაჰის ციხე-ქალაქების დასარბევად თა-
ვისი მეომრები გაეგზავნოს, მისი მეფური უდიდებულესობის ბედის
ხაცდელად. ღვთის წყალობით მისი მეფური უდიდებულესობის ბედ-
ნიერებით ალექსანდრეს მეომრები თბილისზე მისულიყვნენ, შაჰის
ხალხი დაემარცხებინათ და ყიზილბაშების ყაცები მრავალი ცოცხლად
წაშორწყვანათ და ალექსანდრეს ციხეებში საზღვრებზე მოეყვანათ. ვინც
ქრისტიანი იყო ამ ტყვეთაგან, ისინი ალექსანდრე მეფეს თავის აზნა-
ურებისათვის დაერიგებინა სოფლებში და ებრძანა მათი მოვლა-პატ-
რონობა, ისე რომ არაფერი მოკლებოდით. ხოლო ვინც მაჰმადიანები

იყვნენ, ამით შესახებ ალექსანდრესებრძანა მათი ციხეებში დაგზავნა და საპრობილეებში მოთავსება, მის ახალ ბრძანებულებამდე. ^{და ამ} ლაშქრობის ამბავი, ალექსანდრე მეფემ ბრძანა თქვენთვის, ელჩებისათვის, გამოგვეცხადებინაო. მომავალშიაცო ალექსანდრე მეფე, ღვთის მოწყალებისა და ხელმწიფის ბედის იმედული, ხელმწიფისა და თავისი მტრების წინააღმდეგ, პირადად თვითონ და მისი ხალხით ლაშქრობას დაიწყებსო.

იმავე ფეშანგმა კიდევ ეს გვითხრა: ალექსანდრე მეფის ვაჟიშვილი, ბაგრატ ბატონიშვილი და მეფის ძმა მამუკა ბატონიშვილი რომ აქ იყვნენო; ალექსანდრე მეფე ან შვილს ან ძმას მეფის უდიდებულესობასთან გამოუშვებდა თაყვანის საცემადო. როდესაც, თქვენ, ხელმწიფის ელჩებს, და მის ელჩებს მეფის უდიდებულესობასთან გაგისტუმრებთო, და თუ ღვთის ნებაც იქნებაო, ალექსანდრე მეფე ღვეან სადადიანოს მთავარზე გაემართებაო, ღმერთს მოწყალებას სთხოვს და ხელმწიფის ბედის იმედული, დიდ ლაშქარს შეჰყრისო და თავისი ძმისა და შვილის ტყვეობიდან გამოხსნას შეეცდებაო. და როცა ღმერთი შემწეობას უბოძებს, და ხელმწიფის ბედიც მიეშველება და ძმასა და შვილს დადიანისაგან გამოიხსნის, ალექსანდრე მეფე, ძმას ან შვილს მეფის უდიდებულესობას უბოძებს და მაშინვე ხელმწიფისთან გაისტუმრებსო.

ფეშანგმაც: ნიკიფორესა და ალექსის, გვიამბო, რომ ალექსანდრე მეფემ მთელ თავის ციხე-ქალაქებში, მიტროპოლიტებთან და არქიებისკოპოსებთან, აგრეთვე მონასტრებსა და ყველა საყდარში ბრძანება გასცა, რათა ხელმწიფე და მეფე... ალექსი მიხეილის ძე წირვის დროს პირველად მოიხსენიონ და მისი ჯანმრთელობა და ხსნა ღმერთს შეევედრონო.

29 ივლისს ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან, ელჩებთან, თავისი აზნაურები მამუკა და ხოსია, გამოგზავნა და როცა ჩვენთან მოვიდნენ, ნიკიფორესა და ალექსის ასე გამოგვეცხადეს: ალექსანდრე მეფემ თქვენთან იმისათვის გამოგვეზავნაო, რომ თქვენ საელჩო ტანსაცმელში გამოწყობილი ალექსანდრე მეფისთან გაემგზავროთ და სუფრაზე დაეწვიოთო. მეფეს თქვენთან ყოფნა და მოლაპარაკება ნებავსო. ნიკიფორემ და ალექსიმ ჩავიცვით საელჩო ტანსაცმელი „ოხობენი“, დავიხურეთ საზეიმო ბეწვის ქუდეები და, როცა ყველაფრით მოვემზადეთ ალექსანდრე მეფისთან გამოვემგზავრეთ. ალექსანდრე მეფისთან როცა მივედით თავი დაუყარით, მეფე კი თავის ადგილზე იჯდა წინანდებურად. ელჩებს დაჯდომა გვიბრძანა, მასთან ახლოს, მარჯვენა მხარეს. სამღვდლოება მარცხენა მხარეს ისხდა, აზნაურები სუფრასთან ცო-

ტანი იყვნენ. საკმელები სუფრაზე წინანდებურად იყო. ჭამის დროს ალექსანდრე მეფე წამოდგა და ხელმწიფის სადღეგრძელო მიირთვა, თასი დასცალა და თვითონვე მოგვაწოდა ელჩებს ფეხზე მდგომმა. ხოლო სამღვდლოებისათვის თასის მიწოდება სხვას უბრძანა.

ცოტა ხნის შემდეგ, სუფრიდან მიტროპოლიტი ზაქარია წამოდგა და ალექსანდრე მეფესთან მივიდა და მოახსენა: ხელმწიფის სადღეგრძელო ხომ უკვე შევსვით, ახლა კი ჯერ არს ხელმწიფის მლოცველის, მოსკოვსა და სრულიად რუსეთის პატრიარქის, უწმინდეს იოსების სადღეგრძელო შევსვათო. ალექსანდრე მეფე წამოდგა და მიტროპოლიტ ზაქარიას უბრძანა პირველად ამ სადღეგრძელოს შესმა. ამის შემდეგ, მიტროპოლიტმა ალექსანდრე მეფეს მიაართვა თასი, მეფემ მიტროპოლიტისაგან თასი მიიღო და პატრიარქის სადღეგრძელო ფეხზე ამდგარმა მიირთვა. შემდეგ მიტროპოლიტმა თასი ნიკიფორესა და ალექსის მოგვართვა და თავის ადგილზე დაჯდა, ხოლო მერიქი ფეხებს სამღვდლოებისათვის თასების მიწოდება უბრძანა. ალექსანდრე მეფე სუფრაზე ძალიან მხიარული იყო.

როცა ხელმწიფის სადღეგრძელოს სვამდა, ხელმწიფესა და მეფეს... ალექსი მიხეილის ძეს... ჭება დიდებით იხსენიებდა უზენაეს ღმერთს შეადარა და ასე თქვა: ღმერთი ჩვენი ზეცაზე იმყოფება, ხოლო დედამიწაზე ის არის ერთადერთი მართლმორწმუნე ქრისტიანი დიდი ხელმწიფე, რომელსაც სარწმუნოებითა და სიმართლით ვერც ერთი სხვა ხელმწიფე ვერ შეედრებაო. ეს ხელმწიფე ყველა მეზობელ მაჰმადიანურ სახელმწიფოებზე დიდი და ძლიერია. მე ალექსანდრე მეფეს არაჲინ არა მყავს ქომაგად, გარდა უზენაესი ღმერთისა და შემდეგ, ამიერიდან, მისი ხელმწიფური უდიდებულესობისა. მივეყრდნით მე ჩემი ძმით, საკუთარი შვილით და მთელი ჩემი იმერეთის სახელმწიფოთი, აზრით და თავით ჩვენით, ხელმწიფეს, საუკუნოთი. არც ერთ მეფეს არ „მოკვიდებვიარო“, გარდა დიდი ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძისაო... ის არის ჩემი ხელმწიფე ქომაგი და მშველელიო. არა ერთხელ გამოუგზავნია ჩემთან, ალექსანდრესთან, ელჩები თურქეთის სულთანს და ყიზილბაშეთის შაჰს, რათა მე, ალექსანდრე მეფე, მათი მორჩილი გავმხდარიყავი, მაგრამ მე ეს არ ვისურვე და მათი ელჩობა არ მივიღე და ყოველივე ეს უარყავი, და მათ მაჰმადიანურ ხელის ქვეშ ყოფნა არ მსურს, იმიტომ, რომ ჩემი წინაპრებიდან, დიდი საბერძნეთის მეფეებიდან, უძველეს დროიდან ჩვენ ქრისტიან მეფეებად ვიწოდებით, ახლა მოვიპოვე ჩემთვის ქრისტიანი ხელმწიფე, მოწყალე და კეთილმსახური და მსურს ამ დიდ ხელმწიფეს მთელი ჩემი სახელმწიფოთ ვემსახურო საუკუნოთო.

მანვე, ალექსანდრე მეფემ ელჩებს გვიამბო: შაჰის ციხეებზე ჩემი ხალხი სალაშქროდ გავგზავნეო, ჩვენი ხელმწიფის ბედის მოსასინჯათო. ღვთის წყალობით და მისი ხელმწიფური ბედსვიანობით ყი- ზილბაშები გაველიტეთ და მრავალიც დავატყვევეთო. ამის გამო არის, რომ მე, ამჟამად, ვმხიარულობ და მაღალ ღმერთს, ასეთი სველებდით ანი ხელმწიფის ბოძებისათვის, ვადიდებო. მომავალშიაც ღვთის მოწყალებისა და ხელმწიფის სვე-ბედიანობის იმედული გავემართები ხელმწიფისა და ჩემი მტრების წინააღმდეგ, მისი ხელმწიფური სახელით. ყველაფერში ხელმწიფის ბედნიერებით იმედული ვიმყოფებიო.

ალექსანდრე მეფე სადილზე ძალიან მხიარული და ნასიამოვნები იყო. სადილის შემდეგ ნიკიფორე და ალექსი ბინაზე გაგვისტუმრა, აზნაურების თანხლებით.

1 აგვისტოს, ალექსანდრე მეფემ, ჩვენ, ელჩებს, ნიკიფორეს და ალექსის, სკანდიდან ქუთაისის ციხე-ქალაქში გამგზავრება და იქ დალოდინება გვიბრძანა, თანაც დასძინა, რომ მე მალე იქ ვიქნებიო. ნიკიფორე და ალექსი იმავე დღეს სკანდიდან გამოვემგზავრეთ. ელჩები ჩვენმა მოურავებმა, ზაქარია და სეხნამ, გამოგვაცილეს. გზაზე წმ. გიორგის მონასტერში შევიარეთ. ეს მონასტერი სკანდიდან 5 ვერსტზე იქნება. მონასტერში ქვის საყდარია წმინდა გიორგი მოწამის სახელობის. საყდარში ადგილობრივი ხელობის ხატია, სახატეში მოთავსებული, მაღალღირსისა და კურთხეული მამის საბასი, სახატე და მისი კარებიც ვერცხლით არის მოჭედილი. წმინდანის სამოსელი, არშიებზე გამოსახული წმინდანები, სახატეზე და მის კარებზე გამოსახული ზაუფლო დღესასწაულები ამოტვიფრულია, მთელი მოჭედილობა ოქროთი არის დაფერილი. მარცხენა მხარეს აღსავლისა და ჩრდილოეთის კარებს შორის საეენის სიმაღლის დიდი ჯვარია, სიგანე ჯვარედინი ნახევარი საეენი ექნება; ოქროთი არის დაფერილი, ვერცხლზე გიორგი წამებულის ცხოვრება და წამება ამოტვიფრული; ოქროთი არის დაფერილი და შემკულია ფირუზისა და ბროწეულის ფერის ძვირფასი ქვებით, აგრეთვე ბროლით. ჯვრის თავზე ჩასმული აქვს მრგვალი ძვირფასი ქვა სუფთა გამჭირვალე ბერძნული კაკლის ოდენა. იმ საყდრის მღვდელმა საბამ თავის ხელქვეითებით იმ ქვის შესახებ გვითხრეს, რომ ის აღმასიაო, მაგრამ დანამდვილებით მისი გამოცნობა არ შეიძლებოდა იმიტომ, რომ მაღალზე იყო. ჯვარს ზემოთ ვერცხლის დიდი კილობანია გვაკეთებული, მას ზემოთ ოქროს ჯვარი აქვს, ზედ უფლის ჯვარცმა ჩამოსხმული. იმავე მღვდელმა თავისი ხელქვეითების

თანადანსწრებით გვიამბო, რომ კილობანში გიორგი მოწამის თავი ასვენიაო. ჯვრის შუა ნაწილშიაც კილობანია გაკეთებული. დისკეტი კარი ოქროსი არის, არშინის მეოთხედის ზომის. ზედ ფეხზე მდგარი ძაცხოვრის, ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის და იოანე ნათლისმცემლის გამოსახულებანია ამოტივტივებული. გვირგვინებს მსხვილი მარგალიტები აქვს გარს შემოყოლებული და იაგუნდის ქიემატებით არის შემკული. გვითხრეს, რომ ამ კილობანში გიორგი მოწამის ხელი ასვენიაო. მხოლოდ წმ. გიორგის თავი და ხელი ელჩებს არ გვიჩვენეს, სთქვეს რომ მეფის ბეჭდით არის დაბეჭდილი (და ვერ გავხსნითო).

იგივე საბა ხუცესი გვიამბობდა იმ ჯვრის შესახებ, რომ ის ორმოცი წლის წინათ არის ქართლის ქვეყნიდან, თბილისიდან, მოტანილიო, ხოლო ამაზე წინათ ის ჯვარი ქართლის ქვეყანაში იყო, ახალციხეშიო. და როცა ის ციხე-ქალაქი თურქებმა აიღეს, ის ჯვარი თბილისში წამოასვენესო, ხოლო, როცა წინანდელმა¹⁰ შაჰაბასმა საქართველოს შევიწროება დაიწყო ის ჯვარი იმერეთში გადმოიტანეს და ამ მონასტერში მოათავსესო. ისიც გვითხრეს, რომ ეს ჯვარი მრავალს ცოდვების მიტევებასა და განკურნებას ანიჭებსო. როცა ჩვენ სკანდაში ვიყავით ალექსანდრე მეფესთან, სწორედ იმ დღეებში, იმ წმინდა გიორგის მონასტერში ავადმყოფი თეიმურაზ მეფე მოვიდა სალოცავად და ამბობდნენ იმ ჯვრის წყალობით ჯანსაღი წამოვიდაო. ელჩებმა, ნიკიფორემ და ალექსიმ, ის საყდარი როცა დავათვალიერეთ. ქუთაისისაკენ გზა განვაგრძეთ და იმავე დღეს ქუთაისში ჩავვდით.

5 აგვისტოს, ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი ფეშანგ მდივანი ჩამოვიდა და ელჩებს ალექსანდრე მეფის წერილი ჩამოგვითანა, სიტყვიერად კი გადმოგვცა: ნუ იდარდებთო დიდი ხანია ალექსანდრე მეფეს არ უნახავხართ და ხელმწიფის საქმეც ცოტა შეფარხდაო, მაგრამ, როცა დრო იქნება, ალექსანდრე მეფე ქუთაისში სულ გადმოვა, ხელმწიფის საქმესაც დაასრულებს და ელჩებსაც არ დაგაყოვნებთ ისე გაგისტუმრებთო.

26 აგვისტოს ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი კაცი, მისი მოლარე, ლომკაცი ჯაფარიძე მოვიდა და ელჩებს გვითხრა: ალექსანდრე მეფემ თქვენთან, ელჩებთან, გამოგზავნაო და მიბრძანა მეცნობებიანო, რომ ალექსანდრე მეფე, მის მეფურ უდიდებულესობასთან, ელჩებად გვგზავნის მე ლომკაცს და ჩემს მოადგილედ არდამონ არქიმანდრიტსო. ამას გარდა, ალექსანდრე მეფეს ლომკაცისათვის ებრძანა, ჩვენგან, ელჩებისაგან, გაეგო, მეფის უდიდებულესობისათვის გა-

¹⁰ იგულისხმება შაჰ-აბას I.

საგზავნად საკადრის ძღვენად რა გამოდგებოდა. ნიკიფორემ და ალექსიმ ლომკაცს მოვახსენეთ: ალექსანდრე მეფე შენთან ერთად მეფის უდიდებულესობასთან ძღვენს გზავნის, მაგრამ რას გზავნის ჩვენ არაფერი ვიცით. თუ ალექსანდრე მეფე მის უდიდებულესობასთან საგზავნ ნივთებს გამოგვიცხადებს და ამ ნივთების სიაც გადმოვუცემს, მაშინ ჩვენ, ელჩები, ყველაფერს გავეცნობით და რჩევასაც მოვახსენებთო ვუბასუხეთ. ამის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ, საჩუქრების სია ნიკიფორეს გამოუგზავნა თუ არა, ამის შესახებ მე, ალექსიმ, არაფერი არ ვიცი. მხოლოდ, ნიკიფორესაგან მე, ალექსიმ, გავიგონე, რომ ალექსანდრე მეფე რომ მის უდიდებულესობასთან საჩუქრებს გზავნიდა, ეს საჩუქრები ნიკიფორემ თითქოს გადასინჯა და ამ ნივთების სიაც თითქოს მას აქვს. როგორ გადასინჯა ნიკიფორემ ეს საჩუქრები მე ალექსიმ არაფერი არ ვიცი¹¹.

იმავე დღეს აზნაურმა სეხნიამ მე, ალექსის მიამბო: ალექსანდრე მეფე მის უდიდებულესობასთან თავის ელჩთან, ლომკაცთან ერთად ცხენებს გზავნის საჩუქრად, მხოლოდ ამ ცხენებს დააწინაურებს და მთებზე, ჩერქეზეთის მხარეში ადრე გადაიყვანს, ბაღყარეთში, ხოლო თქვენ ხელმწიფის ელჩები და ალექსანდრე მეფის ელჩები შემდეგ გაემგზავრებითო. ამ ცხენებს წინ იმიტომ გზავნის, რომ ეფექტებით მთებზე თოვლი არ დასდოს და გადაყვანა არ დააბრკოლოსო.

ნიკიფორემ და ალექსიმ ალექსანდრე მეფეს შევუთვალეთ: ალექსანდრე მეფე, მეფის უდიდებულესობასთან წინდაწინ ცხენებს გზავნის, მაგრამ სახელმწიფო საქმე შეუსრულებელია. როცა ალექსანდრე მეფე მის მეფურ უდიდებულესობას თავის პირობას შეუსრულებს და საქმეს ისე დაამთავრებს, როგორც თვით ალექსანდრე მეფე წერილში და თავის ელჩების პირით ითხოვდა, მაშინ ჩვენ, ელჩები, იმას გავაკეთებთ, რასაც ალექსანდრე მეფე ინებებს და გვიბრძანებსო.

160 წელი

სექტემბრის თვის პირველ დღეს ჩვენ, ნიკიფორემ და ალექსიმ, ალექსანდრე მეფესთან ქუთაისიდან მთარგმნელი ივანე გავგზავნეთ და ვუბრძანეთ ალექსანდრე მეფისათვის მოეხსენებინა, რომ მისი უდიდებულესობისადმი მიწერილ წერილში აღებული ვალდებულება ალექსანდრე მეფეს შეესრულებინა, საქმე დაებოლოებინა და ჩვენც, ელჩები, დაუყოვნებლივ გავესტუმრებინეთ.

¹¹ რუსეთის ელჩები ნიკიფორე და ალექსი იმერეთში წაიკიდნენ, ისე რომ ერთმანეთს ფიზიკურადაც შეეხნენ. ამიტომ, ალექსი იველევს, ნიკიფორე საქმეში არ ირევდა. იხ. ამის შესახებ შესავალში.

სექტემბრის 3-ს, ალექსანდრე მეფის მიერ სკანდიდან გამოგზავნილი მთარგმნელი ივანე ბოიარჩიკოვი ჩამოვიდა და ელჩებს მოგვას-სენა: ალექსანდრე მეფე ქუთაისში მალე იქნებაო. ივანემ ჩვენ აგრეთვე გადმოგვცა, რომ ალექსანდრე მეფემ, თვით ივანეს თანდასწრებით, თავადებისა და აზნაურების სახელობითი სიის შედგენა ბრძანაო, მათ კაცები დაუგზავნა და ყველა ისინი ქუთაისში ყრილობაზე მიიწვიაო, ხელმწიფის ელჩებს მეტს აღარ დავაყოვნებო, ხელმწიფისადმი დანაპირებ საქმეს აღვასრულებო და თქვენც, ელჩებს, მალე გავისტუმრებთო, ჩემს ელჩებსაც მათვე გავაყოლებო.

8 სექტემბერს ალექსანდრე მეფე თავისი დედოფლითურთ ქუთაისს ჩამობრძანდა და ჩვენთან, ელჩებთან, ნიკიფორე და ალექსისტთან, ფეშანგ მდივანი გამოგზავნა და მოგვიკითხა. მდივანმა ჩვენ, ელჩებს, ალექსანდრე მეფის დანაბარები ასე გადმოგვცა: თქვენ ელჩებო ნუ იღარდებთო, ქუთაისში თქვენს სანახავად ჩამოვედი და ხელმწიფის საქმის მოგვარებაც გადაწყვეტილი მაქვსო. ამასთანავე ალექსანდრე მეფეს ნიკიფორესა და ალექსისათვის, ცალ-ცალკე და არა ერთად, სურსათი გამოგზავნა.

13 სექტემბერს ალექსანდრე მეფემ ფეშანგ მდივნის ხელით ელჩებს თავადების სახელობითი სია გამოგვიგზავნა. თავადების ეს სია, ჩვენ, ფიცის წიგნში შევიტანეთ.

იმავე დღეს ნიკიფორემ და ალექსიმ ალექსანდრე მეფეს კაცი გავუგზავნეთ და შევუთვალეთ: ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფისადმი მიცემული პირობა აღასრულოს და თავის ენაზე პირობის წიგნის შედგენა ბრძანოს, ხოლო ამ წიგნში შემდეგი უნდა ჩაიწეროს: მე მეფე ალექსანდრე, ჩემი ძმა და ჩემი ვაჟიშვილი, მთელი ჩემი სამეფო და ჩემი შთამომავალი, რომელიც ამიერიდან შემეძინება, რუსეთის მეფის უმაღლესი ხელის ქვეშ მყოფნი ყმანი ვიქნებით უკუნითი უკუნისამდე.

ალექსანდრე მეფემ ამ წიგნის თავის ენაზე შედგენა ფეშანგ მდივანს უბრძანა და ნიკიფორესა და ალექსის გასასინჯათ გამოგვიგზავნა. წიგნი რომ ვთარგმნეთ იქ ეწერა: მე ალექსანდრე მეფე ჩემის ვაჟიშვილით ბაგრატით და ჩემი ძმით მამუკათი, ჩემი თავადებით და მთელი ჩემი სახელმწიფოთი სრულიად რუსეთის ხელმწიფის, მეფის და მისი უდიდებულესობის და შვილთა მისთა საუკუნო ყმები ვართ, ვიდრე ეს სამყარო იარსებებსაო.

14 სექტემბერს, პატიოსნისა და ცხოველმყოფელი ჯვრის ამაღლების დღეს, ალექსანდრე მეფემ ჩვენთან, ელჩებთან, კაცი გამოგზავნა და მონასტერში ზაქარია მიტროპოლიტთან წირვაზე მიგვიწვია.

ჩვენც, ნიკიფორე და ალექსი: წირვაზე გავემგზავრეთ და საყდარში მივედით. მეფე კი, ელჩებს, თურმე საყდარში გველოდებოდა. ნიკიფორემ და ალექსიმ ჯერ ხატებს თაყვანი ვეცით, ვილოცეთ და შემდეგ ალექსანდრე მეფეს თავის დაკვრით მივესალმეთ. მეფემაც ჯანმრთელობით მოგვიკითხა და ნიკიფორეს და ალექსის გვითხრა: გფიქრებ, რომ თქვენ ჩემზე ნაწყენი იყავით, რადგანაც მე ამდენი ხანია არ მოგინახულეთო, მაგრამ ახლა თქვენთან მოვედი ხელმწიფის საქმის დასამთავრებლად და თქვენც, ელჩებს, ვაგათავისუფლებთო. ნიკიფორემ და ალექსიმ მეფეს ვუპასუხეთ: ეს ღვთის ნებაა და დიდი საქმეცაა, რომ შენ ალექსანდრე მეფე, მისი მეფურ უდიდებულესობის წინაშე პირობას აღასრულებ, ხოლო ჩვენ, ასეთი დიდი საქმისაგან განგვეტვირთავთ. მეფემ მიტროპოლიტს უბრძანა საქმეს შედგომოდა და წირვის დაწყებამდე ცხოველმყოფელი ჯვრის ამაღლება დაეწყო. ზაქარია მიტროპოლიტიც წირვის წინ ცხოველმყოფელი ხის ჯვარს ამაღლებდა. თუ როგორ და რა წეს-ჩვეულებით ამაღლებდა ჯვარს, ამის შესახებ ამ მუხლის ქვემოთ არის აღწერილი.

ზაქარია მიტროპოლიტი საკურთხეველში შევიდა და მანტიის ზემოდან ორად მოკეცილი „ამფორი“ ორივე მხრებზე შემოიღო, ტრაპეზიდან ხის ჯვარი აიღო. გვიამბეს, რომ ეს ჯვარი უფლის ცხოველმყოფელი ჯვარის ნაწილისაგან არის გაკეთებულიო, არშინის მკოთხედის ზომისა იქნებოდა. ზედ უფლის ჯვარცმაა ამოკვეთილი. ჯვრის ქვეშ პინაკზე სურნელოვანი მცენარეულობა დააწყო, ამის ზემოთ ჯვარი დაასვენა. ამის შემდეგ ჯვარიანი პინაკი ორივე ხელით აიღო. თავზე შემოიღდა და აღსავლის კარებიდან, ტრაპეზს გარს შემოუარა წალმა და ჩრდილოეთ კარებში გამოვიდა. თვით მიტროპოლიტი ორ დიაკონს მოჰყავდა ხელმოკიდებულნი. მიტროპოლიტს წინ დიაკვანი მიუძღოდა სანთლით და საცეცხლურით, შემობრუნდებოდა და ჯვარს უკმევდა. მიტროპოლიტს უკანაც ერთი დიაკვანი მოჰყვებოდა წყლით სავსე ვერცხლის სურით.

როგორც კი მიტროპოლიტმა ტრაპეზიდან ჯვარი ასწია, სამღვდელოებამ, მის უკან მომავალმა, იწყო გალობა იბაკოსი. როდესაც მიტროპოლიტი საკურთხეველიდან გამოვიდა, საყდრის შუა ადგილას გაჩერდა, იქვე მერხი დადგეს, ზედ სუღარი გადააფარეს, პინაკზე დასვენებული ჯვარი დადგეს, მის გარშემო ოთხი სანთელი აანთეს. აიღო რა შემდეგ მიტროპოლიტმა საცეცხლური, გარსშემოვლით ჯვარს უკმია. შემდეგ საკურთხეველში ტრაპეზსა და სამსხვერპლოს, საკურთხეველიდან გამოსულმა, ხატებს უკმია, შემდეგ მეფეს, სამღვდელო-

ებას, ელჩებს და ბოლოს საერთოდ ხალხს. ამის შემდეგ მიტროპოლიტმა გადასცა რა საცეცხლური, პინაკიდან ორივე ხელით სურნელოვანი მცენარეულითურთ ჯვარი აიღო თავის წინ პირისპირ დაიჭირა აღსავლის კარების პირდაპირ, ისე რომ მუხლებით იატაკს არ შეხებოდა. მიტროპოლიტმა გალობა დაიწყო, მას არქიეპისკოპოსები და მთელი სამღვდელოება აჰყვა. გალობდნენ თავიანთ ენაზე უფალო შეგვიწყალეს. პირველი მუხლი დაბალ ხმაზე ოცდაათჯერ თქვეს. ამის შემდეგ მიტროპოლიტი ოდნავ წამოიწია და ისევ გალობა წამოიწყეს, ამჯერად ცოტა წინანდელზე ხმამალა. მესამე მუხლის გალობისას მიტროპოლიტი კიდევ უფრო მაღლა წამოიწია, მეოთხე მუხლის გალობის დროს მთლიანად გაიშართა, მხოლოდ თავი არ აუწევია. გალობა განაგრძეს, მხოლოდ ყოველი მუხლის დაწყებისას ხმას უმატებდნენ. მეხუთე მუხლის დაწყებისას მიტროპოლიტი გასწორდა, ჯვარი თავს ზემოთ აღმართა და ხმამალა გალობდნენ უფალო შეგვიწყალეს, ყოველ მუხლზე ოცდაათჯერ იტყოდნენ უფალო შეგვიწყალეს ხმის მომატებით. შემდეგ მიტროპოლიტი შემოვიდა სამხრეთის მხრიდან და ჯვარს ამალღებდა ისევე როგორც პირველად ხუთჯერ, ყოველ მუხლზე ისევე გალობდნენ. შემდეგ აღსავლის კარებიდან ისევე მესამე მუხლით გაიმეორეს მეოთხე მუხლი ჩრდილოეთის კარებიდან წარმოთქვეს. მეხუთე მუხლის წარმოსათქმელად მიტროპოლიტი დასავლეთის კარებიდან შემოვიდა და აღსავლის კარების პირდაპირ დადგა, ჯვარს ამალღებდა ისევე, როგორც ამის წინ ხუთ მუხლად. და ყოველ ამალღებისას გალობდნენ თავიანთ ენაზე უფალო შეგვიწყალეს, ჯერ დაბალი ხმით, შემდეგ საშუალო ხმით და ბოლოს მაღალი ხმით, ხმას ასე თანდათან უმატებდნენ. როდესაც მიტროპოლიტი ჯვარს ამალღებდა მის პირდაპირ დიაკონი იდგა სურით ხელში და ყოველი მუხლის შესრულების დროს ხუთჯერ ასხურებდა ჯვარს (ნაკურთხ) წყალს და კვერქისის წარმოთქმის დროს იხსენიებდა სრულიად რუსეთის ხელმწიფეს და ნეფეს ალექსი მიხეილის ძეს, შემდეგ კი ალექსანდრე მეფეს. ჯვრის ამალღების შემდეგ იწყო ყველამ ერთად იბაკოს გალობა თავიანთ ენაზე. როცა იბაკოს გალობა დაამთავრეს, მივიდა მიტროპოლიტი და პინაკიდან ჯვარი აიღო, დაიჭირა მარცხენა ხელში, მარჯვენაში კი სასხურებელი, შევიდა საკურთხეველში, ასხურა ტრაპეზს, სამსხვერპლოს, ნთელ საკურთხეველს და საკურთხევიდან გამოსულმა ოთხ მხარეს საყდარში მოასხურა. შემდეგ დადგა საყდრის შუა ადგილზე და ემთხვია ჯვარს თვით მიტროპოლიტი და ისხურა თავისი თავი, იმ წყლით, რომლითაც ჯვარს ასხურებდა. შემდეგ მივიდა მეფე ჯერ ჯვარს ემთხვია, ხოლო შემდეგ მიტროპოლიტმა სასხურებელით იგივე წყალი ასხურა, რომლითაც ჯვარს ასხურებდა.

მეფის შემდეგ მიტროპოლიტები მივიდნენ, შემდეგ ჩვენ ნიკიფორე და ალექსი, შემდეგ კი დანარჩენები, ხოლო მიტროპოლიტს ჯვარი მარცხენა ხელში ეჭირა. ჯვარის ამალღების შემდეგ წირვა დაიწყო, წარავლენ ორი არქიმანდრიტი, მღვდელი და ორი დიაკონი, ფიფქაქარია მიტროპოლიტი არ წირავდა, მაგრამ კლიროსზე იდგა და არქიებისკოპოსებთან და ილუმენებთან ერთად მთელი წირვის განმავლობაში, გალობდა.

წირვის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ თავის მოძღვარს, ზაქარია მიტროპოლიტს, საყდრის შუა ადგილას ჯვარის გამოსვენება უბრძანა და არქიმანდრიტს დააჭერინა ხელში. ალექსანდრე მეფემ მოგვიწოდა ჩვენ ელჩებს, ნიკიფორესა და ალექსის და ასეთი სიტყვებით მოგმართა: მე ალექსანდრე მეფემ მის უდიდებულესობასთან ჩემი ელჩები გავგზავნე, რათა მის მეფურ მაღალ ხელის საფარქვეშ შევსულიყავი. ჩემი წერილისა და თხოვნისკამებრ მეფის უდიდებულესობამ თქვენი, ჩემთან გამოგზავნა ინებაო, რათა მე ალექსანდრე მეფეს ჩემი პირობა დამემტკიცებინა და მისი უდიდებულესობისადმი ჩემს პირობაზე ფიცი მიმეცა და ჯვარს ვმთხვეოდით. და აწ მე ალექსანდრე მეფე ჩემი ხელმწიფის მეფურ ბრძანებას თქვენს წინაშე, ელჩების წინაშე, შევასრულებო. ამის შემდეგ ჩვენ, ელჩებს, გვიბრძანა ხელმწიფის ფიცის წიგნის მოტანა, რომელიც მოსკოვიდან იყო ჩვენთან ერთად გამოგზავნილი. ნიკიფორემ ჩვენ მდივნის თანაშემწეს ფიცის წიგნი გამოართვა და მეფეს მიართვა. ალექსანდრე მეფემ თარჯიმანის საშუალებით ტექსტის წაკითხვა ბრძანა. და როდესაც ალექსანდრე მეფემ ტექსტის უკანასკნელი სიტყვები გაიგონა ბრძანა თავისი ფიცის წიგნის მოტანაც. ეს ორი ფიცის წიგნი ჯვარის ქვეშ ამოდევს. ნიკიფორეს და ალექსის ჩვენი ხელით გვეჭირა ჯვარის ქვეშ ამოდებული ფიცის წიგნები, ისე რომ ერთ მხარეს ნიკიფორე იყო და მეორე მხარეს მე ალექსი ვიდექი. მოვიდა ალექსანდრე მეფე ჯვართან, პირს ჯვარი გადაისახა და ელჩებს შემდეგი სიტყვებით მოგმართა: მე ალექსანდრე მეფე ვემთხვევი წმინდა ამა ცხოველმყოფელ ჯვარს უფლისას, ჩემი ამის მამუკა ბატონიშვილის და შვილის ბაგრატ ბატონიშვილის ნაცვლად. მიტროპოლიტების, არქიებისკოპოსების, თავადების და აზნაურების, მთელი ჩემი ხალხის და სრულიად ჩემი იმერეთის სახელმწიფოს სახელით: მასზე რომ მე ალექსანდრე მეფე ძმით და ვაჟიშვილით ჩემით: აგრეთვე მთელი სახელმწიფოთი ვიყვე ჩემი ხელმწიფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის სრულიად რუსეთის მეფის ხელმწიფურ ნების ქვეშ, სამუდამო ყობაში უკუნისამდე მოუშორებლად, ასევე ვეგო ხელმწიფის იმ შვილების ხელქვევით, რომელთაც ღმერთი დიდ ხელმწიფეს მომავალში მისცემსო. პირჯვარი გადაისახა, ჯვარს

ემთხვია, ჯვარის წინაშე ქედი მოიხარა მიწამდე, ხელები ზევით აღა-
ყრო, თვალში ცრემლი მოერია და წარმოსთქვა: ღმერთო მიუზბოძე
ჩემს დიდ ხელმწიფეს მრავალჯამიერი სიცოცხლე და დაუმარცხე
უფალო ყოველი მოწინააღმდეგე და განართხე ისინი ფერხთა მისთა
ქვეშე. და ამის შემდეგ ბრძანა ჯვართან მისულიყვნენ მიტროპოლი-
ტები: არქიეპისკოპოსები, სასულიერო პირები, თავადები და აზნაუ-
რები. მისულთაგან მრავალი ჯვარს ემთხვევოდა საყდარში და შემდეგ
თავს გვიკრავდნენ ელჩებს. ალექსანდრე მეფემ, ბოლოს, საყდრიდან
ჯვარის გამოტანა ბრძანა მონასტრის ეზოში და ხალხი დიდის სიხარუ-
ლით მიდიოდა ჯვართან და ემთხვეოდა მას და გაიძახოდა: მოსკოვის
ხელმწიფეს, მეფეს და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად
რუსეთისას, ღმერთმა ჯანმრთელობა და დიდი ხნის სიცოცხლე მისცეს,
ხოლო ჩვენ მის ყმებს გვეწყალობდეს და ნის მეფურ მოწყალებას ნუ
მოგვაკლებდესო: ჩვენ ხელმწიფის საუკუნო ყმები ვართ და ხელმწი-
ფისათვის სისჯლის დაღვრის და თავის დადების მოხარული ვიქნებითო.

ჯვარზე ფიცის მიღების შემდეგ ალექსანდრე მეფე, ზაქარია მიტ-
როპოლიტთან, გაემართა ჩარდახში სუფრასთან, ხოლო ელჩებს გვიბრ-
ძანა იმ ხნის განმავლობაში იქ მყოფი ხალხი ყველა ჯვართან მიგვეყვა-
ნა. როცა ყველა ჯვარს ემთხვია, ალექსანდრე მეფემ კაცი გამოგვიგ-
ზავნა ნიკიფორეს, ალექსის და ყველა ჩვენი ხელმწიფის ხალხის სუფ-
რაზე მისაწვევად. სუფრასთან ალექსანდრე მეფე იჯდა თანახმად მე-
ფის კარის გარიგებისა, ისე როგორც წინათ გვინახავს მჯდომარე.
ელჩებს გვიბრძანა მარჯვენა მხარეს მასთან ახლოს დაჯდომა, ნახევარი
საყენი იქნებოდა ჩვენ შორის მანძილი. სამღვდელოება მარცხენა მხა-
რეს იჯდა. ჭამის დროს ალექსანდრე მეფე ორჯერ წამოდგა, სუფრიდან
ერთი საყენით წინ გამოვიდა და მისი უდიდებულესობის, ხელმწიფის
ალექსი მიხეილის ძის საღვთაძელო თასი დიდის სიხარულით დას-
ცალა. ამასთანავე სიტყვაც წარმოსთქვა: აქამდე მე ალექსანდრე მეფე
მარტო ვიყავი უხელმწიფო, თავისუფალი. ამჟამად კი გამოვნახე ჭეშ-
მარტოდ მართლმადიდებელი და კეთილმორწმუნე ხელმწიფე ყველა
ხელმწიფეზე ხელმწიფე, მეფეთა მეფე, მფლობელი და თვითმპყრო-
ბელი. ამიტომაც მე ალექსანდრე მეფე დიდი ხელმწიფისაგან და დიდი
მთავრისაგან სრულიად რუსეთის მეფისაგან, ალექსი მიხეილისძისაგან,
წყალობით ბოძებას და გამოქომაგებას მოველიო. მე კი ალექსანდრე,
ჩემი ძმით და ჩემი შვილით და სხვა შვილებითაც, რომელთაც ღმერ-
თი მომავალში მომცემს, მისი, ხელმწიფის, და მეფის შვილების საუ-
კუნო და განუყრელი მონა (ყმა) ვართ, სანამ ეს სამყარო იარსებებდესო.

ამის შემდეგ, თასი ელჩებს გადმოგვცა, ნიკიფორეს და ალექსის,
შემდეგ სამღვდელოებას და დაჯდა. ბოლოს თავადები და აზნაურები

გამოიწვია მეფემ და ხელმწიფის ადლეგრძელოს შესმა ბრძანა მის წინაშე. ამასთანავე მათ იმავე სიტყვებით მიმართა, მე ჩემთვისაც და თქვენთვისაც კეთილმორწმუნე და მოწყალე ხელმწიფე გამოვძებნეო. თავადებმაც და აზნაურებმაც ხელმწიფის სადლეგრძელო შესვეს დედის სიხარულით და სიამოვნებით და ხელაპყრობით ამბობდნენ, დედით მიეც ჩვენს ხელმწიფეს მეფეს და დიდ მთავარ ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას, ყველა მეზობელ სახელმწიფოზე და მაჰმადიანურ ხალხებზე ბატონობა და ყველა ქვეყნები მეფის სახელის ხსენებაზე ძრწოდნენ, ჩვენ კი მისი ყმები და შონები ვართ სამარადისოდ, ერთიანი მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოებისო. სუფრის შემდეგ გაგვისტუმრა ალექსანდრე მეფემ და ბრძანა აზნაურებს გავეცილებინეთ ჩვენს ბინამდე.

ამასთანავე ალექსანდრე მეფემ ელჩებს საკუთარი სუფრიდან საქმელები გამოგვიგზავნა ბინაზე, ნიკიფორეს ცალკე და ალექსის ცალკე.

ამის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ელჩებს ფეშანგ მდივანი გამოგვიგზავნა და მეფის დანაბარები გადმოგვცა ნიკიფორეს და ალექსის: ალექსანდრე მეფემო მეფის ბრძანება სისრულეში მოიყვანა (დაიფიცა) ჯვარს ემთხვიაო, ახლა თქვენი სურვილის გარეშე არც თქვენი დაყოვნება უნდაო, ამიტომ განზრახული აქვს თქვენ მის უდიდებულესობასთან თქვენი სურვილისამებრ გაგისტუმროთო. საბარგულები, ხალხი და გამცილებლები ყველაფერი მზად იქნებაო. და როცა თქვენ წასვლას გადაწყვეტთ, თქვენ ამის შესახებ ალექსანდრე მეფეს აცნობეთ და ის მაინცვე, დაუყოვნებლივ გაგამგზავრებთო.

ნიკიფორემ და ალექსიმ ფეშანგ მდივანს მოვახსენეთ: ალექსანდრე მეფემ თავის პირობა მეფის უდიდებულესობის წინაშე შეასრულა. ფიცის წიგნების მიხედვით, ჯვრის წინაშე დაიფიცა. მაგრამ ალექსანდრე მეფემ ამას გარდა პირობის შესრულება სრულჰყოს, ფიცის წიგნებს ხელი მოაწეროს და ბეჭედი დაასვას, აგრეთვე თავადებსა და ეკლესიის მეთაურებსაც ხელის მოწერა უბრძანოს.

ალექსანდრე მეფემ, ფეშანგ მდივნის პირით, ნიკიფორეს და ალექსის შემოგვითვალა, რომ მან, ალექსანდრე მეფემ, წერა-კითხვა არ იცის¹², ამიტომ ფიცის წიგნებზე ბეჭდებს დაასვამსო. რაც შეეხება მიტროპოლიტებს და თავადებს, მათ ხელის მოწერას უბრძანებსო.

¹² აქ გაუგებრობას უნდა ჰქონდეს ადგილი. თარჯიმანმა ალბათ სწორად ვერ მიაწოდა სიტყვა. მეფეს ჩვენში არ შეიძლებოდა არ ცოდნოდა წერა-კითხვა. ეტყობა მეფემ ხელის მოწერაზე უარი განაცხადა. ხელრთვა თავადებს და სამღვდელთებს გააკეთებინა, თვითონ კი საბუთზე ბეჭედი დაასვა სხვათაგან განსხვავებით. მეფის წერა-კითხვის უცოდინარობაზე არაფერი აქვს ტოლოჩანოვს თავის აღწერილობაში.

ნიკიფორემ და ალექსიმ ფეშანგის პირით ვაცნობეთ ალექსანდრე მეფეს, რათა მას ელჩებისათვის თავისი ბეჭედი გამოეგზავნა. ბეჭედი გავსინჯეთ და ზედ კათოლიკური ჯვარი იყო ამოჭრილი, ხოლო ჯვრის გარშემო ალექსანდრე მეფის სახელი. ჩვენ ნიკიფორემ და ალექსიმ ფეშანგს დაევალებათ მეფისათვის გადაეცა, რომ იმ ბეჭდის ფიცის წიგნებზე დასმა არ ივარგებდა და ამიტომაც ალექსანდრე მეფეს ახალი ბეჭდის გაკეთება ებრძანა. იმავე დღეს ალექსანდრე მეფემ ელჩებთან მისი სულიერი მამა ზაქარია მიტროპოლიტი გამოგზავნა და მეფის დანაბარები ნიკიფორეს და ალექსის ასე გადმოგვცა: როგორც თქვენ, ხელმწიფის ელჩები, მიუთითებთ ბეჭდის გაკეთებას და ზედ წარწერის ამოჭრას, ალექსანდრე მეფე ისე გააკეთებინებსო. ნიკიფორემ და ალექსიმ ბეჭედის და ამოსაჭრელი წარწერის ნიმუშის გაკეთება მოვითხოვეთ. ბეჭედზე შემდეგი წარწერა უნდა გაეკეთებინათ: „მეფე ალექსანდრე თავისი ძმით მამუკა ბატონიშვილით და თავისი შვილით ბაგრატ ბატონიშვილით და მთელი თავისი იმერეთის სახელმწიფოთი ხელმწიფის სრულიად რუსეთის მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის საუკუნო ყმები“. ალექსანდრე მეფემაც ამ ნიმუშის მიხედვით ოქროს ბეჭდის დამზადება ბრძანა და ზედ ეს წარწერაც ამოაჭრევინა.

23 სექტემბერს ალექსანდრე მეფემ ნიკიფორესთან კაცი გაგზავნა და შეუთვალა: შენს ხუცესს უბრძანე ზაქარია მიტროპოლიტთან რუსულად წიროსო. ნიკიფორემაც ალექსანდრე მეფის თხოვნის თანახმად თავის ხუცესს უბრძანა მიტროპოლიტთან მონასტერში ეწირა. წირვას ალექსანდრე მეფე, მიტროპოლიტები, არქიეპისკოპოსები, თავადები და აზნაურები ესწრებოდნენ. წირვის დროს, ალექსანდრე მეფე, მიტროპოლიტები და არქიეპისკოპოსები ნიკიფორეს წირვის საგალობლის შესახებ ეკითხებოდნენ. ნიკიფორეც ყოველთვის აცნობდა, ხოლო (ამ დროს) მთარგმნელი ივანე თარჯიმანობდა¹³. ალექსანდრე მეფე, მიტროპოლიტები და არქიეპისკოპოსები აჭებდნენ, აღტაცებით ხელებს იჭნევდნენ და ამბობდნენ: ჭეშმარიტად სწორი და სრულყოფილი ლიტურდიააო. ლიტურდიის წინ კვეთას (მწირველი მღვდლის მიერ საუფლო მსხვერპლის მზადებას) იგივე მიტროპოლიტები უცქეროდნენ და იწონებდნენ. წირვის შემდეგ ზაქარია მიტროპოლიტს სუფრა ჰქონდა გაშლილი ალექსანდრე მეფისა და ელჩების პატივსაცემად. სუფრაზე მიწვეული იყვნენ აგრეთვე სამღვდლოება, თავა-

¹³ რუსეთის ელჩებს თარჯიმანიც ახლდათ და მთარგმნელიც. ეს უკანასკნელი ივანე ბოიარჩიკოვი მწიგნობარი იყო, ბერძნული და რუსული ენების მცოდნე. თარჯიმანი „ივანუკა ტეზიჩონოვად“ იწოდებოდა აქ.

დები და ბოიარები. მეფე იქდა წინანდებურად თავისი წესისამებრ. ელჩები მეფის მარჯვენა მხარეს ვიჯექით, ახლოს მეფესთან. სამღვდელოება, თავადები და აზნაურები მარცხენა მხარეს. ალექსანდრე მეფემ სუფრაზე ხელმწიფის სადღეგრძელო თასი დასცალა ორ მონძანზე. სუფრიდან გამოვიდა და მისი უდიდებულესობის მიმართ — საქებათ სიტყვები წარმოთქვა, აღნიშნა აგრეთვე, რომ მისი უდიდებულესობის ნებას მივენდვე დიდის მორჩილებით და საუკუნოდო და სადილზე ბოლომდე დიდად მხიარული იყო. სადილის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ ელჩები ბინაზე გაგვისტუმრა, ბინამდე აზნაურები მოგვაცილებდნენ.

6 ოქტომბერს, ნიკიფორემ და ალექსიმ ალექსანდრე მეფეს მთარგმნელი ივანე გაუუგზავნეთ, რათა მეფეს მიველეთ. მთარგმნელი დაბრუნდა და ნიკიფორესა და ალექსის მოგვახსენა, რომ მეფესთან ის არ შეუშვეს, მხოლოდ მეფის აზნაური გამოსულიყო და (მთარგმნელისათვის) ეთქვა, რომ მეფის ნახვის დრო ახლა არ არისო, დედოფალი შეუძლოთ ბრძანდებაო.

7 ოქტომბერს ალექსანდრე მეფე (ქუთაისის მოედნის შემალღებულ ადგილზე) თხემის ადგილას მობრძანდა, მას თან ახლდნენ მიტროპოლიტები და არქიეპისკოპოსები და სამღვდელოების სხვა წარმომადგენლები, მისი თავადები და აზნაურები, აგრეთვე ალექსანდრეს რუსეთში გასამგზავრებელი ელჩები, ლომკაც ჯაფარიძე და არტიმონ არქიმანდრიტი. ნიკიფორეს და ალექსის კაცი გამოგვიგზავნა — ამოდით თხემის ადგილას (ამაღლებულ ადგილზე) ალექსანდრე მეფესთანო. ჩვენც, ნიკიფორე და ალექსი ალექსანდრე მეფესთან ავედით თხემის ადგილას, მეფემ სიტყვა წარმოსთქვა: ჩემს წინაპრებს, წინანდელი იმერეთის მეფეებს, მტრებმა (მოწინააღმდეგებმა) დრო არ მისცეს მოსკოვის სახელმწიფოს ხელქვეით მოქცეულიყვნენ, და აქამდე თავისთვის ცალკე ყვნენ და არც ერთ მეფეს, არც თურქეთისას და არც ყიზილბაშებისას, არც სხვა მაჰმადიანურ მეფეებს არ მიმბრობიან და დამორჩილებიან. ახლა მე, ალექსანდრე მეფემ, ჩემი სიმამრისაგან, თეიმურაზ მეფისაგან, ქართლ-კახეთის მეფისაგან გავივე და მოვისმინე მისი უდიდებულესობის სრულიად რუსეთის ხელმწიფის და მეფის ალექსი მიხეილის ძის შესახებ, რომ ის არის უდიდესი უსახელოვანესი ქრისტიანი ხელმწიფე და მეფე, მრავალი სახელოვანი და დიდი სახელმწიფოების მფლობელი. მეც, ალექსანდრე მეფე, ხომ ჩემ მამაპაპათაგან, საბერძნეთის უდიდესი მეფეთაგან, მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოების მეფე ვარ. ჩემმა სიმამრმა თეიმურაზ ქართველთა მეფემ მომიწოდა მისი უდიდებულესობის მაღალი ხელის ქვეშ შესვლა. და ახლა მე ჩემს ხელმწიფესთან, სრულიად რუსეთის

მეფესთან და დიდ მთავართან, ალექსი მიხეილის ძესთან მივედო. მის ნებას მივენდვე ჩემი ძმით, მამუკა ბატონიშვილით, ჩემი შვილით ბაგრატ ბატონიშვილით, მონასტრებით და საყდრებით, მიტროპოლიტე-ბით და არქიეპისკოპოსებით, ჩემი თავადებით, მთელი ჩემი ხალხით. მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყნით და თავები ჩვენი დიდ ხელმწიფეს მიწამდე მოვუდრიკეთ. ხელმწიფის კალთას ხელები ჩავჭიდეთ, საუ-კუნოთ მას დავემორჩილეთ დიდ ხელმწიფეს მეფეს და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას, მის შვილებს, რომელ-თაც ღმერთი მომავალში მას მისცემს, სამუდამო ყმები შევიქენით მისი, სანამ მზე ანათებს. და რასაც ხელმწიფე მიბრძანებს, მე ალექ-სანდრე მთელი ჩემი ხალხით მზად ვართ ხელმწიფის მტრების წინა-აღმდეგ ვიბრძოლო სიკვდილამდე. ახლა ვგზავნი მე ალექსანდრე მეფე, მეფის უდიდებულესობასთან ჩემს ელჩებს მოლარეთუხუცესს, ლომ-კაც ჯაფარიძეს და არტიმონ არქიმანდრიტს. ვგზავნი აგრეთვე მის უდიდებულესობასთან საჩუქრებს. ამას თქვენ, ელჩებს, გიცხადებთ. ზოლო თქვენ, მეფის უდიდებულესობის ელჩებო, ჩემი ელჩები მიი-ღეთ და მის უდიდებულესობამდე... მიიყვანეთ და ჩემს ხელმწიფეს ჩე-მი ელჩები წარუდგინეთო. როდესაც ალექსანდრე მეფემ თავისი ელ-ჩები წარმოგვიდგინა ჩვენ, ნიკიტორესა და ალექსის და სიტყვაც და-ასრულა, წავიდა მოედანზე, მიტროპოლიტების, თავადებისა და აზნაუ-რების თანხლებით და სადილობამდე ცხენებით სეირნობა გამართა. შემ-დეგ თავისი სუფრიდან საქმელები და სასმელები გამოგვიგზავნა ჩვენ ნიკიტორესა და ალექსის ცალ-ცალკე.

8 ოქტომბერს ჩვენ, ელჩებმა ალექსანდრე მეფესთან მთარგმნე-ლი ივანე ბოიარჩინოვი გავგზავნეთ და დავავალეთ მეფისათვის ეთქვა-ფიცის წიგნი საბოლოოდ გაეფორმებინა, ბეჭედი დაესვა და ხელი მოეწერა. აგრეთვე სასულიერო პირებისა და თავადებისათვის ხელის მოწერა ებრძანებინა, ზოლო ჩვენ, ელჩებს ნულარ გვაყოვნებდა და მე-ფის უდიდებულესობასთან დროულად გავესტუმრებინეთ. მთარგმნე-ლი მოვიდა და ასე გვიაბო: ალექსანდრე მეფემ არ მიმილოო, ჩემთან ფეშანგ მდივანი გამოგზავნა და მითხრა ალექსანდრე მეფე თხემის ადგილას მოვაო და ფიცის წიგნს საბოლოოდ იქ გააფორმებსო.

9 ოქტომბერს ალექსანდრე მეფემ ფეშანგ მდივანი გამოგზავნა ჩვენთან და შეგვატყობინა ქუთაისის ციხეგალავნის საკრებულო ტა-ძარში გამოვცხადებულყავით, ალექსანდრე მეფეც იქ იქნებო, ხელ-მწიფის საქმეს სრულყოფს, ფიცის წიგნებს დაბეჭდავს და ელჩებს ჩაგაბარებსო.

ნიკიტორე და ალექსიც ციხე-გალავანში საკრებულო ტაძარში მი-

ვედით. ცოტა ხნის შემდეგ, იქ ალექსანდრე მეფეც მოვიდა, ილოცა ხატის წინაშე, გამოვიდა საყდრიდან გალავანში საჩრდილობლის ქვეშ დაღვა და ჩვენ მიგვიწვია, ჯერ ჯანსაღობით მოგვიკითხა და შემდეგ გვითხრა: თქვენ კაცი გამოგვიგზავნეთ ხელმწიფის საქმის გამო, ხელმწიფის საქმე აქ საკრებულო ტაძარში მინდა სრულდეთ, ფიცის წიგნები ჩემი ახალი ბეჭდით მინდა დავბეჭდო, რომელიც თქვენი თანადასწრებით და თქვენი მითითებით გავაკეთებინო.

ჩვენც, ნიკიფორემ და ალექსიმ მეფეს ფიცის წიგნები მივართვი. მეფემ მიიღო რა საბუთები, თავის მორდალს გადასცა და ბეჭდების დასმა უბრძანა. როდესაც საბუთებს ბეჭდები დაასვეს, მორდალმა საბუთები მეფეს მიართვა. მიიღო რა მეფემ საბუთები სიტყვით მოგვმართა ჩვენ, ელჩებს: მე ალექსანდრე მეფე, ძმა ჩემი მამუკა და ვაჟი ჩემი ბაგრატი სრულიად რუსეთის ხელმწიფის, მეფის და დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის ყმები ვართო. ემთხვია ბეჭედს და საბუთები გადმოგვცა ელჩებს და დაბლა თავი დაგვიკრა. საბუთები ნიკიფორემ და ალექსიმ ერთად ჩამოვართვი. ამის შემდეგ ალექსანდრემ სიტყვით მოგვმართა ელჩებს: აქამდე მე, ალექსანდრე მეფე, თვითმპყრობელი ვიყავი, არც ერთ მაჰმადიან მეფეს არ დავქვემდებარებოვარ, არც მათი რჩევა არ მიმიღია, მათი წინააღმდეგიც ვიყავი, მართლმადიდებელ ქრისტიანულ სარწმუნოებისათვის მათთან მიბრძოლია, წასაბილწად წმინდა ღვთის ტაძრები არ დამინებებია, ჩემი სახელმწიფო და ხალხი დამიცავს. ახლა, თავი ჩემი, ჩემი მეფისა და ხელმწიფის... ფეხის წინაშე მომიდრეკია ძმით ჩემით, მამუკა ბატონიშვილით და ვაჟით ჩემით, ბაგრატი ბატონიშვილით, მონასტრებით, საყდრებით, მიტროპოლიტებით, არქიებისკოპოსებით, ჩემი თავადებით და მთელი ჩემი იმერეთის მიწა-წყლითურთ. ჩავჭიდე მეფის კალთას ხელი და დიდი ხელმწიფის ყმა შევიქენი სამუდამოდ, სანამ ეს სამყარო არსებობს და მზე ანათებს. მისი უდიდებულესობის ნება (ვრცელდება) ჩემსა, ჩემს ძმასა, შვილსა და მთელს იმერეთის სახელმწიფოსა ზედა, და რის ვაკეთებასაც მისი უდიდებულესობა მე, ალექსანდრეს მიბრძანებს, მე ხელმწიფის ნების წინააღმდეგი არ ვიქნებო. ხოლო ხელმწიფის მტრის მოწინააღმდეგე კი შევიქნები და მე ალექსანდრე, ძმით, შვილით, მთელი ჩემი ხალხით ხელმწიფის სამსახურზე მზად ვართო. ხოლო თურქეთის. ყიზილბაშების და სხვა ქვეყნის მეფეებს არცერთს არ დავექვემდებარებო. მხოლოდ, მისმა უდიდებულესობამ მოხედოს ჩემს იმერეთის სახელმწიფოს, გამოგზავნოს ჩემს სატახტო ქალაქ ქუთაისში თავისი მახლობელი მხედართ-მთავარი, რომლის გამოგზავნასაც თვით ხელმწიფე ინებებს და ჩემი სახელმწიფო მტრებისაგან

დაიცვას და პასუხი გასცესო. ხოლო თვით მე, ალექსანდრე, ჩემს სახელმწიფოს შინა მტრებისაგან გავწმენდო. ჩემი მტერი მთავარი ლევან დადიანიაო. ჩემს ქვეშევრდომებს ხენა-თესვის და სხვა საქმიანობის დროს არბევს და ბოროტების მეტს არას უკეთებსო, მიბარვით და მოტყუილებით ატყუევენს. ამაჰმადიანებს და უმრავლესობას თურქეთში ჰყიდისო. გამიგონიაო, თქვა ალექსანდრე მეფემ, რომ დიდ ხელმწიფეს თავისუფალი ხალხი ჰყავს დონზე მცხოვრები კაზაკებიო, რომელნიც ხშირად სადადიანოში მოდიან, მათ დაბებს და სოფლებს არბევენ და გამოსასყიდსაც იღებენო. და თუკი, მეფის უდიდებულესობა ინებებს და თავის თავისუფალ კაზაკებს უბრძანებს შავი ზღვით თვით დადიანის და დადიანის სამფლობელოს წინააღმდეგ ამხედრებას, კაზაკები მისი უდიდებულესობის ბრძანებას შეისმენენ და დადიანს თავს დაესხმიანო. მეც, ალექსანდრე მეფე, შევეუთანხმდები მათ და ჩემის მხრით შევეყრი დიდ ლაშქარს და დადიანის წინააღმდეგ გავემართები და ამ გზით დადიანს დავაშინებ და დავიმორჩილებო. და სიტყვა ასე დაასრულა: ვფიქრობ, რომ დადიანიც ხელმწიფის მაღალი ხელის ქვეშ მყოფი სამუდამო ყმა შეიქმნება და მართლმადიდებელი ხალხი ისევ კეთილმსახური გახდება და ქვეშაირთ მართლმადიდებლურ სარწმუნოებას კვლავ შეიცნობენო. და ბოლოს, იმავე ალექსანდრე მეფემ თავის ძმის მამუკასა და ვაჟიშვილის ბაგრატის შესახებ გვიამბო, რომ ამჟამად ისინი დადიანთან არიანო. ჩემი ძმა მამუკა ომის დროს ჩაიგდო ტყვედ, ხოლო შვილი ბაგრატი მოტყუებით და თვალთმაქცობითო. შემოთვალა რომ მამუკას გავუშვებ თუ ბაგრატი ბატონიშვილს ამანათად გამომიგზავნითო, გავგზავნეთ ბაგრატი, მოგვატყვილა და ახლა ორივე ტყვედ ჰყავსო. თუ დიდი ხელმწიფე ძმას და შვილს დადიანის ტყვეობიდან დაიხსნისო, მაშინ, მე, მეფე ალექსანდრე, ძმით და შვილით თაყვანს ვცემთ დიდ ხელმწიფეს და ორივეს მის უდიდებულესობასთან მოსკოვში გამოგზავნითო.

ალექსანდრე მეფემ ჩვენ, ნიკიფორეს და ალექსის, ესეც გვითხრა: მისი უდიდებულესობის შესახებ გავიგონე, რომ დიდი ხელმწიფე მონადირე ფრინველებით — მიმინოებით და შევარდნებით თავს ირთობსო. ამასთანავე ისიც გამიგიაო, რომ ის ასეთ ფრინველებს საჩუქრად სხვა ძღვენთან ერთად თურქეთის და ყიზილბაშების მეფეებს უგზავნისო. რალა შორს წავიდე, ჩემი სიმამრისათვის, თეიმურაზ მეფისათვისაც, გამოუგზავნიაო. მის უდიდებულესობას მე ვერ გაუბედე წერილში ამის შესახებ მიმეწერა და ამიტომაც თქვენ ელჩებს გეუბნებით, რომ მის უდიდებულესობას ჩემს შესახებ მოახსენოთ, რათა დიდმა ხელმწიფემ მე, მონა მისი, თავის ხელმწიფური წყალობით შე-

მიწყალოს და ეს ფრინველი გამოვიგზავნოსო. და თუ ხელმწიფე გამოგზავნას ინებებსო, მე ხელმწიფის ამ წყალობას (ფრინველს) სულ ხელზე ვატარებ, მას ისე დავუწყებ ცქერას როგორც თვით დიდ ხელმწიფესო... და მისი ამ წყალობით ხალხის წინაშე ვიამაყებო.

ალექსანდრე მეფემ ელჩებს აგრეთვე ისიც გვითხრა, რომ მისმა უდიდებულესობამ მოწყალება მოიღოს და ხელმწიფის თოფების, ზარბაზნებისა და თოფის წამლის ზაზარუყვას ყაბარდომდე გადმოტანა ბრძანოს, ხოლო ამ ყაბარდოდან მე თვით გადმოვატანიებ მთებზე ჩემს ხალხსო. თუ არა და იქნებ ხელმწიფემ ინებოს ზარბაზნების ოსტატების ჩვენთან გამოგზავნაო, იმერეთში ხალხი ბევრი მყავსო.

ალექსანდრე მეფემ ისიც დასძინა, რომ მის უდიდებულესობის სალაროს იმერეთის რაიმე საქონელი თუ გამოადგება მე მომწეროს და ხელმწიფის ყოველი ბრძანება შესრულებული იქნებაო. დაასრულა რა საუბარი, მეფე საკრებულო ტაძრისაკენ გაემართა.

როდესაც ალექსანდრე მეფე საკრებულო ტაძრის დასავლეთის კარებთან მივიდა ზღურბლთან შეჩერდა და თავყანი სცა ტაძრის ტრაპეზს სამჯერ. ამის შემდეგ დაშორდა ტაძრს, შემობრუნდა ხალხისაკენ და მიმართა ხალხს ხმამაღლა: მე ალექსანდრე მეფე, ჩემი ძმით მამუკა ბატონიშვილით და შვილით ბაგრატ ბატონიშვილით, სასულიერო ხელისუფალნი, თავადები და აზნაურები და მთელი ჩემი იმერეთის სახელმწიფოს ხალხი, დიდიდან პატარამდე სამუდამო მონები და ყმები ვართ... მისი უდიდებულესობის სრულად რუსეთის ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძისო. იქ მყოფმა ხალხმა ფეხზე მდგარმა ხელი აღაპყრო ზევით. ამის შემდეგ, ალექსანდრე მეფემ, ნიკიფორე და ალექსი, აგრეთვე ჩვენი მზღებელი ხელმწიფის ხალხი, ხელზე სამთხვევად მიგვიწვია. როდესაც ჩვენ ყველამ ხელზე ვემთხვიეთ, ალექსანდრე მეფემ ელჩებს ასეთი სიტყვებით მოგვმართა: გაემგზავრეთ მეფის უდიდებულესობასთან, ჩემს ხელმწიფესთან... ალექსი მიხეილის ძესთან და გადაეცით დიდ ხელმწიფეს: რომ მე — ალექსანდრე მეფეს, მის ხელმწიფურ წყალობაზე თავი დამიკრავსო და დაბლა თავი დახარა. გაემგზავრეთ ელჩებო თქვენს ხელმწიფესთან, კეთილი მგზავრობა გვისურვა და წავიდა სასახლეში. ჩვენ კი ელჩები ჩვენს ბინაზე დავბრუნდით.

ხოლო სასულიერო ხელისუფლებას და თავის თავადებს, რომელიც იმ დროს იქ იყვნენ უბრძანა, წამოგვეყოლოდნენ ბინაზე ჩვენ, იქ ფიცის წიგნებზე ხელის მოსაწერად. მიტროპოლიტებმა, არქიეპისკოპოსებმა და თავადებმა, რომლებიც იმ დროს ქუთაისში იყვნენ ფიცის

წიგნზე ხელი მოაწერეს, ხოლო ალექსანდრე მეფის ფიცის წიგნი ზაქარია და დავით მიტროპოლიტებმა ძირითადად შეამაგრეს¹⁴.

ალექსანდრე მეფემ ფეშანგ მდივნის ხელით იმერეთის სახელმწიფოში არსებული ციხე-ქალაქების და მონასტრების სახელობითი სია გამოგვიგზავნა ელჩებს, ხოლო თავადების, აზნაურების მეთაფურების, ვაჭრების და მხვინელ-მთესველი ხალხის კი, საერთო ჯამის ნუსხა გადმოგვცა. ამ ნუსხის დედანი და მისი თარგმანი ნიკიფორეს აქვს¹⁵.

ამ მუხლობრივ აღწერილობაში რომ მე, ალექსის, ციხე-ქალაქების სია მაქვს, ის სეხნია გარსევანიშვილის და ბიძინა თარჯიმანის გამოკითხვის საფუძველზე შევადგინე. მათ მე ის ციხე-ქალაქები დამისახელეს, რომელშიაც ალექსანდრე მეფე დადის. აგრეთვე დამისახელეს ადგილობრივი მონასტრები და მეფის სადგომები, რომლებიც საგანგებოდ მისთვის არის აგებული.

იმერეთის ქვეყნის ციხე-ქალაქების სია:

სატახტო ციხე-ქალაქი დიდი ქუთათისი, პატარა ქუთათისი, გელათი, სკანდა, შეუპოვარი, ხრეითი, კაცხი, შორაპანი, წერი (?), ჩხერი, სვერი, „უახაია“ (?), „სუისრი“ (?), „უარდი“ (?), საბეკა, ზნაკვა, კვარა, ზოტევი, მინდაციხე, სადმელი, დეხვირი, „აშეკაშ“ (?), ჭყვისი, ქვაციხე, ლაჯანა, ხარაგოული, „ბერეთისი“ (?), „ჩალათხა“ (?) მუხურა, ვარციხე, „ნამაშავ“ (?) მწყერისციხე, „სადცალი“ (?), ბოსლები, ქალატყე, „შუპორი“ (?), საჩინო, გვიშტიბი, რაჭა, ვახანი, „ჩარალა“ (?), ხრეითი, საზანო, ციხე მაჭუტაური, „კუტარიზ“ (?), გეგუთი, ვარძია, ტაბაკინი, ხიდისკარი, საჩინო, „ხეტირ“ (?), ამბროლაური, ლეხიღირი, სხვადა, „ალექსანდრუს“ (?), წესი, „ყოტა“ (?), ღარი, ხრეითი, ყოშხა, გელოვანები, საკეცე, „აშციტი“ (?). ლეჩხუმი, „რონხატი“ (?) ძეგლევი, საკავო, შვუბანი, შაორი, ღებ-ჭიორა, თევრეშო, სორი. იმ ციხე-ქალაქებში განთქმული მონასტრებია და მეფე დედოფალი იქ პირადად დაბრძანდებიან.

იმათვე თქვეს, რომ ალექსანდრე მეფეს მცირე ციხეები ისეთები, რომლებშიაც ის არ დადის, ასამდე და მეტიც ექნებაო, თავადების, ანუ ჩვენებურად რომ ვთქვათ ბოიარების და დიდი აზნაურების ციხესიმაგრეთა გარდა. მეფის იმ მცირე ციხეებში მეფის დანიშნული ციხისთავები ცხოვრობენ. (ზემოჩამოთვლილ) იმ ციხე-ქალაქებში, ადგილობრივი (ქართული აღნაგობის) შემდეგი მონასტრებია: ქუთაისში ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) დიდი მონასტერია; სი-

¹⁴ რუსულ ტექსტში „на сставе закрепили“ წერია, რას ნიშნავს, „на сставе“ ლექსიკონებში არ ჩანს.

¹⁵ როგორც ქვემო სტრიქონებიდან ჩანს, ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა ალექსი იველეც ეს საბუთები არ ათხოვა.

მონ მიტროპოლიტის ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) მონასტერი; ზაქარია მიტროპოლიტის ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) გელათის მონასტერი; არქიეპისკოპოს გაბრიელის ცაგერის¹⁶ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) მონასტერი; მთავარმოწამის გიორგის (სახელობის) საყდარი, არქიეპისკოპოსი სი-
მონი; ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის (სახელობის) საყდარი, მიტროპო-
ლიტი დავით; მეფისა და წინასწარმეტყველის დავითის (სახელობის)
საყდარი, ეპისკოპოსი დომენტი; მთავარმოწამის გიორგის (სახელო-
ბის) საყდარი, ეპისკოპოსი კოსმა; იოანე ნათლისმცემლის (სახელო-
ბის) მონასტერი, არქიმანდრიტი სიმონი. იოანე ღვთისმეტყველის (სა-
ხელობის) მონასტერი, არქიმანდრიტი ანდრია; ყოვლადწმიდა ღვთის-
მშობლის (სახელობის) მონასტერი, არქიმანდრიტი არტიმონ; არქიდი-
აკონის სტეფანეს (სახელობის) მონასტერი, არქიმანდრიტი დიმიტრი;
ყოვლადმოწყალე მაცხოვრის (სახელობის) მონასტერი, არქიმანდრიტი
გაბრიელი; ღვიძლმამათა დავით და კონსტანტინეს (სახელობის) მონას-
ტერი, არქიმანდრიტი სიმონი; ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის (სახე-
ლობის) მონასტერი, ქუთათისში, არქიმანდრიტი გრიგოლ; მთავარმო-
წამის გიორგის (სახელობის) მონასტერი ქუთათისში, ილუმენი დავით.

ამაღლების (სახელობის) მონასტერი, ილუმენი სიმონ; გიორგის
(სახელობის) მონასტერი საჩინოში, ილუმენი სიმონ; ფერისცვალების
(სახელობის) მონასტერი „წყალთაშუაში“ (?)¹⁷, ილუმენი იოსები. მი-
ქელ და გაბრიელ მთავარ ანგელოზთა (სახელობის) მონასტერი, ილუ-
მენი სიმონ; ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის (სახელობის) მონასტერი
„არზისში“ (?), ილუმენი ფილიპე; მირონის მონასტერი, სადაც მირონს
ამზადებენ, ილუმენი ნიკოლოზ; ყოვლად მოწყალე მაცხოვრის (სა-
ხელობის) მონასტერი „გუმში“ (?), ილუმენი ზაქარია; მთავარმოწამის
გიორგის (სახელობის) მონასტერი ვეგუთში, ილუმენი თეოდოსე.

ამასთანავე ისიც გვითხრეს, რომ ის მონასტრები და საყდრები
ძალიან კარგებიან. კიდევ ისიც თქვეს, რომ ალექსანდრე მეფის სხვა
ციხე ქალაქებში, აგრეთვე თავადებისა და დიდი აზნაურების კუთვ-
ნილ მცირე ციხე-გალავნებშიაც კიდევ ხუთასამდე მონასტერი იქნე-
ბაო.

მათვე ასეთი ცნობა მოგვაწოდეს, რომ ალექსანდრე მეფეს თავა-

¹⁶ რუსულ ტექსტში ცაგერის ნაცვლად შეცდომით „Герелиса“ წერია. დაწერილი უნდა ყოფილიყო გაბრიელ ცაგარელი.

¹⁷ რუსულ ტექსტში წერია „Сколташева“. ვახუშტი ბაგრატიონს „წყალთა-
შუა“-ს სახელწოდებით ადგილი დასახელებული აქვს, მაგრამ აღმოსავლეთ
საქართველოში. გაურკვეველი რჩება აქ რომელი ადგილის სახელწოდებაა დამახინ-
ჯებული.

დები და დარბაზის ერნი, რუსულად ბოიარები, ასი კაცი ჰყავსო. ამ თავადებს თავიანთ მამულებში მიწებზე მეფის წვრილი აზნაურები ჰყავს დასახლებულიო, ზოგს ხუთი აზნაური, ზოგს ათი, ზოგს ოცი, ზოგს ოცდაათი და ორმოცდაათიც, ყოველ თავადს ასე ჰყავს და მათთან ცხოვრობენ. ხოლო, როცა მეფე ლაშქრად მიდის, თავადები, იმ მეფის აზნაურების თანხლებით, რომელნიც ამ თავადების მამულებში არიან დასახლებულნი. მეფის ჯარის შემადგენლობაში შედიან ყველა და მეფის ლაშქრობის (სამსახურის) გარდა, სხვაგან არსად არ დადიანო.

იმ თავადებს, ანუ ბოიარებს, თავისი ხალხიც ყავს მოწყობილი. რომელნიც ლაშქრად (სამსახურად) უნდა გაჰყვენ მათ, მეთოფურები. ასევე ზოგს ხუთი კაცი, ათი კაცი, ოცდაათი და ორმოცდაათი. წყალობას ამათ ის თავადები მიუბოძებენ ვისთანაც ცხოვრობენ და ყველა ესენი მეფესთან არიან ლაშქარში.

თავადებს, მეფის წყალობის სახით, საკარგავათ ბოძებულ მიწებსა და მამულებში გლეხები ჰყავთ დასახლებული, ზოგს ხუთასი კომლი, ზოგს ათასი კომლი, ორი ათასი, სამი ათასი, ხუთი ათასი და მეტიც.

მეფის წყალობაზე მყოფი მოსაკარგავე და შემამულე ტახტის აზნაურები და მოლაშქრე წვრილი აზნაურები, სიით ათას ასი კაცია. ამ აზნაურებს მეფის მეთოფურები, რუსულად სტრელცები, თავის, აზნაურის წყალობაზე ჰყავთ, ზოგს ხუთი კაცი, ზოგს ათ-ათი კაცი, ზოგს ოც-ოციც და მეტიც. ესენი მეთოფურნი ლაშქრად მეფესთან გადიან აზნაურებთან ერთად.

ხელმწიფის წყალობაზე მყოფი მეთოფურები სამი ათასი კაცია. ეს მეთოფურები სამსახურის დროს მეფის სასახლის გარშემო არიან (დაბანაკებულნი).

მეფის კუთვნილი, ციხე-ქალაქის გარეუბნელი მცხოვრებნი, ვაჭრები, შავი ხალხი და სხვა მცხოვრებნი სამოცი ათასამდე იქნება, გარდა თავადებისა და აზნაურების ხელქვევით მყოფი და კუთვნილი გლეხებისა, აგრეთვე რაიონებში მცხოვრებ მეფის გლეხებისა, როდესაც ლაშქრის დიდი შეყრილობა არის მაშინ თავადები, ტახტის აზნაურები, თავადების მამულებში დასახლებული აზნაურები და მეთოფურები ორმოცი ათასამდე და მეტიც შეიკრიბება. ციხე-სიმაგრეები ერთმანეთზე დაცილებულია ხუთი ვერსით, ათით, თხუთმეტით, ოცით, ოცდაათით და მეტითაც. ციხეები მაგარ და მალალ ადგილებზე, მთებზე, მთებს შორის მდინარეებთან ახლოს ანდა იქ, სადაც წყაროებია, იქ არის აგებული.

სოფლები და დაბები, აგრეთვე თვით სოფლებსა და დაბებში სახლები, ერთი მეორისაგან შორიშორს არიან დაცილებულები. ვაფანტუღია ბორცვებზე, დაბლობებზე მთებს შორის და მთებზედაც. სადაც წყაროებია, მათი დასახლება იქ არის და სახნავ-სათესეც. მხოლოდ ნიჭრით ერთად კი არ არიან დასახლებულები, არამედ ჩრთი, სამი, ათი და ოც-ოცი კომლი და ესენიც ერთმანეთისაგან ერთი ისრის ტყორცნის მანძილით არიან დაშორებულები. ყოველ ეზოს გარშემორტყმული აქვს ყოველგვარი ხილეული და ვაზი, ისე გეგონება ტყეში ცხოვრობენ, არც კი მოჩანს.

საყანეს სახნისით ხნავენ ან თოხებით (თუ ბარით?)¹⁸ ამუშავენენ. პურეულთაგან მათ ხორბალი აქვთ, აგრეთვე ასლი, ქერი, ფეტვი, ქვრიმა, კანაფი, ლობიო, მუხუდო (ოქროს-ცერცვა) დიკა.

პურს ზაფხულში ორჯერ იღებენ. ხეხილი აუარებელი აქვთ: ვაშლები, მსხლები, ივულაბი მსხალი, კომშები, ქლიავები, ალუბლები, თუთა, შვინდი, კაკლები, ღვინის ვაზები. აგრეთვე ყოველგვარი ტყის ხილი აქვთ, ყოლო, მოცხარი და მავყალი მრავალია. მათ ტყეებში ისეთივე ხეებია როგორც რუსეთში. ფიჭვი, ნაძვი, არყის ხე, მუხა, თელა, კობიტი. ჭნავი, ცაცხვი, ტირიფი, რუსეთის ყოველგვარ ხეს ნახავთ, მიწაც ძალიან ნაყოფიერია, მხოლოდ ვიწრო ადგილია, მთებს შორის მოქცეული. იქ დიდი მდინარეებია: რიონი მდინარე მოსკვას ოდენაა. მხოლოდ სწრაფია და ნაოსნობა არ შეიძლება, იმიტომ, რომ მთიდან მოექანება.

მეორე მდინარე ყვირილაა. გურიელის ქვეყნიდან გამოდის მთებს შორის, და ქუთაისის მახლობლად ერთვის რიონს, ქუთაისიდან ექვსი კერსტის დაშორებით. შავი ზღვიდან რიონით, ამ მდინარე ყვირილას რიონის შესართავამდე, ნიჩბიანი ნავები მოდის, ქუთაისამდე შვიდი კერსტის დაშორებით აღწევს, შემდეგ ვერ მიდის ნავი რიონში არსებული ჭორომების გამო. მდინარეებში თევზი ცოტაა, იმიტომ რომ ჩქარი დინება აქვთ. თევზი ზღვიდან მოაქვთ: ზუთხი, ფორეჯი, თართი და სხვა თეთრი თევზი. მცირე მდინარე — ღელეები მრავალია.

ქუთაისიდან სადადიანოს საზღვრამდე ცხენით ნახევარი დღის სავალია. ხოლო შავ ზღვამდე მდინარე რიონით და ხმელეთით ორი დღის სავალია. ქუთაისში ვაჭრები თურქეთიდან, სპარსეთიდან, აზოვიდან, თბილისიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან ყოველგვარი საქონლით მოდიან, სხვადასხვა ხალხი თურქები, ებრაელები, სპარსელები, სომხები, აზოველები და მოაქვთ ირანული ხავერდები, ატლასები.

¹⁸ დედანში „копырями“ წერია.

აბრეშუმის ქსოვილები, აბრეშუმის ზოლებიანი ქსოვილები, ყალბა-ქარი და ყოველგვარი თეთრი თუ ფერადი ფარჩა. მხოლოდ რუსეთზე უფრო იაფი არ არის. იქაურ ფულზე ჰყიდიან, ოქროს მონეტაზე, ეფიმაკებზე (ტალერებზე) აბაზებზე და ბისტებზე. ოქროს ფული სავაჭრო მიმოქცევაში არის, მანეთად გადის, ეფიმაკა ათშაურად, აბაზი ორ-ორ-შაურიანად (ორი გრივნა), ბისტი—კაპეიკად (გროშად).

იმერეთში და სადადიანოში ყაჭი (მეაბრეშუმეობა) ყველა ქალაქშია გავრცელებული და ყოველი ადამიანი თავისას ჰყიდის ვის როგორც შეუძლია. ყაჭი იაფია, ფუთს თექვსმეტ ან ჩვიდმეტ ოქროთ იყიდიან და იმერეთიდან მისი გადმოტანა მთებზე ადამიანს ფეხით შეუძლია.

უცეცხლო თაფლი უზომოდ იაფია, რუსული ფუთი აბაზად და ნაკლებადაც შეიძლება იყიდო, აბაზი ორ ჩვენ გრივნას უდრის.

მათ ქვეყანაში აუარებელი თახვი და წავია, წაბლის ფერი და ყვითელი მელიებია, ფოცხვერები, ირმები, ცხენფირამები¹⁹, თხები, ღორები²⁰ და კამეჩებია.

რაც შეეხება შინაურ საქონელს, ცხენებს, ძროხებს, ცხვრებს, ღორებს და ასეთ პირუტყვებს მათ მრავალი ჰყავთ.

ჩვენ, ელჩები ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი იევლევი ხელმწიფის ხალხითურთ იმერეთიდან 10 ოქტომბერს დილით წამოვედით და ციხე სკანდის მახლობლად ღამე გავათიფეთ. სკანდიდან ჩვენ მეფის სოფლებზე გავგატარეს, სადაც მეფეს სანადირო და მხეცების მოსარეკი ადგილები აქვს.

15 ოქტომბერს ნიკიფორე და ალექსი ალექსანდრე მეფის თავადთან მივედით. რუსულად რომ ვთქვათ ბოიართან, ქაიხოსროსთან. ალექსანდრე მეფის ბრძანებით შეხვედრა მოგვიწყო, სამი ვერსტია წინ აზნაურები შემოგვაგება, მათ შემდეგ თვით ქაიხოსრო და არჩიებისკოპოსი სიმონი შემოგვეგებნენ თავის სოფლიდან ასე ერთი ვერსტის დაშორებით. თვით ქაიხოსრო აზნაურების თანხლებით იყო, გამოწყობილი, ოქრო-ვერცხლით მორთულები საუკეთესო ცხენებზე. ელჩები სადილზე მიგვიპატიჟა. ჩვენც მასთან ვისადილეთ. სადილზე სიმონ არჩიებისკოპოსიც იყო. სუფრაზე ყველაფერი წესრიგით და ღირსეულად იყო. ჩვენი სტუმრობა სასიამოვნოდ დარჩათ. სადილის შემდეგ ჩვენ ელჩებმა ქაიხოსროს მოვახსენეთ, რომ მას ფიცის წიგნზე

¹⁹ დედანში „იიხა“ წერია, მაგრამ ეს ცხოველი ჩრდილოეთშია დღეს გავრცელებული და იევლევს შეცდომით უნდა ჰყავდეს დასახელებული.

²⁰ აქ უნდა იგულისხმებოდეს გარეული ღორი.

ხელი უნდა მოეწერა. ქაიხოსრომ გვითხრა რომ ალექსანდრე მეფის წინადადებით მისი უდიდებულესობის ბრძანებას შეეასრულებო, და მართლაც ფიცის წიგნს ხელი მოაწერა და ელჩებიც პატივისცემით გაგვისტუმრა.

16 ოქტომბერს ელჩები ალექსანდრე მეფის თავადთან პაბუნა ერისთავთან მივედით. ალექსანდრე მეფესთან ეს ურისთავი პირველი ხარისხის თავადი და პატიოსანი კაცია. ელჩებს თავის მამულიდან ერთი ვერსტის დაშორებით შემოგვეგება და სადილზე მიგვიწვია. ჩვენ ელჩებმა, ნიკიფორე და ალექსიმ, აგრეთვე ალექსანდრე მეფის ელჩმა ლომკაცმა ჯაფარიძემ ერისთავთან ვისადილეთ. აქაც სუფრაზე ყველაფერი წესრიგით და ღირსეულად იყო, ჩვენი სტუმრობაც სასიამოვნოდ დარჩათ. სადილის შემდეგ ნიკიფორემ და ალექსიმ ფიცის წიგნი მივართვით და ხელის მოწერა შევთავაზეთ. ერისთავმა გვიპასუხა, რომ ალექსანდრე მეფის წინადადებით სახელმწიფო საქმეს სრულყოფო, ეს საქმე დიდი და საღვთო საქმეაო. ჩვენ ეს საქმე ყველას გავვიხარდაო, ღმერთმა მართლმორწმუნე ხელმწიფე გვიბოძაო. საბუთსაც ხელი მოაწერა. ჩვენ ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი პატივით გაგვისტუმრა და ხუთი ვერსტის მანძილზე პირადად გამოგვაცილა.

17 ოქტომბერს ელჩები ლომკაც ჯაფარიძის სოფელში მივედით. სოფელში მისვლამდე ელჩებს ამ ლომკაცის ძმა სიმონ არქიეპისკოპოსი შემოგვეგება, მას თან მრავალი აზნაური ახლდა. იმ დღეს ლომკაცთან ვისადილეთ და ფიცის წიგნზე არქიეპისკოპოსმა, ლომკაცმა და აზნაურებმა ხელი მოაწერეს. სადილის შემდეგ ელჩები გაგვისტუმრეს და გავაცილეს.

18 ოქტომბერს სოფელ მთათმყრელში მივედით, სოფელში მიქელ მთავარანგელოზის სახელობის საყდარია. ამ საყდარში დინარ (თამარ?) დედოფლის თმები ასვენია. გვიამბეს, რომ ეს თმები სვადმყოფებს კურნავს და ცოდვებსაც მიუტევენსო.

19 ოქტომბერს ელჩები გიორგი „ყანჩელთან“ მივედით. ელჩებს რომ მოურავად გვეყავდა, და სოფელში მასთან გავათიეთ ღამე. აქედან წავედით ელჩები და თოვლიანი მთების ძირას მივედით 20 ოქტომბერს და ღამე ამ თოვლიანი მთების ძირას გავათიეთ.

21 ოქტომბერს ნიკიფორე და ალექსი დილიდან შევუდექით თოვლიანი მთებს გადასასვლელად. მაგრამ იმ დღეს ნიკიფორემ ეს მთები ვერ გადაიარა და ღამე მთის შუა წელზე გაათია. მე ალექსიმ და ლომკაცმა და არქიმანდრიტმა დიდის გაჭირვებით და მონდომებით გადავედით გვიან დაღამებულში.

23 ოქტომბერს, ელჩები, თოვლიანი მთების გადასვლის შემდეგ,

ბალყარეთში მივედით და ალექსანდრე მეფის აზნაურები, ჩვენი ელჩების მოურავები, მამუკა და გიორგი „ყანჩელი“ დავითხოვეთ და ალექსანდრე მეფესთან იავამგზავრეთ. ამათ ჩვენ დავავალეთ ალექსანდრე მეფისათვის მადლობა მოეხსენებინათ მის მეფურ მოწყალებაზე და თავის დაკვრა გადაეცათ ჩვენგან.

29 ოქტომბერს ბალყარეთიდან ელჩები ანზორის ყაბარდოში ზაზარუყვა მურზასთან მივედით. სამი კვირა მათ სოფლებში ვცხოვრობდით, რადგანაც თარლუს ჯარი სუნჯის ციხეს შემოდგომოდა. ამ ხნის განმავლობაში თვით ზაზარუყვაც იმ ყუმუხელების ჯარში იმყოფებოდა.

20 ნოემბერს, ზაზარუყვას სოფლებიდან თერგის ციხისაკენ გავემგზავრეთ. ზაზარუყვა მურზამ ჩვენ კაზაკების სიმაგრეებამდე მშვიდობით მიგვაცილა თავისი ძმების თანხლებით.

30 ნოემბერს ჩვენ და იმერეთის ელჩები თერგზე მივედით. თერგელმა ვოევოდებმა, ვასილ ვოლინსკიმ და მისმა თანაშემწეებმა, იმერეთის ელჩებს შესაგებებლად ხიდის იქით თერგელ მეთოფურთა მეთაური „ვოინ“ გოლიკოვი გამოგზავნა, იმ მომენტში ციხის გალავანში ჩამწყრივებული ქვეითი მეთოფურები იდგნენ თოფით, ხიდის ალაყაფის კარებიდან ელჩების მისაღებ სახლამდე, ნახევარი ვერსტის სივრცეზე.

თერგიდან იმერეთის ელჩები და მე, ალექსი იევლევი, თერგელმა ვოევოდებმა ნავებით გაგვამგზავრეს, ხოლო ნიკიფორეს გაუწყვეს იალქნიანი ხომალდი მთლიანად. გაგვისტუმრეს თერგიდან 7 მარტს. დიდი მარხვის პირველი კვირის კვირა დღეს. ვოლგის შესართავთან 14 მარტს მივალწიეთ. ასტარახანში კი ჩვენ ნიკიფორე და ალექსიმ, 23 მარტს მივცურეთ, იმერეთის ელჩები კი ხარება დღეს მოვიდნენ. ბოიარმა, თავადმა მიხეილ პეტრეს ძე პრონსკიმ, თავის თანაშემწეებით იმერეთის ელჩებს შეხვედრა მოუწყვეს 26 მარტს. შეხვედრაზე აზნაურები იყვნენ, მეთოფურთა მეთაურები, ბოიართა წულები, მურზები და გარეუბნელები, ცხენებზე და სამსახურის ტანსაცმელში გამოწყობილნი. მეთოფურები ჩამწყრივებულები იდგნენ, ნავების მისადგომებიდან დაწყებული ელჩების სადგომამდე, ქუჩის ორივე მხარეზე თოფებით. შეხვედრა ძალიან წესრიგიანი იყო, თვით ბოიარი, თანაშემწეებითურთ, ვასილ შორინის ბელელში იდგნენ და იქედან იცქირებოდნენ.

პაზომი არქიეპისკოპოსმა და ბოიარმა, თავადმა მიხეილ პეტრეს ძე პრონსკიმ, იმერეთის ელჩებს საჭმელები გაუგზავნეს სადილისათვის. საჭმელები მთავრად პურულის, ხილის ტკბილის კვერები და ხილი, ღვინო (არაყი) და სხვა სასმელები. თევზეული არ გაუგზავნიათ, რაკი მარხვა იყო.

ამის შემდეგ, კვირა დღეს პახომი არქიეპისკოპოსმა ელჩებს კაცი გაუგზავნა. ელჩები საკრებულო საყდარში მიიწვია წირვაზე. ელჩები იყვნენ და წირვა მოისმინეს. წირვის შემდეგ არქიეპისკოპოსმა ელჩებს ჯვარი გადასახა და სეფის კვერით აკურთხა. ელჩებს საკრებულო ტაძარში მოსასვლელად, ბოიარმა და არქიეპისკოპოსმა თავისი საკუთარი ცხენები გაუგზავნეს. ბოიარმა ბრძანება გასცა ელჩების ქალაქში გამოსვლის დროს ხალხი მწყრივში ჩამდგარიყო გზაზე უთოფოდ.

ასტრახანიდან თავადმა მიხეილ პეტრეს ძე პრონსკიმ თავის თანამემწეებით ჩვენ და იმერეთის ელჩები 19 აპრილს ვაგვისტუმრეს კაიუტინი ხომალდებით.

ყაზანში ივლისის 22 მივცურეთ ჩვენ და იმერეთის ელჩებმა. იქ თავადმა ნიკიტა ივანეს ძე ოდოევსკიმ და თავადმა ბორის ივანეს ძე ტროეკუროვმა ელჩები მოგვიკითხეს და სადილზე მიწვევის ნაცვლად საქმელები გამოგვიგზავნეს, დეკრეტები, ცხვრები და სასმელები.

ყაზანიდან კი იმავე ხომალდებით მოსკოვისაკენ გავემართეთ 26 ივლისს.

(ყოფ. სინოდალური ბიბლიოთეკა, მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება, ხელნაწ. № 51).

იმერეთის მეფის ალექსანდრე III მიერ, 1651 წლის 9 ოქტომბერს, ხელმოწერილი რუსუდი ფიცის წიგნის თარგმანი

ვემთხვევი ამ წმიდა ცხოველმყოფელ ჯვარს უფლისას (და ვფიცავ) დიდი ხელმწიფის და დიდი მთავრის, სრულიად რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის-ძისა და მისი უდიდებულესობის შვილთა წინაშე მე, ალექსანდრე მეფე, უფროსი იმერეთის ქვეყნისა, შვილით ჩემით ბატონ ბატონიშვილითურთ და ძმით ჩემით მამუკა ბატონიშვილითურთ, აგრეთვე თეთრი სამღვდელოებითურთ: მაქსიმე კათალიკოსი, სიმონ მიტროპოლიტი, ზაქარია მიტროპოლიტი, გაბრიელ არქიეპისკოპოსი, სიმონ არქიეპისკოპოსი, დავით არქიეპისკოპოსი, ლომენტი ეპისკოპოსი, კოსმა ეპისკოპოსი, ვასილ არქიმანდრიტი, ანდრია არქიმანდრიტი, ევდემონ არქიმანდრიტი, დიმიტრი არქიმანდრიტი, გაბრიელ არქიმანდრიტი, სიმონ არქიმანდრიტი, გრიგოლ არქიმანდრიტი, დავით ილუმენი, სიმონ ილუმენი, სიმონ ილუმენი, იოსებ ილუმენი, სიმონ ილუმენი, ფილიპე ილუმენი, ნიკოლოზ ილუმენი, სიმონ ილუმენი, ზაქარია ილუმენი, თეოდოსე ილუმენი და თავადები, რუსულად ბოიარები, და მეფის უმანლობელესი პირები: პაპუნა ერისთავი, თეიმურაზ ციხისთავი, ზურაბ სახლთუხუცესი, ჩიჯავაძე საზღვრელი, აბაშიძე პაატა, იაშვილი

ქაიხოსრო, ჰილაძე კაკუტა, ბოქაულთხუცესი ფარემუზი, ხეიძე პაპუნა, ჩხეიძე ლევან, აბაშიძე ბააკა, ჩერქეზი გიორგი, აბაშიძე ქაიხოსრო, ინასარიძე ქაიხოსრო, ლორთქიფანიძე ოტია, ჯაფარიძე „კანსა“ (ყანწა?), საყვარელიძე გიორგი, ჯაფარიძე ლომკაცი, ხეიძე ფირან, ჯაფარიძე ქველი, წულუკიძე გიორგი, კვიციანი ბერუკა, იაშვილი კაცია, ჯაფარიძე გიორგი, კიდევი¹ იაშვილი კაცია, დოლობერიძე ფაცია (თუ პაწია?), ნიქარაძე გიორგი, ხეიძე ხოსია, ნიქარაძე ბადურ, აბაშიძე კაცია, ხეიძე იამადი, საყვარელიძე გიორგი, ხეიძე ხოსია, ამილახვარი ფარსადან, აბაშიძე გიორგი, ამირეჯი ქაიხოსრო, ლომინაძე ვახტანგ, დიდიანიძე გიორგი, წერეთელი დავით, წერეთელი ზაალ, წერეთელი ქაიხოსრო, აბაშიძე ბერუკა, აბაშიძე გიორგი, ფალავანდიშვილი შიოშ, აბაშიძე შიოშ, აბაშიძე გომია, საყვარელიძე გიორგი, ლახვიშვილი ხოსია, ჯაფარიძე მამუკა, დარბაზის მდივანი ფეშანგი „ამირევი“ და (ვფიცავ) სრულიად იმერეთის ქვეყნის მაგივრად, იმაზედ, რომ მე... მის უდიდებულესობასთან, სრულიად რუსეთის მეფესთან, ალექსი მიხეილის ძესთან გავგზავნე ჩემი ელჩები ვასილ ილუმენი და თანაშემწე მისი დავით შესახვედრებლად, რათა დიდ ხელმწიფეს... მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს სრულიად რუსეთისას... მე ალექსანდრე მეფე და სრულიად იმერეთის ქვეყანა შევეწყალებინე და ვყოლოდი თავის მეფურ მალაღ ხელისა და სახელის ქვეშ მფარველობაში და მისი მეფური ხელებისაგან არ მოვწყვიტე. და დიდმა ხელმწიფემ... ალექსი მიხეილის ძემ... შემეწყალა მე და მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყანა თავის მეფურ მალაღ ხელის ქვეშ მფარველობაში მიმიღო (ამიყვანა). მე, ალექსანდრე მეფე კი (ვფიცავ), რომ ჩემი შვილები ბაგრატ ბატონიშვილი, ჩემი ძმა მამუკა ბატონიშვილი და მთელი ჩემი იმერეთის ქვეყანა ვიყოთ დიდი ხელმწიფის... და მისი შვილების მალაღ ხელის ქვეშ და მისაგან დიდი ხელმწიფისაგან, მეფისაგან და დიდი მთავრისაგან, ალექსი მიხეილის ძისაგან და მისი უდიდებულესობის შვილებისაგან ვიყვეთ განუშორებლად. მე, ჩემმა შვილებმა და ჩემმა ძმამ და სრულიად იმერეთის ქვეყანამ, დიდი ხელმწიფისათვის... და მისი უდიდებულესობის შვილებისათვის სიამვე არცა ვისურვოთ და არცა გავიფიქროთ და დიდ ხელმწიფეს... და მის უდიდებულესობის შვილებს არ ჩამოვცილდე და სხვასაც არავის არ მივუვიდე და ჩემი ხალხი დასახმა-

¹ როგორც ჩანს, იაშვილი კაცია, რაკი მეორეჯერ განშორდა, რუსი მდივანი დაქვევებულა და მას ქართულად განუმარტეს, რომ ეს კაცია იაშვილი მეორე პიროვნებაა და უნდა ჩაიწეროსო. მაგრამ რუსისათვის ეს განმარტება გაუგებარი ყოფილა და სიტყვა „კიდევი“ თან დაურთავს კაცია ჯაფარიძის წინ, ქართული „კიდევი“ მათ სახელი ჰგონებიათ.

რებლად დიდი ხელმწიფისა... და მისი შვილების სამფლობელოებზე
საწინააღმდეგოდ არც ერთ ადგილზე არავის არ გავუზღავნო.
დიდი ხელმწიფის... და მისი შვილების მეგობრების მეგობარი
ვიყვე, ხოლო მტრების მტერი. და ვინც დიდი ხელმწიფის... და მისი
შვილების მეგობარი იქნება, ის ჩემთვისაც, ალექსანდრე მეფისა-
თვისაც, მეგობარი იქნება. ასევე, ვინც დიდი ხელმწიფის... და მისი
შვილების მტერი იქნება, ის ჩემი, ალექსანდრე მეფისთვისაც, მტერი
იქნება. და თუ იმერეთის ქვეყნიდან ჩემი კაცები ხელმწიფის კაცები-
სათვის, რონელნიც ციხე-სიმაგრეებში იქნებიან თურგზე ან ასტრახან-
ში, ან სხვა სიმაგრეებში, სიავს განიზრახავენ და იმ ციხე-ქალაქებში
იყაჩაღებენ ან სხვა რაიმე ღალატს ჩაიდენენ, იმ ჩემი იმერეთის ქვეყ-
ნის კაცების დანაშაული მე გამოვიძიო, დამნაშავენი დავსაჯო და მო-
მავალშიაც (ასეთები) ყაჩაღობისაგან (ბოროტმოქმედებისაგან) განვა-
რიდო. და დავშთე მე, ჩემი შვილები და ჩემი ძმა, მთელი იმერეთის
ქვეყნით დიდი ხელმწიფისა და მეფის... ალექსი მიხეილის ძის და მისი
შვილების მბრძანებლობაში და ამ ხელმწიფეებს არ ჩამოვცილდე
არავითარი ჩვეულებით და ადართით, არცა არავითარი ცბიერობით და
მოხერხებით და ყველაფერში სიმაართლით ვიყვე მათ წინაშე და მათი
სიკეთე ვისურვო ამ ფიცის წიგნის შესაბამისად ჩემი სიცოცხლის მან-
ძილზე.

ბეჭედი და ხელრთვანი დედანში ქართულ ენაზეა
ქუთაისისა: და პალიასტომისა: ყოვლად: წმიდისა:
მიტროპოლიტი სვიმეონ:
ქუთათელი. ქ: გელათის: მიტროპოლიტი: ზაქარია გენათელი:
ცაგერისა: ყოვლად წმიდისა: არქიეპისკოპოსი: გაბრიელ:
ცაგერელი მთავარ ებისკოპოზი სუიმონ.
არქიეპისკოპოსი ნიკორწმინდელი: დავით: ნიკორწმინდელი:
კოზმან: კოზმანი: ეფესკოპოზ:
არქიმანდრიტი: ბასილი:
არქიმანდრიტი: სვიმონ
ყოვლად: წმიდისა: ლთის: მშობელის: არქიმანდრიტი: ევდემონ:
ევდემონ.
ქ: ერისთავი: პაპუნა:
ქ: ქაიხოსრო: ქაიხოსრო: ( ) იაშვილი:
ქ: მორალეთ: უხუცესი: ლომკაცი: ლომკაცი:

ფეშანგი

1652 წ. ივნისის 28. ასტრახანის ვოევოდის, თავად მიხეილ პრონს-
კის, მოხსენებითი ბარათი მეფე ალექსი მიხეილის ძისადმი, იმერე-

თიდან მიღებულ, თეიმურაზ I წერილების მოსკოვში გადაგზავნის შესახებ.

ხელმწიფევ და მეფეო, დიდო მთავარო ალექსი მიხეილის ძეე სრულიად რუსეთისაო. მონა შენი მიშკა პრონსკი თავს გივრავს. ხელმწიფეო ამა 160 წელს ივლისის 25 დღეს, თერგიდან შენს მონას წერილი მომწერეს სუფრაჯმა და ვოევოდამ, ვასილ ვოლინსკიმ, თავის თანაშემწეებით. 10 ივლისს თერგის ციხე-სიმაგრეში ნიკიფორე ტოლოჩანოვის კაცი სტენკა რუდნევი ჩამოვიდა იმერეთიდან და გამოკითხვის დროს ასე გვიამბო: როცა ნიკიფორე ტოლოჩანოვი ალექსანდრე მეფესთან იყო, ის სტენკაც მას თან ახლდა, მაგრამ ავადმყოფობის გამო (ნიკიფორეს) სტენკა იმერეთში დაეტოვებინა, და ის იმერეთში დიდხანს წოლილიყო ავადმყოფი, ზაქარია მიტროპოლიტის მონასტერში. და როდესაც ის მომჯობინდა ალექსანდრე მეფემ, მისი, თავის სასახლეში გადაყვანა ბრძანა. და მას აქ აკმევდნენ და ასმევდნენ, სანამ გამოამგზავრებდნენ. როდესაც თეიმურაზ მეფემ თერგის ციხე ქალაქში თავისი შიკრიკი პაპუნა და თარჯიმანი გამოგზავნა, ამან, სტენკამ, ალექსანდრე მეფეს თაყვანისცემით შეევედრა, რათა მას ბრძანება გაეცა სტენკას, თერგის ციხე-ქალაქში, შიკრიკთან ერთად, გამგზავრების შესახებ. თეიმურაზ მეფემაც მისი განტყევების შესახებ უბრძანა. სტენკამ მათ, ვასილისა და მის თანაშემწეებს ორი ქართულ ენაზე დაწერილი ფურცელი მოგვართვა და თანაც დასძინა, რომ ის წერილები მას ალექსანდრე მეფემ გამოატანა და უბრძანა: ერთი წერილი მოსკოვში გაგზავნილ მისი ელჩებისათვის გადაეცა, ხოლო მეორე ფურცელი ნიკიფორე ტოლოჩანოვისათვის მიერთმია. ნიკიფორესათვის ეს წერილი საგარეო საქმეთა საგანგოში უნდა გადაეცათ. იმათ, ვასილმა და მისმა თანაშემწეებმა, ის წერილები ცალკე ფურცელში ჩადვეს და თერგის ციხე-სიმაგრის სახელმწიფო ბეჭდით დაბეჭდილი გამოგზავნეს და ის სტენკაც თერგიდან ასტრახანში გამოუშვეს, ჩემთან, შენს მონა-მორჩილთან. ხოლო ქართული წერილები, ხელმწიფეო, სუფრაჯმა და ვოევოდამ, ვასილ ვოლინსკიმ, თანაშემწეებით, ჩემთან, შენს მონა-მორჩილთან რომ აღმოგზავნეს, ჩვენ ისევ ფურცელში ჩავდეთ და შენი ასტრახანის სამეფო ბეჭდით დაბეჭდილი შენ, ხელმწიფეს, აღმოგიგზავნე მე შენმა მონა-მორჩილმა. ხოლო ნიკიფორეს კაცი, სტენკა, ასტრახანელ მეთოფურთა ასისტანთან, გრიგოლ ესიპოვთან ერთად ივლისის 28 გამოვლუშვით. ამასთანავე ვუბრძანე ამ მიწერილობისა და (იმქართულ) წერილების მორთმევა, ხოლო იმ სტენკას (იმერეთიდან დაბრუნების შესახებ) საგარეო საქ-

1 აქ წელიწადი წანგარიშევია ქვეყნის გაჩენიდან (7160), მაგრამ შემოკლებით არის წელი მოხსენებული, ჩვენი დროით ივლისსმება 1652 წლის 28 ივნისი.

მეტა საგანგოში გამოცხადება, საითობიროს მდივანს მიხეილ ვოლო-
შენინოვს, ალმაზ ივანოვს და ანდრია ნემიროვს ევალება.

მეორე გვერდზე მინაწერი და შენიშვნა: „ხელმწიფე და მეფე
დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე სრულიად რუსეთისაჲ 361 წ.
სექტემბრის 9 ასტრახანელ მეთოფურიითურთ, ივანიკა სტეფანოვი-
თურთ“. აქვე მდივნის ალმაზ ივანოვის ხელით მინაწერია გაკეთებუ-
ლი: „წერილები გამოერთვას და გადასათარგმნელად ბრძანება გაიცეს“.

(ფონდი „Дела Грузинские“. 1652 წ. სექტ. — 1653 წ., № 4 ფურცელი
3—5).

1652 წ. აგვისტოს 15. ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და ალექსი
იველევის წერილი რუსეთის მეფისადმი, ალექსი მიხეილის ძისადმი,
იმერეთიდან ალექსანდრე მეფის ელჩების თანხლებით, შათი ნიჟნი-ნოვ-
გოროდამდე მოსვლის შესახებ.

ხელმწიფე მეფეო და დიდო მთავარო ალექსი მიხეილის ძეგ, სრუ-
ლიად რუსეთისაო. შენი მონები ნიკიფორიკო ტოლოჩანოვი და ალი-
ოშკა იველევი თავს ვიკრავთ. შენი, ხელმწიფე-მეფის... ალექსი მიხე-
ილის ძის..., ბრძანებულებით, მონები შენი, ხელმწიფის სამსახურის
გამო, იმერეთის ქვეყანაში, ალექსანდრე მეფესთან ვიყავით. ალექსან-
დრე მეფემ შენი მონები იმერეთის ქვეყნიდან გამოგვისტუმრა და
ჩვენთან, შენს მონებთან ერთად, თავისი ელჩებიც გამოამგზავრა. და
ჩვენ, მონები შენი, იმერეთის ელჩებთან ერთად, მარტის 23 ასტრა-
ხანში მოვედით. ასტრახანიდან, ხელმწიფეო, ჩვენ იმერეთის ელჩებთან
ერთად, შენმა ბოიარებმა და ვოევოდამ, თავად მიხეილ პეტრეს ძე
პრონსკიმ თანაშემწეებით, ვიატკურ ზომალდით აპრილის 19 გამოგ-
ვამგზავრეს და ჩვენ, შენმა მონებმა, სარატოვამდე 12 ივნისს მოვალ-
წიეთ. სარატოვიდან ჩვენ, შენმა მონებმა, შენ, ხელმწიფეს და მეფეს ..
ალექსი მიხეილის ძეს, ბოიარის, ივანე ვოეიტინოვის შვილის ხელით
წერილი გამოგიგზავნეთ და თქვენს ხელმწიფურ ბრძანებულებას
გთხოვდით, თუ რომელი გზით წამოვსულიყავით აქედან, შენი მონები
და იმერეთის ელჩები და რომელ ადგილებზე გამოგვევლო. ჰო და 14
აგვისტოს ჩვენ, შენი მონები და იმერეთის ელჩები, ნიჟნი ნოვგოროდ-
ში ზომალდებით მოვედით. ახლა, ნიჟნიდან, ხელმწიფეო საით გავე-
მართოთ შენი მონები და რა ადგილებზე გავიაროთ, ამის შესახებ შენი
ხელმწიფური ბრძანებულება არ გვაქვს. ამჟამად ხელმწიფეო ვდგა-
ნართ ნიჟნიში, ვესურს მურომზე ავიღოთ გეზი, ხმელეთის გზით. მხო-
ლოდ მურომიდან მაინც, ხელმწიფეო, რა მიმართულებით წავიდეთ
შენი მონები და იმერეთის ელჩები, გვიბრძანე ხელმწიფეო და ჩვენ,

შენს მონებს ამის შესახებ, შენი ხელმწიფური ბრძანებულება განგვიჩინე“¹.

(ფონდი „Дела Грузинские“ 1652 წ. 19 სექტ. 1653 წ. მაისი, № 3, ფურც. 8).

1652 წ. სექტემბრის 19. საგარეო საქმეთა საგანგოს ცნობა, იმერეთის ელჩების, ლომკაც ჯაფარიძის და არქიმანდრიტ ევდემონის, მოსკოვში საჩუქრებით და ამალით მისვლის შესახებ

ჩაწერილია მოხსენებაში. მიმდინარე ამა 161 წელს, სექტემბრის 19, ხელმწიფე მეფესთან... ალექსი მიხეილის ძესთან..., იმერეთის ქვეყნის ალექსანდრე მეფის ელჩები, თავადი ლომკაცი ჯაფარიძე და ევდემონ არქიმანდრიტი მოვიდნენ, (მათ ახლავთ) აზნაური როსებ, ორი კაცით თარჯიმანი და ორი მოლარე, აგრეთვე ელჩების მსახურები 19 კაცი და მეფის სამი მეჯინიბე. ამათთან ერთად, ალექსანდრე მეფემ ხელმწიფეს საჩუქრად სამი ცხენი გამოუგზავნა.

(ფონდი „Дела Грузинские“. 1652 წ. 19 სექტ. 1653 წ. მაისი № 3, ფურც. 12).

1652 წ. სექტემბერი. ნიკიფორე ტოლოჩანოვისა და ალექსი იევლევის მიერ იმერეთში ელჩობის დროს გაწეული ხარჯების ანგარიში ხელმწიფის იმ თანხების ანგარიში, რომელიც ელჩებს, ნიკიფორე ტოლოჩანოვსა და მდივანს ალექსი იევლევს, სახელმწიფო სალაროდან მიეცათ, იმერეთში გასამგზავრებლად საჭირო ყოველგვარი ხარჯებისათვის 100 მანეთის რაოდენობით. ეს თანხა თუ რაში დაიხარჯა, ეს ყველაფერი ამ ანგარიშში ცალკეულად და ზუსტად აღნუსხულია.

ჩვენ ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, თერგზე რომ მივედით, ნიკიფორემ მე, ალექსის, იმ ხელმწიფის თანხიდან 15 მანეთი გამომართვა ხარჯებისათვის. ამის შემდეგ 85 მანეთი დარჩა.

ხელმწიფის ამ ფულით ასტრახანსა და თერგში ნაყიდი იყო მაული, სიასამური, აბრეშუმის ქსოვილები და ეფიკები (ტალერები), გზაზე დასარიგებლად, იმ სახელმწიფო სიასამურის ხაზინის სიფრთხილით გადასატანად, რომელიც იმერეთის ქვეყანაში ელჩებთან ერთად გაიგზავნა მეფისათვის (ალექსანდრე იმერთა მეფისათვის გადასაცემად, ი. ც.).

როდესაც ელჩები თერგში მივედით და წინასწარ იმერეთში თარჯიმანი ივანიკა ვაჭრის შვილი და მასთან ერთად ზაგარ ჩერქეზი გაგზავნეთ, აი ის ზაგარი, მუნდარის მურზამ, იბაყუამ, რომ ჩვენთან, ელჩებთან, გამოგზავნა და ამბავი მოგვითხანა, ამით იმის გაგება რომ ვუბრძანეთ, თუ რომელი გზით აჯობებდა ხელმწიფის ხაზინის უკეთე-

¹ ფურცლის მეორე ვერცხზე შენიშვნა: „160 წელს აგვისტოს 23 დღეს, ნიკიფორეს კაცის ხელით, გრიშკა ილინის ხელით (მოტანილია).“

სად და უშიშრად გადატანა იმერეთში, აი სწორედ ამ საქმის გამო ზაგარ ჩერქეზს ორი არშინი მაუდი, ორი ცალი სიასამური და ქუდის საკუმტულეთ ერთი წითელი ქსოვილის ნაჭერი მიეცა (გასამრჯელოდ). სულ 13 მანეთის 21 ალტინის და 4 დენგათ ღირებული (საქონელი მიეცა). გარდა ჩვენ მიერ (პირადად) მიცემულ საჩუქრებისა, ზაგარ ჩვენს პირადად რაც ვაჩუქეთ ის ჩვენს ანგარიშებში ეწერება.

როდესაც ჩვენ, ელჩებმა, იმერეთში გადასვლა დავიწყეთ, ჩერქეზეთის ყანბულათ მურზამ ორი თავისი საპატიო აზნაური გამცილებლად გამოგვიგზავნა, ჩათარი და ზალეგამტი და ამათ ხელმწიფის ხაზინის ანზორის ყაბარდომდე მიცილება უბრძანა, აი იმ აზნაურებს გაცილებისათვის სამი არშინი ინგლისური მაუდი მიეცა თითოეულს, ასევე თითოს აბრეშუმის ქსოვილის (ნაჭერი) და ორ-ორი სიასამური მივეცით, სულ II მანეთად და 10 ალტინათ ღირებული (საქონელი მივეცით), ჩვენ მიერ ბოძებულ საჩუქრებს გარდა.

ანზორის ყაბარდოში, ზაზარუყვა მურზას და მისი ძმების სოფელში რომ მივედი, მურზებმა ელჩებს ხელმწიფის ჯამაგირზე ჩამოგვიგდეს სიტყვა, თქვენო ხელმწიფის დიდი ხაზინა მივაქეთო და ჩვენ, მურზებს, ხელმწიფის წყალობა ჯამაგირი გამოგვეგზავნა თუ არაო. ჩვენ, ელჩებმა, მოვიბოდიშეთ, რომ ხელმწიფის ჯამაგირი არ გამოგვეგზავნათ არაფერიო. მურზებმა ამიტომ ჩვენ სამ კვირას თავის სოფლებში გაგვაჩერეს თავისთან, არც ხელმწიფის ხაზინის და არც ჩვენი, ელჩების, გაცილება არ ინებეს. ამიტომ იმ მურზებს გაცილების ანგარიშში (გასამრჯელოდან) 5 კაცს ორ-ორი არშინი მაუდი, თითო სიასამური და თითო წითელი ქსოვილის ნაჭერი მიეცათ ქუდის საკუმტულეთ. სულ 14 მანეთად და 25 ალტინათ ღირებული (საქონელი).

ანზორის ყაბარდოში (რომ ვიმყოფებოდით მაშინ) იაკობ „კუდენტის“ ძის ჩერქეზთ მთავრის ძმა, ყანბულათ მურზა ჩერქეზი, მოვიდა და ელჩებს გვკითხა: მე ხელმწიფის წყალობა — ჯამაგირი თუ გამომეგზავნაო, იგი მართლაც ემსახურება ხელმწიფეს, თავისი აზნაურები ხელმწიფის ხაზინის გამცილებლად გაუგზავნია. ამიტომ, მას ხელმწიფის წყალობა ჯამაგირათ ოთხი არშინი მაუდი და აბრეშუმის ქსოვილის ნაჭერი მიეცა. სულ 6 მანეთად (ღირებული საქონელი მიეცა მას).

მივედი ბალყარეთში მთიელ მურზებთან, „ჩაბოლოვთან“ და მის ძმებთან. ეს მურზები (რუსთ) ხელმწიფეს არ ექვემდებარებიან. ამათ ჩვენ, ელჩებს, განგვიცხადეს: ხელმწიფის ხაზინას გავაცილებთ და ხელმწიფის წყალობა ჯამაგირი მოგვეცითო. ამ მიზეზით დავგაყოფენეს, ხელმწიფის ხაზინა და ელჩები 10 დღის განმავლობაში არ გაგვიშვეს.

ჩვენ, ელჩებმა გაშვება და ხელმწიფის ხაზინის გაცილება ვთხოვეთ. ამის (საფასურად) სამ მურზას სამ-სამი არშინი კარგი ხარისხის წითელი მაუდი, აბრეშუმის ქსოვილის თითო ნაჭერი და თითო სიასამური მივეცით. სულ 10 მანეთად (ღირებული საქონელი მივეცით გასამრჯელოდ). ალექსანდრე მეფის მიერ გამოგზავნილი შემომგებულელი თბილისური მამუკა და გიორგი რომ მოვიდა, მათ 270 ქვეითად მავალი კაცი მოჰყვა, ელჩების ბარგისა და ხელმწიფის ხაზინის გადასაზიდად გამოგზავნილი. (ხელმწიფის ხაზინას) სიასამურს გზაზე რომ ცუდი არაფერი შემთხვეოდა და იგი ფრთხილად გადაეტანათ, 40 კაცს 10 ვფიმკა მიეცა. ე. ი. სულ 5 მანეთი.

მივედით იმერეთში ალექსანდრე მეფესთან, იქ დიდხანს ვცხოვრობდით. ალექსანდრე მეფე (რუსთ) ხელმწიფეს ფიცს არ აძლევდა, საქმეს აკვიანურებდა, კვირიდან კვირემდე გვირდებოდა და ასე გვიქცევდა. ამის გამო, ჩვენ, ელჩებმა ვიხმეთ მეფის სულიერი მოძღვარი ჩაქარია მიტროპოლიტი, დარბაზის კაცი ფეშანგ მდივანი. „ამირევი“, ბიძინა თარჯიმანი და ამათ (საიდუმლოდ) მოველაპარაკეთ, რომ მეფეს ურჩიონ, რათა ამ უკანასკნელმა (რუსთ) ხელმწიფეს თავისი პირობის კუთმარტება საქმით დაანახოს, ის საქმე დააბოლოოს, ჯვარზე მთხვევით დაიფიცოს და ელჩებს ნუ გვაყოფნებს ისე გაგვიშვას. ამის ცამო იმათ მიეცათ: მიტროპოლიტის 20 სიასამური, 4 არშინი საუკეთესო ხარისხის მაუდი და ქაშანური აბრეშუმის ქსოვილის ნაჭერი, სულ მას მიეცა 20 მანეთად, 26 ალტინათ და 4 დენგად ღირებული (საქონელი).

ფეშანგ დარბაზის მდივანს, 5 ცალი სიასამური, 4 არშინი იგივე მაუდი, აბრეშუმის ქსოვილი ერთი ნაჭერი, სულ 10 მანეთად, 26 ალტინათ და 4 დენგათ ღირებული საქონელი. თარჯიმანს, თარჯიმნობისათვის მაუდი, 2 ცალი სიასამური — სულ სამ მანეთად ღირებული საქონელი.

სულ ერთად, ამ სახელმწიფო თანხიდან (ე. ი. 85 მანეთიდან, ე. ც.) (ხაზინის) სიფრთხილით გადასატანად, გზებზე გამცილებლების (გასამრჯელოდ), აგრეთვე მიტროპოლიტის, დარბაზის კაცის და თარჯიმანის (მოსამადლიერებლად) 85 მანეთის ღირებულების საქონელი გაიცა. ვარდა ჩვენ მიერ პირადად გაცემული საჩუქრებისა, რომელიც მურზებზე და იმერელ კაცებზეა გაცემული, გაცილებისა და სიფრთხილით გადატანისათვის, ხოლო რაც ამათ (საჩუქრად) მიეცათ ის თვით ელჩებს გვექნება ჩაწერილი პირად ანგარიშებში.

ნიკიფორემ რომ 15 მანეთი წაიღო, ის ფულიც დაიხარჯა. იევლევს ხელი მომიწერია.

პირთა საძიებელი

ა

აბაშიძე შააკა 92, 174
 აბაშიძე ბერუკა 93, 174
 აბაშიძე ვიორგი 93, 174
 აბაშიძე გოშია 93, 174
 აბაშიძე კაცია 93, 174
 აბაშიძე პაატა 92, 174
 აბაშიძე შიოშ 93, 174
 აბაშიძე ჭაიხოსრო 93, 174
 ავდემონ არქიმანდრიტი 92, 173
 აბესალომ ათონელი ბერი 63, 141
 ალექსანდრე III გიორგის-ძე
 იმერეთის მეფე 1, 2, 6—8, 13—15,
 17, 19, 25—27, 29—31, 34, 35,
 39, 41, 42, 44, 47, 50, 57, 59, 65,
 67, 68, 70, 71—75, 77—84, 87,
 90—93, 96, 97, 101—103, 106,
 108, 109, 111—114, 117, 120, 140,
 143, 149, 151, 153, 154, 157, 158,
 161, 163, 164—166, 170—173, 175.
 ალექსი მიხეილის-ძე რომანოვი 26, 34,
 37, 39, 44, 45, 50, 51, 64, 67, 69, 71,
 75, 76, 78—82, 84, 85, 92—94, 96,
 99—114, 119, 120, 126, 127, 136,
 148, 150, 157, 159, 162, 165, 176,
 177, 178.
 ალექსანდრე კახთა მეფე 21
 ალუგუყვა 31, 104
 ალიბეგი მურზა 29, 32, 102, 105
 ანდაბალ მურზა 29, 102
 ამირეჯიბი ჭაიხოსრო 93, 174
 ამილახვარი ფარსადან 93, 174
 ანდრია არქიმანდრიტი 86, 92, 173
 არისუბი (ერისთავი?) ვიორგი 33, 106

ბ

ბაგრატ უფლისწული 65, 70, 75, 78,
 80 81, 83—85, 92, 93, 143, 149,
 154, 157, 160, 162, 163, 164, 165,
 174.
 ბაკლი ზირნევი 36, 106
 ბასილი არქიმანდრიტი 175
 ბიბილაშვილი მელქისედეკ 23
 ბიძინა თარჯიშანი 25, 98, 180.
 ბროსე შ. 4
 ბუტა ბალყარელა მურზა 31, 103
 ბოიარჩიკოვი ივანე მთარგმნელი 9—
 11, 18, 28, 74, 82, 100, 154, 162
 ბოჭუღლთუხუცესი 92, 173

გ

გაბრიელ არქიეპისკოპოსი 92, 167, 173,
 175
 გაბრიელ ხუცესი 61, 139
 გარსევანიშვილი სეხნია 25, 166
 გიორგი აზნაური 98, 180
 გიორგი იმერთა მეფე 57—62
 გიორგი უფლისწული 57, 134
 გოლიკოვი ვოინი მეთოფურთა მეთა-
 ური 91, 172
 „გრიგორიევი“ ივანე თავადი ქართვე-
 ლი მეფის ელჩი 12, 33, 106
 გოლიცინი ივანე ანდრიას-ძე ბოიარი
 28, 100
 გრიგოლ არქიმანდრიტი 92, 167, 173
 გუბრიელი 147.

დ

დადიანი ლევან 46, 50, 51, 64, 65, 66, 70, 83, 126, 127, 143, 144, 149, 164
 დავით არქივისკოპოსი 92, 173
 დავით (მორჩილი) 37, 111
 დავით ილუმენი 92, 167
 დავით იმერთა მეფე 52, 55, 58, 60, 62, 129, 134, 135
 დავით შიტროპოლიტი 26, 35, 36, 40, 85, 86, 109
 დომენტი ეპისკოპოსი 86, 92, 167, 173.
 დინარ დედოფალი 21, 90

ე

ეედემონ არქიმანდრიტი 92, 173, 175
 ელიზინი ფედოტი რუსეთის ელჩი სამეგრელოში 11
 ერეკლე საბერძნეთის მეფე 63, 141
 ერისთავი შაპუნა 92, 171, 173, 175
 ერისთავი „სონთა“ (არაგვის) 31, 103
 ერისთავი ქაიხოსრო 175
 ესიპოვი გრაიგოლ მეთოდურთა ასისტანტი 94, 176

ვ

ვახუშტი ბაგრატიონი 24
 ვასილ ილუმენი 37, 45, 41, 69, 93, 111, 120, 147
 ვაჩაძე გურამ 23
 ვოლინსკი ვასილ ეოევოდა 172
 ვოეტინოვი ივანე ბოიარის შვილი 95, 177
 ვოლკონსკი 10
 ვასილი არქიმანდრიტი 92, 173
 ვოლოშენინოვი მიხეილი 27, 95, 99, 177

ზ

ზაგარ ჩერქეზი 29, 96, 97, 101, 178, 179
 ზაზარუყვა 29, 32, 85, 91, 101, 103, 172, 179
 ზალეგაშთა 97, 179
 ზახნეი (სეხნია)? 72, 151
 ზაქარია ილუმენი 92, 173

ზაქარია შიტროპოლიტი (გენათელი, ქეარიანი) 2, 33, 40, 51 — 56, 55, 58, 62, 64, 71, 76, 77, 80, 85, 94, 98, 104, 107, 110, 113, 127 — 131, 136, 140, 142, 150, 155, 157, 158, 160, 166, 167, 175, 180
 ზაქარია პრისტავი 72, 151 —
 ზირნევევი ბაკლი აზნაური 33, 106
 ზურაბ სახლთუხუცესი 93, 174

თ

თამარ მეფე 20
 თეოდოსი ილუმენი 86, 92
 თეიმურაზ I 1, 5, 6, 11—15, 18, 21, 24, 35, 36, 40, 46, 50 — 52, 65 — 67, 81, 84, 94, 109, 114, 115, 121, 126, 145, 146
 თეოფანე — თეიმურაზის ელჩი რუსეთში 13, 49, 50, 125
 თეოფილე ბიზანტიის მეფე 64, 142

ი

იასაფე ათონელი ბერი 63, 141
 იაშვილი კაცია 93, 174
 იაშვილი ქაიხოსრო 92, 174
 იბაკოვი იბაყუა მუნდარის მურზა 96, 178
 „ივანე გრიგორიევი“ — იმერეთის ელჩი მოსკოვში 12, 33, 106
 ივანოვი ალმაზ 27, 94, 99, 177
 იველვევი ალექსი 2, 5, 6 — 9, 11, 14, 17 — 20, 22, 23, 25 — 28, 31 — 35, 37 — 42, 45, 46, 50 — 52, 58, 59, 62 — 65, 67, 69 — 72, 74, 76 — 83, 85, 86, 89 — 91, 95, 99 — 101, 103, 106 — 108, 110, 112, 113, 116, 119, 121, 122, 126 — 128, 136, 142, 143, 145, 146, 149, 151, 153, 155, 157, 158, 159, 162, 163, 165, 170, 171, 177, 178, 180
 იველვევი კლიმენტი 13, 18, 28, 100, 113
 ინასარიძე ქაიხოსრო 92, 174
 იოსებ ილუმენი 87, 92
 ირაკლი ბერძენთ მეფე 63, 141

ირინე კოსტანტინე საბერძნეთის მეფის
ასული 55, 131

3

კანბულატ შერზა 29, 97, 101, 179
კელმაშელ იბაყუა 30, 102, 103
კანშოვი იური (გიორგი) (ყანჩელი?) 32,
33, 36, 47, 90, 91, 103, 105, 106,
110, 122, 171
კანშოვი კონსტანტინე (ყანჩელი?) 29—
31, 101, 102
კოზმა ეპისკოპოსი 86, 92, 167, 173
კარაბგოევი „ალკას“ შერზა 31, 104
კოსია ზოსია აზნაური 65, 66, 70, 149
კოსტანტინე საბერძნეთის მეფე 55, 131
კოტოშხინი გრიგოლი 1, 9, 19

ლ

ლასხიშვილი ზოსია 93, 174
ლომინაძე ვახტანგ 93, 174
ლორთქიფანიძე ოტია 92, 174
ლუარსაბ ბატონიშვილი 66, 45

მ

მამუკა აზნაური 70, 98, 149, 180
მაქსიმე კათალიკოსი 47, 64, 92, 142
მამუკა უფლისწული 70, 75, 78, 80, 81,
83—85, 92, 93, 149, 154, 157, 160,
162—165, 174
მიხეილ რომანოვი იხ. რომანოვი
მიხეილ მღვდელი 11, 13, 18, 20
შენდარ ყაბარდოელი შერზა 29, 101
მხეიძე პაპუნა 92, 173

ნ

ნემიროვი ონდრეი 95, 177
ნიკოლოზ ილუმენი 86, 92
ნიკიფორე ილუმენი 37, 40, 64, 113,
126, 142
ნიკოლოზ ბატონიშვილი 66, 145
ნიკონი, რუსეთის პატრიარქი 17, 21
ნიქარაძე გიორგი 93, 174

ნიქარაძე ბააღურ 93, 174
ნიქიკოვი ნ. 3, 4, 21

ო

ოღოევსკი ნიქიტა 92, 173

პ

პაატა აზნაური 59, 65, 66, 136
პაულე ზუცესი 11
პანომ არქიეპისკოპოსი 91, 172, 173
პოლიევქტოვი მ. 3—5, 7, 13, 17, 22
პრონსკი მიხეილ პეტრეს-ძე ბოიარი 91,
92, 94, 95, 172, 173, 176, 177

რ

რომანოვი ალექსი იხ. ალექსი რომანო-
ვი
რომანოვი მიხეილ 10
რამაზანი 8, 24, 25, 36, 108, 126

ს

საბა მღვდელი 73 152
საყვარელიძე გიორგი 93, 174
სეზნია მოურავი 72, 151, 153
სიმონ არქიმანდრიტი 86, 92, 167, 173
სიმონ არქიეპისკოპოსი 34, 86, 89, 90,
92, 107
სიმონ ილუმენი 92, 173
სიმონ მიტროპოლიტი 92, 167, 173,
175
„სმაილ“ დიდგორელი (ისმაილ) 31, 104
სონთა (არაგვის) ერისთავი 31, 103
სტეპანოვი ივანია 95, 177

ტ

ტეზიჩონოვი ივანია თარჯიმანი 11,
18, 29, 65, 66, 74, 80, 81, 96
ტოლოჩანოვი ნიქიფორე 3—15, 17—
20, 22, 23, 26—28, 33—35, 37—
42, 45 46, 50—52, 58, 59, 64—72,
74, 76—86, 89, 91, 94—96 99—101,
103, 104, 106—108, 110, 112, 113,
116, 119, 121, 122, 126—128, 136,
143, 145, 146, 149, 151, 153,

155, 157—161, 163, 165, 170, 172,
176, 177, 178, 180

ტროეკუროვი ბორის ივანესძე 92, 73

ფ

ფეშანგ შლივანი (ხითარიშვილი 2, 25,
51, 67, 69, 70, 73, 75, 82, 127,
145, 148, 149, 152, 158, 159, 162,
166, 175, 180

ფილიბე ილუმენი 86, 92, 167, 173

ძ

ქაიხოსრო თავადი 89, 90, 170, 171

ლ

ლამბაშიძე დავითი 22, 23

ლალანიძე გიორგი 93, 174

ლოლობერიძე პაწია (?) 93, 174

შ

ყაზი მურზა მუნდარის ყაბარდოდან
29, 101

ზ

შჩეტინინი მიხეილ 30, 102

შორინი ვასილ 91, 172

ჩ

ჩეპოლოვი ბალყარელი მფლობელი 29,
32, 97, 105

ჩიბრიკა დიგორელი 31, 104

ჩერქეზიშვილი გიორგი 92, 174

ჩიჯავაძე საზვერელი 92, 173

ჩხეიძე ლევან 93, 174

წ

წერეთელი გიორგი 93, 174

წერეთელი დავით 93, 174

წერეთელი ზაალ 93, 174

ჭ

ჭელიძე ხახუტა 92, 174

ხ

ხაბიტინი ბალყარელი მურზა 31, 103

ხეიძე იამალი 93, 174

ხეიძე ფირან 93, 174

ხეიძე ხოსია 93, 174

ხვატოვი 10

ხოლოფეყვა მურზა 31, 104

ხოსია (კოსია) აზნაური 65, 66, 70,
149

ჯ

ჯაფარიძე გიორგი 93, 174

ჯაფარიძე ლომჯაიცი 33, 73, 74, 81, 82,
90, 93, 106, 152, 153, 161, 162, 171,
174, 178

ჯაფარიძე ყანწა (ყანსა) 92, 174

ჯაფარიძე შამუკა 32, 36, 47, 93, 105,
110, 122, 174

ჯაფარიძე ქველი 93, 174

გეოგრაფიული სახელები

ა

ათონი 63, 141

ალექსანდრეს 86, 166

ამბროლაური 86, 166

ასტარხანი 93, 96, 172, 174, 177, 178

ალკას (ახალციხე?) 73, 152

ამუკაში 86, 166

ამციტი 86, 166

ბ

ბალყარეთი 31, 74, 91, 97, 102, 104,
172

ბერეთესი 86, 166

გ

გარი (ღარი) 86, 166

გვიშტიბი 86, 166

გეგუთი 86, 166
ველათი 17, 20, 38, 61, 83, 128, 167

დ

დერბენდი (დარუბანდი) 52, 58, 129
დებვირი 86, 166

ვ

ვარჩიცი (ვარციხე) 86, 166
ვარძია 86, 166
ვახანი 86, 166

თ

თბილისი 70, 73, 89, 148, 152
თვეგრეშო 86, 106
თერგი 27—30, 92, 93, 94, 96, 97, 101,
104, 175, 176, 178
თურქეთი 1, 2

ი

იერუსალიმი 37
ივერია 1
იმერეთი 1, 2, 3—7, 13, 17, 20, 23, 28—
30, 39, 45, 63, 85, 89, 96, 100, 165
166, 170, 178—180
ირანი 2

კ

კასიმოვი 27, 99
კაცები 86, 166
კახეთი 6, 21
კელვანი 86, 166
კონსტანტინეპოლი 138, 142
კუაშიბისი 86, 166
კრეხულა 32, 34, 105, 107
კურლი (ყვირილა) 67, 69, 88, 147, 169
კუთარიზი 86, 166

ლ

ლეხიდირი 86, 166
ლენხუმი 86, 166
ლიტვა-პოლონეთი 1
ლოჯინა 86, 186

მ

მინდასციხე 86, 166
მურომი 27, 177
მუნდარის ყაბარლო 12, 29
მუზორი 86, 166
მწყრისციხე 86, 166

ნ

ნიკორწმინდა 26
ნჩენი-ნოვეგოროდი 95, 177

ო

ონი 24

პ

პალესტინა 63, 141
პალიასტომი 62, 139, 140
პერესლავლ-რეზანსკი 27, 28
პოსლეები (ბოსლეები) 86, 166

ყ

ყოფხა 86, 166
ყოტა 86, 166

რ

რაჭა 8, 24, 25, 35, 36, 108, 109
რიონი 32, 33, 34, 52, 59, 63, 88, 89,
106, 107, 109, 141, 147,
რონხატი 86, 116

ს

საბეკა 86, 166
სადმელი 86, 166,
საზანი 86, 166
სადცალი 86, 166
საჩინი 86, 166
საჩინიში 86, 166
საკაევი 86, 166
საკაეცი 86, 166
სამეგრელო (სადადიანო) 9, 11, 63, 89,
170
სკანდა 13, 14, 51, 66, 67, 72, 74, 89,
127, 144, 147, 151, 154, 166,

სუერი 69, 86, 147
სუენსუ 32, 105
სპასკოე (მაცხოვრისი?) 33
სუნჯისციხე 172
სუისრი 86, 166
სუფსა 53, 60

ბ

ბაბაინი 86, 166
ბევრე (თევრეშო) 86, 166
ბცხერი (წყურისციხე?) 86, 166

უ

უარდი 86, 166
უახია 86, 166
უკრაინა 1
ურუხი 31, 104

ჟ

ქართლი 1
ქუთაისი 8—10, 24, 26, 29, 33, 36, 47,
51, 52, 58—65, 68, 74, 75, 83,
86—88, 106, 107, 109, 136, 141,
142, 151—154, 165, 169

ლ

ლარი 86, 166
„ლებქიორა“ (ხებჩიორა?) 86, 166

შ

ყაზანი 92, 173
ყვირილა (კურლი) 67, 68, 88, 147,
169

ა

შავი ზღვა 63, 84, 88, 89, 147, 169
შარი 86, 166
შეუბანი 86, 166
შორაპანი 86, 166
შუპორი 86, 166

ჩ

ჩალათხა (კალა ტყე?) 86, 166
ჩარალა 86, 166
ჩგისი (ყყვისი?) 86, 166
ჩხერი 86, 166

ც

ცარგრადი (კონსტანტინეპოლი) 55, 60,
63, 64, 65
ცესირი 86, 166

ძ

ძეგლევი 86, 166

წ

წერი 86, 166

ხ

ხარაგაული 86, 166
ხებჩიორა (ლებქიორა?) 86, 166
ხობი 86, 166
ხიდარი 86, 166
ხოტვეისი 86, 166
ხრასტი 86, 166
ხრეიძი 86, 166

ს ა რ ა მ ე ბ ი

წინასიტყვა	1
ტოლონანოვისა და იველევის იმერეთში ელჩობის „მუხლობრივ აღწერი- ლობათა“ საკითხისათვის	3
Статейный список А. И. Ивлева о пребывании посольства в Имеретии	27
იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა	99
საბიებლები	181

**Статейный список посольства в Имеретию 1650—1652 гг.
составленный Алексеем Иевлевым**

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

გამომცემლობის რედაქტორი ე. ბათიაშვილი
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი რ. ფარესიშვილი

გადაეცა წარმოებას 4.6.1968; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27.3.1969;
ჭალალის ზომა 60×90^{1/16}; ნაბეჭდი თაბაზი 11.75; საალრიცხო-საგამომცემლო
თაბაზი 10.35; უე 01234; ტირაჟი 1200; შეკვეთა № 1615;
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

გამომცემლობა „მეცნიერების“ სტამბა, თბილისი, 60, კუტუზოვის ქ., 15
Типография Издательства «Мецниереба», Тбилиси, 60, ул. Кутузова, 15

ՀԱՅԿԵՏՆԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ